

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ENTELEKTÜEL
KİŞİLİĞİ VE DİN-TOPLUM ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet Faruk SİNANOĞLU

HAZIRLAYAN
Esmanur TECE

MALATYA-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ENTELEKTÜEL
KİŞİLİĞİ VE DİN-TOPLUM ANLAYIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ESMANUR TECE

DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET FARUK SİNANOĞLU

MALATYA-2022

İNTİHAL BEYAN SAYFASI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi, intihal türünden her hangi bir unsur tespit edildiğinde oluşacak her türlü hak kaybında sorumluluğun bana ait olduğunu beyan ederim.

Ad-Soyad: Esmanur TECE

İmza:

XXXXXXXXXX

ÖNSÖZ

Akif, Milli Mücadele yıllarının en ateşli olduğu, dinin ve devletin yok olmaya yüz tuttuğu yıllarda yaşamıştır. Cihana hükmeden imparatorluk hasta adam muamelesi görmektedir; gerek aydınlar gerek devlet adamları dini her alandan uzak tutmaya çalışmakta; ırkçılık mefkuresi, aynı kökten beslenen bir ağaç dallarının koparılması gibi milleti birbirinden koparmakta; din, din adamlarının elinde yozlaştırılmaktaydı. Hurafelerin yerleştiği, hadis uydurmalarının gerçek gibi ilgi gördüğü, Kitap'ın, sünnetin, içtihadın kaldırıldığı din ortaya çıkmıştı. İslam topraklarını tek tek gezen her kürsüden insanlarda bilinç uyandırmaya çalışan Akif, temelinde tevhid inancı olan İslam dininin milleti karanlıklardan kurtaracağını düşünmekteydi. Bu nedenle İslam ve vatan davasıyla ömrünü geçiren bu büyük şahsiyetin hayatı ve kişiliği, dava adamlığı biz yeni nesil gençlere örnek olması gerektiği inancıyla bu çalışmaya başladık. Sezai Karakoç Akif'in örnek alınması gerektiğini "Akif toprağa verilirken henüz duvarlara tutuna tutuna gezen çocuklar olan bizler, bugün bu yeni Akif'ler ordusu içinde O'na sesleniyor ve diyoruz ki: 'Boşuna yaşamadın, boşuna savaşmadın ve boşuna ölmedin.'" sözleriyle belirtmiştir.

Akif, İslam davası uğruna ömrünü vakfetmiş bir dava adamıdır. Ticarete alet olmasın diye İstiklal Marşı'nı Safahat'a almamıştır. Mısır'da yaşadığı sürede, polis takibine tabi tutulmuştur. İstanbul'da vefat etmesinin ardından, cenaze namazına devlet erkanının katılımı yasaklanmış ve tabutu İstanbul Üniversitesi'nde ki gençlerin omuzlarında taşınmıştır ve İstanbul Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

Bu çalışmamızın birinci bölümünde Akif'in entelektüel kişiliğini ele almadan önce kavramsal çalışma yapıp "Entelektüel" kavramına ve "Entelektüelin İşlevlerine" değindik. İkinci bölümde Safahat çerçevesinde Mehmet Akif'in yaşadığı çevre, hayatı, ailesi ve düşünce sistemlerine Akif'in bakış açısını ele aldık. Üçüncü bölüme gelindiğinde ise Akif'in şiirleri incelenerek Milli Mücadele dönemi, Akif'in din ve toplum anlayışı ve Safahat'ta kurtuluş olarak gösterdiği 'Azim' kavramını işledik. Bu çalışmada Akif'in şiirlerinde toplumun sorunlarını metaforlarla tanımladığını, toplumun içinden topluma seslendiğini ve entelektüel olarak topluma nasıl yol gösterdiğini bulabileceksiniz.

Bu çalışmamda bana yardımcı olan, maddi manevi desteğini esirgemeyen, verdiği derslerde ufkumuzu genişleten tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Faruk

SİNANOĞLU'na, her zaman yanımda ve destekçim olan bana sonsuz güvenen annem, babam, kardeşlerim ve eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Esmanur TECE/2022

ÖZET

Milli Mücadele yıllarına tanıklık etmiş İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif ERSOY, hala günümüzde şiirleriyle insanlığa yol göstermektedir. Yaşamı boyunca birçok kimliğiyle var olmuştur. Asıl mesleği baytarlık olan Akif; hem şair, hem hafız, hem de Burdur milletvekilidir. Halka seslenirken halktan uzak kalmamış, onların yanında yer almıştır. Mecliste, cami kürsülerinde, mahalle kahvelerinde, evlerde ve bulabildiği her ortamda halkla beraber olmuştur. Halka söylediklerini kendi hayatında da yaşamaktadır. Onu hala bu şekilde anmamızın en önemli sebeplerinden biri de bu şahsiyete sahip olmasıdır. En önemli eserlerinden Safahat incelendiğinde, Akif'in duygularını anlamak mümkündür. Çünkü hem yaşamış, hem de yaşadıklarını kaleme almıştır. Bunu da edebî kimliğinin hüneriyle okuyucuya hissettirmektedir.

1936'da vefat eden Akif, hayatının çoğunu kürsülerde millete hitap ederek geçirmiştir. Milletin ve din adamlarının sahip olduğu yanlış din anlayışını, dönemin aydınlarını, yöneticileri ve milletin tavrını eleştirmiştir. Çözüm yolunu da Safahat'ın çoğunda ele aldığı "Azim" vurgusuyla temellendirmiştir. Yanlış din anlayışını düzeltecek olan tevekkülün temelinde azimli olma düşüncesi vardır. Ümitsizliğe düşmüş milleti ayağa kaldıracak yine azimdir ve sürekli olarak da vurgulamıştır. Dönemin aydınlarının aksine çözüm; Batı'nın fikirlerini tamamen alıp uygulamasında değil, milletin kendi özüne dönmesindedir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif ERSOY, Milli Mücadele, İslam, Entelektüel, Toplum, Din Sosyolojisi.

ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy who our National Anthem poet who witnessed the years of the National Struggle still leading humanity thanks to his poems. He exists in lots of different identities throughout his life. His main occupation is veterinary but he also has interesting other jobs. That's a poet, memorizer of Quran and member of Burdur parliament. When he calls to the public, he had not been far away from the public and he gave the public a back. In parliament, the dais which were calling to the public, public tea garden, home and he gave the public a back where he can find the available environment. He applied that he given advice to the public in his own life. He has very well character. That's why we are still talking about him. When somebody analyzes one of his books *Safahat*, the reviewer can understand his emotion. Because he living as he writes. He makes feel to reader with his literary identity skill.

Akif, who died in 1936, spent most of his life addressing the nation at the pulpit. He criticized the wrong understanding of religion of the nation and the clergy, the intellectuals of the period, the administrators and the attitude of the nation. He also based his solution path with the emphasis on "Perseverance", which *Safahat* deals with in most of it. The basis of *tawakkul*, which will correct the wrong understanding of religion, is the thought of being determined. It is the determination that will raise the hopeless nation to its feet, and he has always emphasized it. Contrary to the intellectuals of the period, the solution; It is not about taking and applying the ideas of the. Completely the West, but for the nation to return to its essence.

Keyword: Mehmet Akif Ersoy, National Struggle, Islam, Intellectual, Society, Sociology of Religion.

İNTİHAL BEYAN SAYFASI	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
Araştırmanın Yöntemi	2
Alanyazın Taraması.....	3
I. BÖLÜM	6
KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1. İşlevsellik Kuramı	6
2. Entelektüel Kimdir?	7
3. Aydın İnsanın İşlevleri	11
4. Sosyolojik Açıdan Din Ve Toplum İlişkisi	14
4.1. Sosyolojik Açıdan Din.....	14
4.2. Din – Toplum İlişkisi.....	16
II. BÖLÜM	18
I. MEHMET AKİF ERSOY’UN HAYATI VE KİŞİLİĞİ	18
1. Hayatı.....	18
2. Doğduğu Çevre.....	18
3. Ailesi.....	20
4. Eğitimi.....	21
5. Etkilendiği Kişiler	23
6. Seyahatleri ve Mısır Hayatı	26
6.1. Japonya Seyahati.....	26
6.2. Berlin Seyahati	27
6.3. Mısır Hayatı.....	28
7. Eserleri.....	29
7.1. Kur’an Meali	31

II. AKİF'İN DÖNEMİN DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNE BAKIŞI.....	32
1. Irkçılık (Kavmiyetçilik).....	32
2. İslamcılık	34
3. Kadercilik	35
4. Batıcılık.....	36
III. BÖLÜM.....	38
I. MEHMET AKİF ERSOY'UN ENTELEKTÜEL KİŞİLİĞİ	38
II. MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE DİN-TOPLUM ANLAYIŞI	41
1. Milli Mücadele Dönemi	41
2. Akif'in Şiirlerinde Toplum	44
3. Akif'in Şiirlerinde Din.....	46
4. Akif'in Şiirlerinde Din-Toplum İlişkisi.....	49
5. Safahat'ta Kurtuluş: “Azim”	50
DEĞERLENDİRME.....	65
KAYNAKÇA	67

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
ts.	: Tarihsiz

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Her birey toplumda farklı konuma sahiptir. Sahip oldukları konum ve roller sebebiyle bireyler birbirlerinden ayrılmakta ve toplum tarafından farklı statülere yerleştirilmektedir. Bazı bireyler toplumu aydınlatıcı, yol gösterici bilgi donanımına sahip olmakla diğerlerinden ayrılırlar. Bu tip bireylere aydın (entelektüel) adı verilmektedir. Bilgi donanımları ve bu bilgileri aktarma yeteneklerinin de bulunmasıyla toplumun kaderinin değişmesinde büyük rol oynarlar. Bu özelliklere sahip olan kişileri entelektüel olarak nitelendirsek de ittifak edilmiş bir entelektüel tanımlaması bulunmamaktadır. Genel çerçevesiyle entelektüel; toplumun sorunlarına ayna tutan, bu sorunlar üzerine düşünen, çözümler arayan kişilerdir. Bir devletin yıkılma ve yeni bir devletin kurulma sürecinde yaşayan ve hak ile batılın savaştığı bir dönemde millete kurtuluş reçetesi sunan Mehmet Akif de bu aydınlar zümresinin bir parçası olmuştur; onun sunduğu fikirleri, manevi mirası olan *Safahat*'ında görmekteyiz.

Akif'in yaşadığı dönemde, pozitivist yaklaşım, tüm dünyada yegane doğru görüş gibi algılanmış, dinî-metafizik konular dışlanmıştı. Akif ise pozitif yaklaşımın toplumsal yapıda ortaya çıkabileceği sorunları, toplumun benimsemiş olduğu dinî-tinsel yaklaşımlarla düzeltilebileceği görüşünü benimsemiştir. Tinsel boşluğu doldurabilecek profan bir özellik görememekte, bu nedenle bir taraftan bilgisizliğe (cehalet) savaş açarken, diğer yandan toplumsal yapının sağlıklı değişimi için dinî-tinsel olanın önemine dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda, Akif'in din ve toplum anlayışı problemini ele alacağız. Akif'in yaşadığı dönemde halkla aydın kesim arasında bir açıklık söz konusudur. Halk, yeniliklere karşı durumda, yanlış kader inancı ve tevekkül anlayışına sahiptir. Aydınlar ise Batı'yı ve dünyadaki gelişmeleri takip ederken yanlış yol kullanmaktadırlar. Aynı zamanda yeni nesil cehalet ve ataletle yetişmektedir. Akif, saltanatın son zamanlarını, halkın çektiği sıkıntıları, şiirleriyle, dergilerde ki makaleleriyle ve camii kürsülerinde yaptığı vaazlarıyla gözler önüne sermiştir. Akif de halkla beraber aynı toplumsal sorunları yaşadığını şiirlerinde hissettirmiştir. Aydınlar ise halktan koparak problemin tam olarak ne olduğunu ve nereden kaynaklandığını bilmeden taklidi çözümler üretmeye çalışmaktadır. Akif'in toplumsal sorunların ıslahı için öngördüğü çözümler,

diğer aydınlar gibi başka kültürlerin uyarlaması olmamakta, toplumda bir yerlere dokunabilmektedir. Akif ise bu dönemde, toplumsal sorunlara, toplumun kendi içinde barındırdığı ilkelerle çözümler üretmekte, pozitivist yaklaşımın aksine dinî çözümler sunmaktadır. Akif'e göre toplumu kalkındırmak için yapılacak olan ilk iş, toplumun uyanması ve bir araya gelerek İslam'ın da emrettiği ümitsizliği yenmek olmalıdır. Azimli olmayı her noktada vurgulayan Akif, İslam'ın emrettiği azmi ve çalışmayı milletin ıslahı için gerekli görmüştür. Bu bağlamda Akif, toplumun, kendi ruhuna dönüş yaparak ıslah olacağını şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

Kendi “mahiyet-i rûhiyyeniz” niz (ruhunuzdaki özellikler) olsun kılavuz.
Çünkü beyhudedir (boşunadır) ümmîd- selâmet (kurtulmayı ummak) onsuz.¹

Araştırmanın Yöntemi

İnsan, sosyal ortamda diğer insanlarla iletişim içerisinde olduğundan dolayı sosyolojik bir varlıktır. Aynı zamanda fizyolojik olarak karmaşık ve bu sistem ile bütünleşmiş psikolojik süreçlere de sahiptir. Bu şekilde karmaşık yapıyı sadece nicel ve deneysel verilerle incelemeye çalışmak ve genel ilkeler elde etmek sorunlu bir yaklaşımdır. Bu bağlamda sosyal bilimler alanında niteliğin ön planda tutulduğu araştırma yaklaşımı daha çok kullanılmaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinden farklı olarak nitel araştırma; insana özgü bireysel özelliklerin farklılıklarına odaklanır. Bu kapsamda büyük örneklemeler yerine küçük gruplar daha detaylı incelenerek verilere ulaşılır. Bu yönüyle nitel araştırma, insanın genellemeler içerisinde göz ardı edilebilecek olan yönünün olduğunu göstererek nicel araştırmaya da bir eleştiri getirir. Nitel araştırmalarda genellikle gözlem, görüşme, belgesel tarama gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılır.² Biz de çalışmamıza uygun olarak belgesel tarama tekniği kullanarak nitel bir araştırma yapmaya çalıştık.

Bu çalışmayı hazırlarken uygun yöntemin kullanılmasına çalışılmıştır. İlk olarak *Safahat* ayrıntılı bir şekilde okunup Mehmet Akif'in toplumla ilgili fikirlerini gösteren dizeler tespit edilmiştir. Ele alınan konularda, ilgili bölümler *Safahat*'tan kesit verilerek gösterilmiştir. Ardından Mehmet Akif'i konu alan eserler ve çalışmalar bir araya getirilmiştir. Mehmet Akif'in yakın arkadaşlarının hatıratları, aydınların görüşlerinin

¹ Ersoy, Mehmet Akif, “Safahat”, (ed. M. Ertuğrul Düzdağ), (1. Baskı), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı, İstanbul 2011, s. 376.

² Baltacı, Ali, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, ss. 369-370.

yer aldığı kitaplar, bilimsel makaleler, tez çalışmaları, dergi yazıları, ansiklopedi maddeleri belgesel tarama modeli kullanılarak incelenmiştir. Doğru sonuca ulaşabilmek için olabildiğince ilk kaynaklara ulaşmak hedeflenmiştir. Toplanan bu eserlerden “not alma” işlemi yapılmıştır. Dolaylı ve doğrudan aktarılan yerler fişleme tekniği kullanılarak not edilmiştir.

Belgesel taramanın güçlü yönü, önceden toplanmış verilerin kullanılmasından dolayı, ekonomik olmasıdır. Ayrıca kaynaklarda bir değişme olmadığından tutarlılık düzeyi de yüksektir. Bu yönü de araştırmacıya avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda önceki çalışmalara dayalı olması, belgesel taramanın zayıf yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Çünkü araştırmacının o çalışmaların sınırlıkları ve geçerlik sorunlarını kendi çalışmasına yansıtmasına sebep olabilir. Dolayısıyla belgesel taramanın geçmiş çalışmalardan yararlanması hem güçlü hem zayıf yönüdür.³

Nitel araştırmalarda araştırmacının bizzat araştırmanın içinde yer alması, objektiflik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Araştırma verilerinin toplanması, kaydedilmesi ve yorumlanması sürecinde subjektiflik ortaya çıkabilmektedir. Araştırmacının yansız davranması, düşünce ve beklentilerinin araştırma sonucuna yansımaması gerekir. Öznellik her nitel araştırmada bulunabilse de bunu en aza indirmek nitel araştırmalarda geçerliği sağlama ölçütüdür. Şeffaflık, iletişime açık olma ve iç tutarlılık şeklinde geliştirilen kriterlerle öznelliğin kontrolü ve denetimi yapılmaktadır.⁴ Bu çalışmada da şeffaflık ve iç tutarlılık kriterlerine bağlı olarak öznelliğe düşülmeyip objektif olmaya çalışılmıştır.

Alanyazın Taraması

Mehmet Akif’in hayatı, düşünce yapısı ve Safahat’ın konu alındığı tarih, edebiyat ve sosyoloji alanında birçok eser yazılmış ve tez çalışmaları yapılmıştır. Her eserin alanyazında ayrı bir önemi bulunmaktadır. Milli Mücadele dönemine tanıklık eden Akif’in yakın arkadaşlarından Eşref Edip ve Süleyman Nazif’in biyografi kitapları tarihsel kaynak açısından temel referanslardır. Süleyman Nazif’in yakın dostu Akif için kaleme aldığı eser, Eşref Edip’in eserine göre daha küçük çaplıdır. Eşref Edip, eserinde

³ Karasar, Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler, (33. baskı), Nobel Yayın, Ankara 2018, s. 247.

⁴ Karaşahin, Hakkı, Araştırma Yöntem ve Teknikleri II, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, ts., s. 5.

Akif’le ilgili birçok anısını aktarmanın yanı sıra başka yazarların anılarına ve düşüncelerine de yer vermektedir. Dolayısıyla bu eser ilk ve en zengin kaynak olma özelliği göstermektedir. Zira bunu Akif’le ilgili yakın tarihte yazılmış eserlerin referanslarında görmekteyiz. Sezai Karakoç ve Nurettin Topçu da “*Mehmet Akif*” adlı eserler vermiş ve bu eserlerde Akif’in bulunduğu ortamı, kişiliğini ve düşünce dünyasını kaleme almışlardır. Cemil Meriç “*Kültürden İrfana*” adlı kitabında Akif üzerine yazılan eserleri şu şekilde değerlendirmektedir:

“Ne gariptir ki *Safahat* dilimizin en çok okunan şiir kitabı olduğu halde Akif hakkında verilen hükümler, hala gülünç ve çocukçadır. *İslam Ansiklopedisi*’nde Akif’i anlatan bir makale yok. Mahmut Kemal’in *Son Asır Türk Şairleri*’nde de çok sığ üç beş satır. Süleyman Nazif’in Akif’i anlatan kitabı dostça ve oldukça isabetli. Bununla beraber o da Akif’in gerçek kişiliğini belirtmekten uzak. Ne garip Akif için yazılmış en güzel kitap Kerim Sadi’nin imzasını taşıyor. Kerim Sadi, Akif’e eğilirken ideolojik saplantılarından kurtulmasını bilmiş.”⁵

Kerim Sadi, Akif’in İslam düşüncesine olan katkılarını eserinin ilk sayfalarında belirttiği gibi Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh’un görüşleri ışığında ele almaktadır. Çünkü ona göre Akif’in fikirlerinin temeli bu iki şahsa dayanmaktadır. Akif’in Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh’tan izler taşıdığını şu şekilde dile getirir: “Akif’in silüetini çizebilmek için, Efganlı Celaledin’le Mısırlı Abduh’un portrelerini, bir an bile, gözden ayıramayız.”⁶ Sadi, bu kitabında Akif’i, İslam’ın temel esaslarını koruyarak yeniliğe açık olan modernist bir çizgide göstermektedir.

Akif’le ilgili yakın tarihimizde önemli eserler vermiş olan isimlerden birisi M. Ertuğrul Düzdağ’dır. “*Mehmet Akif Ersoy*”, “*Mehmet Akif Hakkında Araştırmalar I-II-III*”, “*Mehmet Akif, Tefsir Yazıları ve Vaazları*”, “*İstiklal Şairi Mehmet Akif*”, “*Mehmet Akif Ankara’da – Milli Mücadele Yılları*”, “*Mehmet Akif, Mısır Hayatı ve Kur’an Meali*” gibi Düzdağ’ın Akif’i konu alan daha birçok eseri bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2013 yılında “*Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy*” adlı çalışmada Mehmet Akif’in tefsirciliği, din adamlığı ve İslamcı kimliği üzerinde durulmuştur. İslamcı kimliği bağlamında İslam tasavvuru, İslam’dan sapmayarak modernleşme, Safahat’ın kadın profili gibi konular da ele alınmıştır. Ergün

⁵ Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 270-271. Cemil Meriç’in ele aldığı bu eserlerden sonra bu bölümde de değinileceği gibi daha sonra Akif hakkında birçok çalışmalar yapılmış ve kitaplar yazılmıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi’ne M. Orhan Okay ve M. Ertuğrul Düzdağ tarafından Mehmet Akif maddesi eklenmiştir.

⁶ Sadi, Kerim, *Bir İslâm Reformatörü: Mehmet Âkif*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1964, s. 6.

Yıldırım da “*Akif’in Leylası*” adını verdiği eserinde Akif’in leylasının millet olduğunu belirtmiştir. Yıldırım’a göre; millet yerine kullanılan ulus kavramı; ahlakın ve dünya görüşünün olmadığı, içinde hiçbir çoğunluğu taşımayan, homojen ve organik bir bütündür.⁷ Ulus kavramı getirilerek oluşturulmaya çalışılan, düşünce yetisi sınırlı tek tip insandır. Bu bağlamda kitap, millet kavramı üzerinden Akif’in düşünce dünyasını göstermektedir. Ayrıca Hece Dergisi tarafından 2008 yılında “*Karakter Abidesi ve Bir Çılgılık Olarak Mehmet Akif*” özel sayısı neşredilmiştir. Bu sayıda birçok yazar Akif hakkında çeşitli konularda makaleler kaleme almıştır.

Kitapların yanında; Mehmet Akif’in şahsiyeti ve eseri birçok tezin de konusu olmuştur. Bunlardan biri “Mehmet Akif Ersoy’un Dini ve Siyasi Fikirleri”⁸ adlı çalışmadır. Bu çalışmada İttihad-ı İslam, hürriyet ve milliyet gibi kavramlar ışığında Akif’in düşünce dünyası ele alınmıştır. “Mehmet Akif Ersoy’un Dini ve Sosyal Islahatçılığı”⁹ da başka bir çalışmadır. Adı geçen çalışmada Akif’in yaşadığı dönemden yola çıkarak din ve dinin toplumsal olgular üzerindeki etkilerinin ele alındığını görmekteyiz. Edebiyatı bile toplum için yapan, şiirlerinde toplumun reel yapısını gözler önüne seren Akif’in sosyolojiye verdiği önemi ele alan bir diğer tez de “Mehmet Akif Ersoy’un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi”¹⁰ adlı çalışmadır. Burada Akif’in Safahat’ta hikayelediği toplum konu alınarak düşünce yapısı sosyolojik bir değerlendirmeden geçirilmektedir. Akif’in şiirlerinde sosyal meseleleri inceleyen çalışmalardan bir başkası da “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Sosyal Meseleler”dir. Bu çalışmada Akif’in şiirleri toplumsal olarak birçok yönden incelenmiştir. Toplumsal sorunun temel sebebini cehalete bağlayan ve maarifin eksikliklerini vurgulayan bir çalışmadır.¹¹

⁷ Yıldırım, Ergün, Akif’in Leylâsı: Bir Millet Nasıl Kurtulur?, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2014, s. 11.

⁸ Kaya, Hasan, Mehmet Akif Ersoy’un Dini ve Siyasi Fikirleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elazığ (Türkiye), 2009.

⁹ Kılıçoğlu, Osman, Mehmet Akif Ersoy’un Dini-Sosyal Islahatçılığı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul (Türkiye), 2011.

¹⁰ Kır, İbrahim, Mehmet Akif Ersoy’un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Elazığ (Türkiye), 1988.

¹¹ Tüylü, Abdullah, Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Sosyal Meseleler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara (Türkiye), 1986.

I. BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İşlevselcilik Kuramı

Bu çalışmamızda işlevsellik kuramı bağlamında, entelektüelin işlevini ve Mehmet Akif'in entelektüel kişiliğini ele alacağız. Belli bir mevkide bulunan kişilerin, sorumluluğunda olan görevlere işlev (fonksiyon) denir.¹² Sosyolojide bu kavram iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, iki değişken arasındaki oran veya ölçü anlamıyla matematikteki kullanımına karşılık gelmektedir. Doğurganlık ve gelir düzeyi arasındaki ilişki örnek olarak verilebilir. Doğurganlık oranı, gelir düzeyinin bir fonksiyonudur cümlesiyle, iki değişken arasında fonksiyonel bir ilişki kurulmaktadır. İkinci anlamı ise; benzetme yoluyla bir makine gibi işleyen toplumu kapsamaktadır. Toplumda da makinelerde olduğu gibi dişliler varmış gibi düşünülmekte, toplumsal mekanizmaları açıklamak için bazı fonksiyonlar yüklenmektedir.¹³

Modern işlevselciliğin en önemli isimleri; Herbert Spencer, Vilfredo Pareto, ve Emile Durkheim gibi sosyologlardır.¹⁴ Toplumsal kurumların yalnızca kendine özgü toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere var olduğu şeklindeki düşüncesinden dolayı, sosyoloji işlevselciliğin gelişmesini en çok etkileyen kişinin Durkheim olduğu düşünülür.¹⁵ Durkheim'a göre, bir toplumsal olgu açıklanacağı zaman onu doğuran neden ile yerine getirdiği işlevi birbirinden ayırarak araştırmak gerekir.¹⁶

Toplumsal olayları tek bir nedenle açıklamaya çalışmak, sosyolojide kaçınılması gereken tutumlardandır. Toplumsal olaylar, parçaları birbirinden ayıramayan bir bütünü oluştururlar. Kimi zaman salt coğrafi etkenlerle, kimi zaman salt ırk etkeniyle, kimi zaman taklit etme gibi salt psikolojik etkenle yani tek tek nedenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Oysa, toplumsal olayların temelinde bir etken değil, etkenler dizisi aranmalıdır. Dolayısıyla toplumsal olayları bir bütüne atıf yaparak inceleme gereği

¹² Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s.25.

¹³ Tolun, Barlas, Toplum Bilimlerine Giriş, Ankara 1975, s. 249

¹⁴ Wallace Ruth A., A. Wolf, Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin İyileştirilmesi, (çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas), (3. baskı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012, s. 48.

¹⁵ Swingewood, Alan, Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 265.

¹⁶ Durkheim, Emile, Toplumbilimin Yöntem Kuralları ve Aile Toplumbiliminde Uygulanması, (çev. Özer Ozankaya), (1. baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2013, s. 127.

ortaya çıkmış ve bütüncül görüşün önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu yöntem de fonksiyon(işlev), yapı ve sistem kavramlarıyla ifade edilmektedir.¹⁷

Sosyolojik işlevselliğin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

- 1) Toplumlar, birbiriyle ilintili parçalardan meydana gelen bir bütündür. Her parçanın kendine özel işlevi, bütünün içerisinde ortaya çıkar. Dolayısıyla toplum birbirine bağımlı ve sistemin bütünleşmesine katkıda bulunan parçalardan oluşur.
- 2) Pareto'dan alınmış olan sistem kavramı, işlevselciliğin bütün türlerinde bulunmaktadır. İşlevselciliği diğer bütüncül kuramlardan ayıran özellik, parçaların bütünle ilişkisidir.
- 3) Bir sistem olarak, toplumun ihtiyaçlarıyla ilgili özel işlevleri yerine getiren tüm ögeler vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.
- 4) Sistemin tüm parçalarının bütünleşmesi kusursuz olamaz. Kötü bütünleşme ögelerine de rastlanacaktır. Toplumsal denetim mekanizmalarının önemi de burada ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Biz de bu çalışmamızda toplumun bir parçası olan entelektüelin fonksiyonlarını işlevsellik kuramı çerçevesinde ele aldık. Toplumsal olaylarda entelektüelin oynadığı rolü, toplumdaki yerini ve Mehmet Akif'in entelektüel kişiliğini değerlendirdik.

2. Entelektüel Kimdir?

Pek çok bilimsel çalışmalarda tartışma konularının baş aktörlerini entelektüel kişiler oluşturmaktadır ama entelektüel kavramının tanımı üzerinde ittifak edilememiştir. Bundan dolayı entelektüel kişilere mukabil gelecek birçok farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Tanımlayan herkesin farklı noktalar üzerinde durduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Belirtildiği gibi üzerinde ortak noktada birleşilmiş bir entelektüel tanımı bulunmadığından entelektüel kavramının kökeni ve yerine kullanılan kavramların üzerinde durulması gerekmektedir.

Kolektif bir ad olarak “entelektüel” sözcüğünün kökeni yakın bir tarihe dayanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından önce bu kavrama rastlanılmamaktadır. İlk zamanlar karşılaşmaları olası olmayan, iş birliği içinde

¹⁷ Tolan, 1975, s. 248

¹⁸ Swingewood, 1998, ss. 272-274

olmayacak ve farklı meslek gruplarına ait kişilerin bir araya gelmesi ve toplumsal konumlarda kadınla erkeği bir arada tutma amacına yönelik bir girişimdir. Bu yeni terimin belli belirsiz işaret ettiği birleştirici öge, zihindir ve entelektüel rolleri üstlenenler, siyasi bölünmelerin üstünde durarak topluma, akıl adına seslenme görevine sahiptir.¹⁹

Entelektüel kavramı, “Aydınlanma Devri”nin düşünce dünyasına kattığı yeniliklerle, diğer dönemlerden ayrılan felsefi düşüncelere bağlı kalmadan açıklanamaz. Bu bakımdan entelektüel, aydınlanma dönemi ideolojisinin ürünüdür. Kavram neşet ettiği coğrafyanın tarihsel ve düşünsel bağlamı içerisinde ele alınmalıdır. Entelektüel kavramının tarihsel ve paradigmal derinliğine baktığımızda, evrensel bir entelektüel tanımından çok kendi yerelinde kazandığı bir anlam görmekteyiz. Fakat entelektüel kavramını sadece tarihsel bağlamda tanımlamak o tarihselliğin dışında kalan toplumlardaki bu işlevi gören kişileri tanımlama sıkıntısı yaşatacaktır.²⁰

Cemil Meriç’in Schumpeter’den belirttiği gibi, entelektüel tarif edilmesi zor bir sosyal tiptir. Hatta entelektüelleri şahsına münhasır kılan önemli nokta köylü gibi, sanayi işçisi gibi ayrı bir sosyal sınıf olmamalarından dolayı tariflerinde güçlük çekilmesidir.²¹ Günümüzde genel olarak entelektüel dediğimiz zümre her toplumda farklı bir tabakayı işaret etmektedir. Bilgi, inanış ve yetenek bakımından genel halk tabakasından ayrılmış ve bir üst katmanda bulunmuş kişiler ki bunlar; Pareto’nun eliti, Weber’in karizmatik liderleri, Osmanlı’nın havas ve uleması, bir zamanlar Rusya’nın entelijansiyası ve günümüz Batı dünyasının entelektüelleridir.²² Zigmund Bauman’a göre entelektüel kavramı, toplumun zihnini etkileyen, politik olaylara müdahale etmeyi ahlaki sorumluluk olarak gören romancıları, şairleri, sanatçıları, gazetecileri ve bilim adamlarını kapsamaktadır.²³

Tarih boyunca entelektüel ve toplum arasında kurulmuş bütün olumlu olumsuz ilişkiler dolayısıyla “aydınlar sosyolojisi” oluşmuştur. Alfred Weber’in belirttiği gibi, toplumda entelektüelin yeri ve rolü, ya önemsiz görülmüş ya da gereğinden fazla değerli karşılanmıştır. Modern bilgi sosyolojisindeki görevi ise ideolojinin taşıyıcısı ve

¹⁹ Bauman, Zigmund, Yasa Koyucular ile Yorumcular, (çev. Kemal Atakay), (2. baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

²⁰ Tekin, Mustafa, Kutsal, Kadın ve Kamu, (1. baskı), Açılım Yayınları, İstanbul 2004, ss. 37-38.

²¹ Meriç, Cemil, Mağaradakiler, (ed. Mahmut Ali Meriç), (26. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 17.

²² Aydın, Mustafa, Güncel Kültürde Temel Kavramlar (2. baskı), Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 54.

²³ Bauman, 2003, s. 7.

yapımcısı olarak olağanüstü bir önem kazanmış gibi gözüktür. Burada ön plana çıkarılan aydınları, yalnız hayatın bir bölümünden kesit olarak tahlil etmenin dışında, kültür değişiminde hareket merkezi olan bazen yaratıcı bazen de yıkım ve tahrip kalıpları ile yüklü bir dinamik kuvvet olduklarıdır. Bu kuvvetlerin oluşturduğu aydınlar sosyolojisinin başaktörü olarak entelektüeli buluruz.²⁴

Karl Manheim “İdeoloji ve Ütopya” adlı çalışmasında entelektüel kavramını ele almıştır. Ortaçağ şartlarının aksine entelektüeller moderniteyle birlikte kilise temelli papaz tabakasının etkisini kırmışlardır. Dolayısıyla entelektüeller için özgür bir düşünce alanı oluşmuş, düşünce ve deneyimleriyle birbirleri arasında serbest rekabet edebilmişlerdir. Bu rekabetler sonucunda da birçok düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Bu düşüncelerini ise entelektüeller ruhban sınıfından farklı olarak kamuoyuna kendi çabalarıyla ulaştırmak durumundaydılar. Çünkü artık herhangi bir tabakanın veya ruhban sınıfının üyesi olarak düşünce ifade etmiyorlardı. Entelektüellerin kilisenin etkisinden çıkmalarıyla beraber dünya farklı yorumlanmaya başlamıştı.²⁵ Yanlı bakış açılarının aksine, evrensel ve nitelikli bir perspektif getirilmelidir. Bu perspektif, hiçbir şeye bağlı olmayan, tekilleştirilmiş tüm toplumsal konumların üzerine çıkan, dolayısıyla da tüm konumları tekilleştirilmiş olarak gören, yöreselleştirilmiş rutin pratiklerle sınırlı olmayandır. Manheim için tüm perspektifleri ortadan kaldıran yeni perspektif entelektüellerin tanımlayıcı özelliğidir.²⁶

Aydın, entelektüel kavramının Türkçe’de kullanılan karşılığıdır. Modern toplumlarda tam olarak tanımlanmış bir grup oluşturmazlar. Geleneksel düzlemde bakıldığında entelektüel, düşünür ve hakikat arayıcısı rolündedir. Basit toplumlarda bunlar şamanlar veya rahiplerken, Avrupa’da Rönesans’tan 19. yy’a kadar yüksek kültürü oluşturan filozoflar, bilimsel yenilikçiler vb. entelektüellerden çıkmıştır.²⁷ Ama sosyal bilimler alanında entelektüel kavramının yerine, aydın kavramının kullanılması eleştirilmiştir. Çünkü aydın; bireyin düşüncesine verilen bir sıfatken, entelektüel; bireyin çalışmasına verilen bir sıfattır. Ayrıca aydın kavramı metafizik çağrışımlar oluştururken entelektüel kavramı seküler çağrışımlar ifade etmektedir. Aydın kavramı genel itibarıyla fikirlerin oluşmasına, insanlara iletilmesine ve oluşturulan fikirleri

²⁴ Ülgener, Sabri, Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler, Derin Yayınları, (1. baskı), ts. İstanbul, ss. 86-87.

²⁵ Manheim, Karl, İdeoloji ve Ütopya, (çev. Okyayuz Mehmet), Epos Yayınları, (1. baskı), Ankara 2002, ss. 37-38.

²⁶ Bauman, 2003, ss. 131-132.

²⁷ Marshall, Gordon, “Entelejensiya”, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 201.

eleştirilmesine doğrudan katkıda bulunan kişi veya gruplardır.²⁸ Böyle bir ayırım yapılmış olsa da günümüzde entelektüel sözcüğünün karşılığı olarak aydın kelimesi kullanılmaktadır. Entelijensiya²⁹ ise Bottomore'ye göre; ilk kez 19. yy'da Rusya'da kendilerine iş yapma niteliği kazandıran bir üniversite eğitimi almış olanları adlandırmak için kullanıldı; sonraları sözcüğün kapsamı birçok yazar tarafından kol gücüne dayanmayan uğraşlarda bulunmayan herkesi içerecek biçimde genişletildi. Hemen her toplumda var olan aydınlar, okuryazar olmayan toplumlarda büyücü, rahip, soy kütükçüler olarak, okuryazar toplumlarda filozof, ozan, dramatist (oyun yazarı), hukukçu, memur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı toplumlarda ise yöneticilik konumuna yakınlardır.³⁰

Batıda ortaya çıkan entelektüel kavramı, Türkçe'de aydın sözcüğünün çevirisi olsa da tam anlamıyla aynı çağrışımları taşımaz. Entelektüel, tüm amacını düşünce dünyası oluşturan ve kendini bu dünyayla bütünleştiren insanlar olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de "aydın" sözcüğü, memleket konularıyla ilgilenen ve bunları düzenleyen "nizam-ı alemci" kişiler için kullanılmaktadır. Fakat toplumu düzeltme çabası bürokrasinin içerisinden yapılmaktadır. Dolayısıyla eski devirde Türk aydını, bürokrat kişilerden oluşuyordu ve kendilerini devletin geleceği için sorumlu olarak görmekteydiler. Türkiye'de ki tarihsel gelişmelerle de aydın kavramı Batı'da ki gibi farklılaşmamıştır. Her ne kadar aydın kavramı, batıdaki entelektüel anlayışından farklılık gösterse de az çok aynı faaliyetleri yerine getiren kişileri içerdiği gerçeği göz ardı edilemez.³¹

Aydın ve entelektüel kelimelerinin eş anlamlı kullanılmasının yanında Türkçe'de entelektüel anlamına gelen bir diğer kavram da münevverdir. Türkiye'de ilk defa "Efkaru-l-Münevver Ashabı" kullanılmış daha sonra sadece münevver kullanımına geçilmiştir. Arapça bir kelime olan münevverin "tenvir edilmiş, aydınlık, nurlandırılmış" şeklindeki kullanımları aralarında pek bir fark olmadığı göstermektedir. Batılı kavram olan entelektüelin Türkçe'de bu şekilde birçok kelimeyle izahı ve bu

²⁸ Yadigaroglu, Hüseyin, Sabri F. Ülgener Düşüncesi'nde Aydın Kavramı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Erzurum (Türkiye), 2012, s. 3.

²⁹ Entelijensiya terimi esnek biçimde, toplumun fikirlerine ilgi duyan eğitimli katmanları (normal koşullarda entelektüeller ve yöneticileri kapsayarak) kullanılmaktadır... bkz. Marshall, 1999, s. 201.

³⁰ Bottomore, Tom, Seçkinler ve Toplum, (çev. Erol Mutlu) Gündoğan Yayıncılık, Ankara 1997, s. 66.

³¹ Mardin, Şerif, İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, ss. 143-144.

izahların ortak bir payda olarak aydın kavramı altında toplanması ittifak edilmiş bir tanım oluşturmayı zorlaştırmıştır.³²

Bu bağlamda kavramlar, dinamik, hareketli varlıklardır. Bir terimin kapsamına her zaman yeni anlamlar yüklenebilir hatta anlam kaymalarına uğrayabilir. Entelektüel tanımı da entelektüele fonksiyonel olarak hangi açıdan bakılırsa o şekilde yapıla gelmiştir. Dolayısıyla ele alınacak olan “Entelektüelin Fonksiyonları” adlı başlıktan sonra bir entelektüel tanımı yapılacaktır.

3. Aydın İnsanın İşlevleri

Entelektüel, Toplumun Her Katmanında Bilgi Seviyesi Bakımından Üstün Görülen, Sözü Geçen Olgun Şahsiyetlere Denilmiştir. Her Toplumda Ve Her Kültürde Sorunları Görebilen Ve Bu Sorunlara Toplumda Yer Bulabilecek Çözümler Üreten İnsanlar Var Olmuştur. Bu İnsanlar Da Din Adamı, Siyasi Karakterler, İlim Alanında otorite kişiler vb.dir. Bundan dolayı adı zikredilen karakterlerin fonksiyonel bir analizini yapmak entelektüel kavramına ulaşmak için gereklidir.

Edward Shils, entelektüelin rolünü; yüksek kültürü yaratmak ve yaymak, millî ve milletler üstü modeller kurmak, ortak kültürler geliştirmek, sosyal gelişmeleri etkilemek, politik roller oynamak olarak sıralamaktadır.³³ Bu rolleriyle entelektüel farklı disiplinlere ve farklı dallara konu olmuştur. Aydınlar sosyolojisi açısından aydına bakıldığı zaman; çevreyi hareket ve davranışıyla etkileyen, düşünce kalıplarıyla toplumun alt ve üst kesimleriyle ilişkili olarak görülür. Entelektüel ve toplum ilişkisinde ise çıkış noktasının entelektüelden, çevrenin zevk ve tercihlerine yönelen bir etkileme aracı olarak değerlendirilir.³⁴ Bu bağlamda entelektüel, toplumun içinde ilişkileri düzenleyen bir konumda bulunmaktadır. Ortaya attığı fikirlerle toplumun farklı kesimlerini ilişkilendirmektedir ve toplumun ortak kültürünü oluşturmaktadır.

Birçok farklı disiplin içerisinde yer bulan bu karakterlerin ortak başlık altında bulunması aralarında ortak özelliklerin olduğunun kaçınılmaz sonucudur. Bu ortaklığın en basit göstergesi, fikir ürünleri ve temsil ettikleri değer anlayışı ile toplumu etkilemede lider fonksiyonuna sahip kişiler olmalarıdır. Bundan dolayı düşünceleriyle

³² Tekin, 2004, ss. 39-40.

³³ Shils, Edward, “Intellectuals”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, (ed. Sills David L.), The Macmillian Company ve The Free Press, 1968, C. VII, ss. 410-413.

³⁴ Ülgener, a.g.e., ss. 91-92.

ses çıkarmak ve söz sahibi olmak isterler. Bir toplumda söz sahibi olmayan entelektüel tip yoktur. Aynı zamanda mantıki üstünlüğünü, düşüncelerini soyut, genel ifade ve semboller halinde aktardığında ispatlamış olacağını düşünürler. Entelektüelin kendini lider olarak hissetmesi için toplumun idrakinin üstünde kapalı ve soyut kelimeler kullanmak gerekir. Oysa entelektüelin fikirleri onun gerçeğe varmasında araç olmaktan çok amaç olmalıdır. Osmanlı toplumundan bu yana söyleyecek yeni bir sözü olmayan entelektüel kesim yeni ve bilinmeyen bir dil kullanarak fikir üretmeye çalışırlar. Ama bu yolun istenileni vermediği aşıkardır. Çünkü halk nazarında “akıllı”dan “ukalâ”ya geçiş yolu çok kısadır.³⁵ Cemil Meriç’e göre entelektüelin fonksiyonu “Karanlıkları aydınlatmaktır.”³⁶ Toplumun içinde bulunduğu sıkıntılarda, zorluklarda onlara bir yol gösterme kabiliyetine sahip olması gerekir. Dolayısıyla üstü kapalı, toplumun anlamayacağı bir dile sahip olması onu entelektüellikten uzaklaştıracaktır.

Entelektüeller, somut olayları soyut kademelere yükseltebilen metafizik düşünme yeteneğine sahiptir. Toplumun temel yapısı, meseleleri ve değerleri ile ilgili düşünceler geliştiren; toplumun sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerini eleştirebilen; üzerinde genel kabul gören görüşleri, izah tarzlarını, varsayımları tahlil ve tenkit edebilen; bunlara yeni bir şeyler katabilen veya yorumlama gücüne sahip olan bireylerdir. Entelektüeller için formel bir eğitim şart olmadığı gibi; edebî üslup, meslekî sıfat ve roller, siyasi ve idari sorumluluklar onların entelektüel kimliklerinden ayrı tutulmalıdır.³⁷

Edward Said’e göre ise; entelektüel (aydın) belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, felsefeyi, ifade etme konusunda rol sahibi olan kişidir. Bu rolü özgürlük ve adalet gibi evrensel ilkeleri temel alarak yerine getirir. Kaygılarını insanlara sunarken önemli olan nokta kaygıları nasıl ifade ettiği değil, özgürlük ve adalet davasını savunmaya çalışan biri olarak neyi temsil ettiği. Bundan dolayı özel alanla kamusal alan birbirine perçinlenmiş bir vaziyettedir. İnsan salt olarak özel alanla entelektüel olamadığı gibi salt kamusal alanla da entelektüel olamaz. Çünkü düşüncelerini yazıya döken insan kamusal alana giriş yapmış demektir. Aynı şekilde yazılarına şahsi tını, özgünlük, duyarlılık katmadan da söylediklerini anlamlı hale getiremez. Entelektüelin görevi dinleyicilerini mutlu etmek değil, onlara aykırı, sıkıntı verici, keyif kaçırıcı

³⁵ Ülgener, a.g.e., ss. 92-95.

³⁶ Meriç, Cemil, Bir Facianın Hikayesi, Ümran Yayınları, 1981, s. 3.

³⁷ Meriç, 2015, s. 23.

düşüncelerini aktarmaktır. Entelektüeller konuşma, yazma, öğretmenlik, televizyona çıkma vb. gibi temsil etme, düşüncelerini ifade etme sanatını görev edinmiş kimselerdir. Bu görevi de kamunun önünde temsil ettiği ve bütün riskleri göz önüne aldığı sürece kıymetlidir.³⁸

Said, entelektüelin bir görevini de “İnsan düşüncesi ve insanlar arası iletişimi kısılcı altına alan klişeleri ve indirgeyici kategorileri kırmak”³⁹ olarak belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında, aydın zümrenin belli bir ideolojinin, düşünce sisteminin, siyasi oluşumların içerisinde yer aldığı düşünülemez. Hatta onların görevi düşünen ve sorgulayan insan olarak onların yanlışlarını gün yüzüne çıkarmaktır.

Michel Foucault, bilginin, bilincin, hakikatin, söylemin oluşturduğu düzende hem nesne hem de aracılık yapan entelektüelin rolünü iktidar biçimlerine karşı mücadele etmek olarak görmektedir. Toplum, entelektüellerin bildiklerini eksiksiz bir biçimde onlardan daha iyi bilmektedir. Ama bu söylemi kısıtlayan ve engelleyen bir iktidar sistemi bulunmaktadır. Onların bilincin ve söylemin temsilcisi oldukları düşüncesi bu sistemde kabul edilmiştir. Yani entelektüeller bütün toplumsal ağa nüfuz etmiş bu sistemin bir parçasıdır. Dolayısıyla onların biraz öne çıkarak hakikati söylemeleri değil, iktidar sistemine başkaldırmaları gerekir.⁴⁰ Foucault, entelektüel için artık hakikatin öncüsü olmak için çaba göstermesi gerektiğini anlamsız bulmaktadır. Çünkü toplum, her şeyin bilincindedir.

Aynı zamanda Foucault’a göre entelektüel, sömürülen kişilerin bilgilerini enformasyon sistemine dahil ederek, işçiler arasındaki fikir ayrılıklarını ve tartışmaları birbirine nakleden ayna görevi görmektedir. Fakat işçiler –zaten işçiler hiçbir şey bilmezler- önyargısına sahiptirler. Oysaki, işçiler entelektüellerden daha çok deneyim yaşadıkları için bilgileri daha fazladır. Emekçilerin bu bilgisinin geliştirilmesi ve dönüştürülmesi gerekmektedir ama bunun hakları olduğunu bilmemektedirler.⁴¹

Tanınmış bir yazar Maulnier, entelektüelin vasıflarını düşünmek, doğruyu aramak, nesnel bilgiye ulaşmak olarak sıralar. Düşünen insan konumunda olan entelektüelin de bu noktada hiç kimseye ahmakça saygı göstermemesi ve müesseseseleşen

³⁸ Said, Edward, Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı, (çev. Tuncay Birkan), (5. baskı), İstanbul 2013, ss. 27-28.

³⁹ Said, 2013, s. 10.

⁴⁰ Foucault, Michel, Entelektüelin Siyasi İşlevi, (çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin), (3. baskı) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 32.

⁴¹ Foucault, 2011, s. 43.

doktrinlere kuşku ile bakması gerektiğini belirtir. Nasslara bağlanmanın ise kısırlaşma olduğunu savunur. Entelektüel kararlarını, tutkularından uzak tutmalı ve aklın ışığında hüküm vermelidir. Gelenekle savaşmalı ama modaya da kendini teslim etmemelidir.⁴²

Ülgener ise entelektüelin bazı birkaç rolünü “kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslûbun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek”⁴³ olarak sıralamıştır. Entelektüelin toplumda etkin olan bu yapısıyla dikkat çeken diğer özellikleri; doğruyu söylemesi, cesur olması ve yaptığı bir araştırmayı sonuna kadar götürmesidir. Entelektüel karakter üzerinde anlaşılmaya varılan vasıf, eleştireliliğidir. Ne iktidara ters düşmekten, ne de vereceği kararların bir sorun yaratmasından çekinir.⁴⁴

Bütün bu görüşler ele alındığında karşımıza bir entelektüel tipolojisi çıkmaktadır. Düşünce üreten ve düşüncelerini halka aktarma konusunda kaygı gütmeyen bu insanların tarihsel süreçte alanında otorite insanlar –din adamı, ilim adamı, siyasi karakter vb.- olduğuna değinilmişti. Bu bağlamda entelektüel, dönemi içinde yaşayan insanlarla, devletle iletişime geçebilen; düşüncelerini aktarmak istediği seviyedeki insanlara göre dil kullanarak anlatan; sorgulayıp olumlu olumsuz eleştirme yetisine sahip olan; fikirlerini belli bir kalıba hapsetmeyen; yeni fikirlerin doğmasına öncülük eden; indirgeyici kategorileri kıran; liderlik ruhuna sahip; “iktidara hakikati söylemekten”⁴⁵ siyasi bir kaygı gütmeyen için çekinmeyen fikir/düşünce adamlarıdır.

4. Sosyolojik Açıdan Din Ve Toplum İlişkisi

4.1. Sosyolojik Açıdan Din

Din kelimesi Arapça kökenli bir sözcük olup usul, adet, yargı ve ceza anlamına gelmektedir. Latince ise din kelimesi anlamında kullanılan “Religio” sözcüğü ise Tanrı’ya saygı, kendini ibadete verme, korku ile bağlılık gibi anlamlara gelmektedir. Dinin değişik tanımları vardır ve herkesin üzerinde birleşebileceği ortak tanımı bulmak oldukça zordur.⁴⁶ Çünkü dinin her tanımı; toplumun bulunduğu etkisiyle, bireyin dine bakışıyla, dine bakışındaki amacıyla ve dinin farklı özelliklerine vurgu yapmasıyla ilgilidir.

⁴² Meriç, 2015, s. 16.

⁴³ Ülgener, a.g.e., s. 91.

⁴⁴ Meriç, 2015, s. 19.

⁴⁵ Said, 2013, s. 85.

⁴⁶ Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017, ss. 29-32.

Gordon Marshall'ın sosyoloji sözlüğündeki tanıma göre din şöyledir:

“Din, kutsal fikrine dayalı olan ve inananları sosyo – dinsel topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve pratikler kümesidir. Kutsal, din dışı ile tam bir karşıtlık içindedir. Kutsalda huşu duygusu hakimdir.”⁴⁷

İnsan varlığı ile özdeşleşmiş bir konudur din. Çünkü insan; kendisi, varlığı, toplumu ve çevresi hakkında açıklamayı dinde bulmuştur. Sosyolojinin kurucularından olan E. Durkheim'in tanımına göre; “Din; diğer olgulardan ayrılmış ve yasaklanmış kutsal şeylerle ilgili olan inanç ve pratiklerden, yani onlara herkesi kendine bağlayan kilise adı verilen tek bir ahlaki toplulukta birleştiren inançlar ve uygulamalarla ilgili birleşik bir sistemdir.”⁴⁸ D. Hume, dini “korku” ile tanımlıyor, insanın değişik varlıklardan korkması ve bu korkularını aşabilecek bir varlığa ihtiyaç duyarak Tanrı inancını oluşturduğunu savunuyordu. Marx ise; “Din, ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz dünyanın bir sıcaklığını, tinin dışlandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din halkın afyonunu oluşturuyor.” şeklinde açıklamaktadır.⁴⁹ Marx'ın yaptığı tanımlama daha materyalist bir toplumda kabul görülebilirken Durkheim'in tanımı daha kültürel bir sosyolojik tanım olarak geçerli sunulabilir.

Dinle ilgili birçok tanım verebiliriz. Verdiğimiz tanımlar ve dinlerde ortak olarak görebileceğimiz noktalar vardır. Bu noktaları şöyle açıklayabiliriz: Her şeyden üstün ve kudretli bir gücün kabul edilmesi, kudreti kabul edilen gücün akıl gücünün de üstünde tutulması, kudreti kabul edilen bu gücün insandan yapmasını istediği ve yapmasını yasakladığı şeylerin belirlenerek uygulanması en nihayetinde ise ruhani bir doyumun gerçekleşmesidir.⁵⁰ Anlaşılacağı gibi din, insanı tek bir yönlü bir kavramı olmayıp, insan ile kudret sahibi ve aşkın bir varlığın kabulüyle de alakalıdır. Din ile üstün gücün insan hayatına karıştığı kabul edilir.

Sosyolojide din üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları yaparken ne bir dinin mensubu ne de bir dinin karşıtı şeklinde yaklaşmazlar. Aynı zamanda sosyologlar din üzerine çalışma yaparken dini inancın doğruluğu yahut yanlışlığıyla ilgilenmezler. Sosyologlar; dinin örgütlenme biçimini, temel değerlerinin neler olduğunu, geniş toplumlarla nasıl etkileşim kurulduğunu açıklamaya çalışırlar. Herhangi bir dinin doğru

⁴⁷ Marshall, “Din”, 1999, s. 156.

⁴⁸ Durkheim, Emile, *The Elementary Forms Of Religious Life*, (çev. Karen E. Fields), The Free Press, New York 1995, s. 44.

⁴⁹ Marx, Karl, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, (çev. Kenan Somer), (2. baskı), Sol Yayınları, Ankara 2009, s. 192.

⁵⁰ Yavuz, Kerim, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1982/0, (5): ss. 88-89.

– yanlış, haklı – haksız ve iyi – kötü ayrımı dini konular ve dinler için önemli olsa da sosyologlar bu alanla ilgilenmezler.⁵¹

Sosyologların din üzerine yaptıkları çalışmalarda dinin oluşturduğu toplumsal yapı üzerine eğilirler. Çünkü din; toplum içerisindeki en büyük ve en kadim kurumdur. Kökleşmiş kuralları ve geniş yayılma alanına sahip kültürlerle sahiptirler. Sosyologlar dini kurumların, o dinin yayıldığı toplumlardaki yayılma ve varlıklarını devam ettirmek için gerek duyduğu yerler olan ibadethaneler üzerinde çalışmayı daha uygun bulmuşlardır.

Toplumsal dayanışmanın ana kaynağı dindir. Fakat bunun geçerli olması için dini kurallarının ve değerlerinin benimsenmiş olması gerekmektedir. Kuralların ve değerlerin benimsendiği toplumlarda dinin birleştirici, bütünleştirici gücüyle birlikte istenilen ahlaki topluma da ulaşılmış olacaktır. Mamefihi sadece bir dinin egemen olması toplumda bir denge durumu oluştururken birbiriyle rekabet halinde olan iki dinin olması toplumda bir bölünme ve huzursuzluk ortamına sebep olabilmektedir.⁵² Bunun bireysel ve sosyolojik olarak dönütleri olacaktır.

4.2. Din – Toplum İlişkisi

Dinler, toplumların sosyo-kültürel düzenleri içinde önemli bir statüye sahip olduğu ifade edilmektedir. Din insanlığın, toplulukların ve medeniyetlerin en önemli bağıdır. Sosyologlar dinin; yapıcı, birleştirici ve bütünleştirici rolü üzerinde önemle durmaktadır. Din ve dini normlar aynı zamanda toplumun kültür yapısını da etkileyerek toplumsal manevi hukuk kurallarını da oluşturmakta, sosyal kontrolü sağlamaya yardımcı olmaktadır. Dinde bulunan günah-sevap gibi tutumların bulunması toplumsal ahlaki ölçütlerin oluşmasını sağlarken, toplumsal nizamı oluştur ve toplumsal huzuru da sağlar. Dinin, dini inançlar ve ritüellerin toplumsal dayanışma ve toplumsal iletişimi güçlendiren rolleri de vardır. Bu törenlerde toplumsal dayanışmanın sağlandığını görmekte mümkündür. Dinin buna benzer bir diğer rolü de bireye ve topluma, içinde bulunduğu evren ve hayata karşı anlamlandırma yapabilmesini sağlamaktır. Bireylerin dünyaya bakışını oluşturmaya, hayat anlam vermesine yardımcı olur. Din bu noktada hayata anlam veren ve bir amaç uğruna yaşayan bireyler oluşmasını sağlar. Bireyin dünyaya bakışını oluşturmak, dinin psikolojik tutumu içerisinde “yaratıcı fonksiyon”

⁵¹ Marshall, “Din”, 1999, s. 580-582.

⁵² Marshall, “Din”, 1999, s. 583.

görmemize yardımcı olur.⁵³ Bahsedilen tutumlardan sonra görmek mümkündür ki din toplumda sadece dini sistem fonksiyonlarını değil, toplumsal birçok fonksiyonu da görmesi ve bu sebeple de toplumda sosyal kurumları kapsayan bir sosyal kurum görevi görmektedir.

Toplum içinde doğan ve büyüyen birey, ailede başlayan sosyalleşme süreciyle tarihsel, toplumsal, kültürel ve dini bilgileri öğrenmeye çalışır. Bireyin, öğrenme süreciyle benliği ve kimliği oluşur. Doğuştan gelen özellikleriyle, toplumda deneyimleyerek öğrendikleriyle toplumsallaşma gerçekleşir. Dolayısıyla “ben” kavramının ortaya çıkışı da toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Toplumlar, evrensel alanda kabul görmüş kurumlar ortaya çıkarır. İnsan etkileşimi sonucu ortaya çıkmış olan bu kurumlar, eğitim, din, siyaset, aile, boş zaman değerlendirme başlıkları altında toplanmıştır. Toplumun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu din, üretebildiği değerlerle toplum üyelerini etkilemekte ve toplumsal yapı ve zihniyetin oluşmasına katkı sağlamaktadır.⁵⁴

Kişinin ve toplumun kimliğinin belirlenmesinde dinin fonksiyonu yadsınamayacak derecede önemli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hızla değişen toplumsal kimlik bunalımlarını göz önünde bulundurduğumuzda dinin tamamlayıcı fonksiyonu büyük ve etkilidir.

Dinin toplumsal yapıdaki etkisinin göz ardı edilmeyecek kadar büyük olduğunu tekrarlayacak olursak toplum bilimi olan sosyolojiden dini de ayırmanın mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. Toplumun kuralları, örfleri, adetleri ve gelenekleri milletlerin yaşam şekliyle bağlantılı olup yaşam şeklini en çok etkileyen unsurda dindir.

⁵³ Günay, 2017, ss. 413-426.

⁵⁴ Sinanoğlu, Ahmet Faruk, “Toplumsal Yapının Oluşumu: Bilim, Din ve Toplum Arasındaki İlişkiler”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2015/4, (2): ss. 217-218.

II. BÖLÜM

I. MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1. Hayatı

Mehmet Akif'i ve bırakmış olduğu en önemli eseri *Safahat*'ı anlayabilmek için Akif'in zihin dünyasını oluşturan etmenlerin ele alınması gerekmektedir. Çünkü *Safahat* sıradan bir şiir kitabının ötesinde bir millete ve gelecek nesillere bırakılmış millî bir mirastır. Zihniyet; “Bir kimsenin zihni kabiliyetlerinin, fikri itiyadlarının ve temelli itikadlarının toplu heyeti demektir.”⁵⁵ Bu nedenle Akif'in dünyaya geldiği çevre ve ona kazandırılan inanç ve alışkanlıkların merkezi olan ailesi, ikamet ettiği ortamı, eğitim gördüğü okulların görmezden gelinmesi mümkün değildir.

2. Doğduğu Çevre

Sultan Abdülaziz'in devrilmesine yakın yıllarda Balkanlar, Batılıların toplumu karıştırmalarıyla allak bullak olur. Köy köy, şehir şehir, Osmanlıların çekilişi, Rumeli'nde bir medeniyetin yok oluşu, saadet dolu evlerin kan gölüne dönüşü, köy öğretmeni kadınların kraliçeliğe ve dağ eşkıyası çetelerin krallık ve devlet adamlığına meyledişi, Rus baskısının bizi sıkıntıya sürükleyişi, Batı hilesinin İstanbul'da kazan kaynatışı, o dönemde İmparatorluğun gözbebeği İstanbul'un kalp noktasında Mehmet Akif dünyaya geldi.⁵⁶ Akif, “Fatih Camii” adlı şiirinde çocukluk yıllarının Fatih semtinde geçtiğini dile getirmektedir:

Fezâ-yı ma'bedin encüm-nümâ meşâ'ilini
O lem'a lem'a dizilmiş ziya kavâfilini
Görünce geldi çocukluk zamanlarım yâda...
Neler düşündüm o sâ'atte bilseniz orda⁵⁷

Sezai Karakoç, Fatih'i İstanbul'un başkenti olarak görmektedir. Fatih Camii ve çevresinde birçok medrese ve bu medreselerde yetişen dindar bir toplum bulunmaktadır. Bunun yanında devletin her başarısında sevinç ortamı oluşan her acısında da yüzlerde

⁵⁵ Edip, Eşref, Mehmed Âkif: Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, (ed. Fahrettin Gün), (2. baskı), Beyan Yayınları, İstanbul 2011, s. 508.

⁵⁶ Karakoç, Sezai, Mehmed Âkif, (18. baskı), Diriliş Yayınları, İstanbul 2015, s. 10.

⁵⁷ Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat: Orijinali ve Günümüz Türkçesi*, (ed. A. Vahap Akbaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

yas okunan bir semttir. Devletin ana kalbi, Osmanlı ve İslam kültürünün mezcilediği yer burasıdır.⁵⁸ Akif'in sanatındaki bu ruhi cevher onun çocukluk döneminde yetiştiği bu kültürel ortamdaki dini terbiyenin alışkanlıklarıyla başlamıştır.⁵⁹ Kendisi de çocukluk yıllarının geçtiği ortamı küçük bir hatıratıyla şöyle dile getirmektedir:

Müezzinin dem-i mahmuru (mahmur sesi), bir hazin avaz (hüzünlü bir ses).
İçimde cuş ederek (kabardı) lüce lüce (dalga dalga) istiğrak (çoşkunluk),
Ezanı beklemez oldum; açılmadan afak (ufuk),
Zalamı (karanlığı) sineye (içine) çekmiş yatan sokaklardan
Kemal-i vecd (büyük bir coşku) ile geçtim. Önümde bir meydan
Göründü; Fatih'e gelmiştim anladım, azıcık
...
Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: "Bu gece,
Sizinle camiye gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Meramınız yaramazlıksa (yaramazlık edecekseniz), işte ev, oturun!"⁶⁰

Bu günlere Safahat'ında yer vermesi, çocukluğunun geçtiği ortamın kendisinde nasıl bir etki bıraktığını göstermektedir. Ayrıca babasıyla gitmelerinin haricinde bazı namaz vakitlerinde ve boş zaman buldukça Fatih baş imamı Arab Hoca'dan da hafızlığa çalışıyordu. Yine Fatih Camii'nde Selanik'li Es'ad Dede'den Acemceyi, Halis Efendi Hoca'dan Arapçayı okumuştur.⁶¹ Aynı zamanda siyasi hayatında merkezi olan Fatih'te, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi ve 93 Harbi gibi daha Akif çocukken gelişen olayları en yakından hisseden semttir. Sürekli padişah, Rus, 93 Harbi, Moskof gibi anlam yükleyemediği kelimeleri duymaktadır.⁶² Bununla beraber artık zihin dünyası bu olayların oluşturduğu karamsar bir hal almıştır.

Mithat Cemal, Akif'i çocukluğunda komşuları olan hocayla karşılaştıkları günü anlatırken, aynı zamanda o dönemin hoca profilini de çizmektedir. Bu hoca, yeterli Arapçası ve Türkçesi olmayan, devlet erkanına yakın olan, gösteriş için sarık takan ve sakal bırakan, kişilere rütbesine göre değer veren birisidir. Akif'i ilk gördüğünde görmezlikten gelmeye çalışan hoca, Akif milletvekili olduğunda tam tersi davranmıştır. Hatta Akif'le yaptıkları kısa sohbette nasıl hoca olduğunu anlatmıştır.⁶³

⁵⁸ Karakoç, Sezai, 2015, s. 11.

⁵⁹ Topçu, Nurettin, Mehmet Akif, (8. baskı), Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s. 66.

⁶⁰ Ersoy, 2015, ss. 28-30.

⁶¹ Tansel, Fevziye Abdullah, Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 8.

⁶² Karakoç, 2015, ss. 12-13.

⁶³ Kuntay, Mithat Cemal, Mehmet Akif, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1990, ss. 122-123.

“Son zamanlarda kendini büsbütün ilme vermişmiş, Müslümanlık aleyhinde bir İngiliz bir kitap yazmışmış, o da bir müdafaa “Kalem almış”mış. “Fakat, siz, galiba İngilizce bilmezsiniz. İngilizce eseri nasıl anladınız da cevap yazdınız.” dedim. “Ben o tereslerin dinimiz aleyhinde ne yazacaklarını bilirim; onunkini okumadan benimkini yazdım.” demez mi?”⁶⁴

Mithat Cemal’in aktardığı bu hatıra, hocaların ve medreselerin ilmi zafiyetlerini gösterirken, Ispartalı Hakkı’nın Akif’e tavsiyesi yine o dönemde Akif’in çevresinde bulunan kişiler hakkında da bilgi vermektedir. Hem hukuk öğrencisi, hem muhasebede katiplik yapan Ispartalı Hakkı aynı zamanda Fransızca da öğrenmektedir. Çocukken yazmış olduğu şiirleri Ispartalı Hakkı’ya okuyan Akif, onun teşvikiyle Fransızca öğrenmiştir.⁶⁵

3. Ailesi

“Babam Fatih müderrislerinden İpekli Hoca Tahir Efendi merhumdur ki, benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim.”⁶⁶ şeklinde şiirine haşiye yazarak babasını tanıtmıştır. Akif’e sirayet eden ahlakın sahibi babası; imanı sağlam, ilim sahibi, iyi bir Müslüman ve yaşadığı dönemi hakkıyla anlayan bir hocadır.⁶⁷ Eşref Edip’in Akif’ten edindiği bilgilere göre Akif, İbtidai mektebine giderken babası kendisine Arapça okutmuş, Rüştîye’ye devam ederken de bu eğitimi devam ettirmiştir. Annesi de Akif’in ifadelerine göre abid ve zahid bir hanımefendidir.⁶⁸ Babası Arnavut olan Akif, Hakkın Sesleri kitabında Irkçılık düşüncesini eleştirirken⁶⁹ kendisinin de farklı bir ırka mensup olduğunu belirtmektedir:

Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...
Başka bir şey diyemem... İşte perişan yurdum!...⁷⁰

Babası tarafından Arnavut olan Akif’in annesi Buharalı Türk’tür.⁷¹

Annem Hacce Emine Şerife Hanım’dır. On sene evvel öldü. 90 yaşına yakın muammer oldu. Onun babası Buharalı Mehmet Efendi’dır. Anasının adını hatırlamıyorum. ...Annem çok hassas kadındı. Babam da öyleydi. Şiir

⁶⁴ Kuntay, 1990, s. 124.

⁶⁵ Kuntay, 1990, s. 16.

⁶⁶ Ersoy, 2015, s. 396.

⁶⁷ Nazif, Süleyman, Mehmed Âkif, (1. baskı), Milli Hareket Yayınları, İstanbul 1971, s. 11.

⁶⁸ Edip, 2011, s. 509.

⁶⁹ Ersoy, 2015, s. 402.

⁷⁰ Ersoy, 2015, s. 402.

⁷¹ Edip, a.g.e., s. 509.

söyleyemezdi, fakat şiir ve inşaya aşıktı. Soyunda şair olup olmadığını bilmiyorum.”⁷²

Dolayısıyla baba tarafından Doğu İslam’ının, anne tarafından Batı İslam’ının ve yetiştiği ortam dolayısıyla merkez İslam’ın etkisinde yetişen bir şahsiyettir. Annesi tarafından gelen kültür ona duyarlılığı, sağduyuyu, şairliği, kendini bir ülkeye adayışı getirecek; babası tarafından gelen kültür ise ataklığı, savaşkanlığı, yılmaz ve her vurmada daha çelikleşen bir savaş adamını, gözü pekliği, korkmazlığı, sözden dönmezliği, umutsuzluğa düşülmemesini gerektirecektir.⁷³ Anne ve baba tarafından bu şekilde dolu dolu yetiştirilen Akif, imparatorluğun merkezinde de vatan ve millet davasında nasıl cehd edileceğini kavramıştır.

4. Eğitimi

Akif, babası vesilesiyle aldığı İslami eğitimlerin yanında pozitif ilimleri de okumuştur. İlk tahsiline dört yaşında Fatih civarında Emir Buhari mektebinde başlamıştır. Maarif Nezareti’ne bağlı Muvakkithane’nin yanındaki ibtidai mektebine devam etmiştir. Daha sonra Fatih Rüştîye Mektebi’ne başlamıştır. Bu esnada babası tarafından Arapça da okumuştur. Gittiği okullarda aldığı Farsça eğitimlerle yetinmeyip Fatih Camii’nde Esad Dede’nin Farsça derslerini takip etmektedir. Rüştîyeyi bitirince Mülkiye’yi tercih eden Akif, idadi kısmı okumuş ama yüksek kısmını bitirmesine babasının vefatı ve evlerinin yanması üzerine çektiği sıkıntılar engel olmuştur. Fakat tahsili bırakmayıp yeni açılan Mülkiye Baytar Mektebi’ne başlamıştır. Baytar Mektebi’nde de en çok dil derslerine ağırlık vermesine rağmen okulu birincilikle tamamlamıştır. Baytar Mektebi’nde aldığı eğitimler ve hocaları da onun dini eğitimi üzerine etkili olmuşlardır. Rıfat Hüsametdin Paşa gibi hem mesleklerinde hem de dini düşüncelerinde sağlam hocalar tarafından eğitim almıştır. Hafızlığını da Baytar Mektebi’ni bitirdikten sonra yapmıştır.⁷⁴

Akif’in yetişmiş olduğu mektepler Tanzimat ve Islahat hareketlerinin doğurduğu mekteplerdir. Batı’nın üstünlüğünü kabul eden Tanzimatçılar en derin değişikliği eğitim sistemini Batı’yı taklit ederek çözeceklerini düşünmüşlerdir. Kurdukları yeni eğitim sistemine din dersleri, Arapça, Farsça gibi kültüre uygun dersleri de ilave etmişlerdir.

⁷² Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, (5. baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, C. 1, İstanbul 2014, s. 25.

⁷³ Karakoç, 2015, ss. 10-11.

⁷⁴ Düzdağ, 2014, ss. 26-30.

Bu sayede Tanzimatçılar yeni kurdukları eğitim sisteminde İslam ve Avrupa Medeniyetini uzlaştırmayı hedeflemişlerdir. Ama bu, genç dimağların buhranına yol açmıştır. Tanzimat okullarının yetiştirdiği gençleri; pozitif ilimlerle medrese ilimlerini uzlaştıramayan ve bu yüzden metafizik sahada bocalayan, sınavlarda iyi not almak için öğrenen, pozitif ilimleri dini ilimlere muhalif bularak dinsizliğe veya kendilerine göre bir din anlayışına sürüklenen, iki ilmin paradigmalarını birbirinden ayırarak dini akidelere gelenekten gelen bir bağla tutunanlar ve son olarak çaba ve gayretleriyle dini ve pozitif ilimlerde ilerledikçe kendilerini tatmin edebilecek cevapları bulan ve sınırlarını ayarlayabilen şeklinde sınıflandırabiliriz. Akif'i bu durumda son kategoride değerlendirebiliriz.⁷⁵ Çünkü yakın arkadaşı Süleyman Nazif onun aldığı bu eğitimlerin üzerinde bıraktığı etkileri “Kimya, hikmet, nebatat, hayvanat, teşrih, fizyoloji, hasılı – dine karşı olduğu zannedilen- tabii ilimler, genç şairin ırfana susamış olan fikrine sırlarını söylerken, vicdanındaki ezeli imana dokunmaya adeta kıyamıyor. Mehmet Akif, medreseden götürdüğü inanç yükünün zerresini bu mekteplerde bırakmadan ve bilakis buralardan imanına daha kuvvetle sarılarak hayat kavgasına atıldı.”⁷⁶ şeklinde ifade etmiştir. Kerim Sadi de bu noktaya temas etmiştir. Akif'in Batı'nın müsbet ilmine vakıf olduğu halde meleklerle inanıp kaza ve kadere iman ettiğini dile getirmiştir.⁷⁷

Türkçe, Arapça, Acemce ve Fransızcaya hâkim olan Akif⁷⁸ başka kültürlerin edebi sahasından faydalandığını da göstermektedir. Daha eğitim gördüğü yıllarda çalışmaya önem veren, babasını kaybetmesine rağmen üzerindeki sorumluluğun farkında olan Akif, eğitim hayatını başarılı bir şekilde sona erdirmiştir. Bu eğitimleriyle İslami habitusta gelişen düşünce dünyasına pozitif bilimlerle katkıda bulunmuştur.

Akif'i inkılapçı şair olarak niteleyen Topçu; Fatih Kürsüsü'nde şiirini “Batı kültürü ile İslam'ın anlaşılamayacak tarafı olmadığını anlatmakta, din adamlarımızın İslam'ı da hiç anlamamış olduklarından şikayet etmektedir.”⁷⁹ şeklinde yorumlamaktadır.

O yâve-gûları (saçmalayanları) hâlâ, adam, deyin beğenin!
Sarıklı milletidir milletin başındaki belâ...

...

Bakın mücahid olan (çalışıp duran) Garb'a şimdi bir kere:

⁷⁵ Edip, 2011, s. 512.

⁷⁶ Nazif, 1971, s. 11.

⁷⁷ Sadi, Kerim, Bir İslâm Reformatörü: Mehmet Âkif, İstanbul Matbaası, 1964, s. 2.

⁷⁸ Düzdağ, 2014, s. 28.

⁷⁹ Topçu, 2015, s. 73.

Havaya hükmediyor kani' olmuyor (yetinmiyor) da yere
Dönün de âtil (tembel) olan Şark'ı seyredin: Ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!
Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu san'atler?
Nedir bu ilme tecelli eden hakikatler (ilimle ortaya çıkan hakikatler)?
Sefîneler (gemiler) ki yarar kıt'a kıt'a deryayı;
Şimendüfer (trenler) ki tarar buk'a buk'a (ülke ülke) deryayı (dünyayı);
Şu'ûn (haberler) ki berke (şimşeğe) binip seslenir durur ovada;
Balon ki rûh-i kesifiyle (yoğunlaştırılmış gazla) yükselir havada...
Hülasâ (kısacası), hepsi bu âsâr-ı dehşet-âkînin (insanı hayran bırakan bu eserlerin),
Bütün tekâsüfüdür (neticesidir) toplanan mesainin (çalışmaların).⁸⁰

Akif, bu satırlarda da belirttiği gibi Batı'nın ilmine aldırmayan hocaları eleştirmekte ve her geçen gün çalışmaları sonucu dünyaya hükmeden Batı'nın ilmine yüz çeviren doğunun hatalarını göstermektedir. Bu noktada iki ilmi de öğrenip mezceden Akif, İslam dünyasının örnek şahsiyetlerindendir.

5. Etkilendiği Kişiler

Akif, eğitim gördüğü okullarda ki hocalardan, okuduğu yazarlardan, seyahat ettiği yerlerde tanıştığı insanlardan kendine yeni bir şeyler almıştır. Bu isimlerin başında şiirlerinde ondan izler taşıyan Sa'dî'dir. Eşref Edip'e bunu belirtmektedir; “Zannediyorum ki okuduğum şark ve garb muhalledâtı içinde Sa'dî'nin eserleri kadar üzerimde hiçbir müessir olmamıştır.”⁸¹ Akif, Birinci Kitabı olan Safahat'ın Azim şiirinde Sa'dî'yi şöyle tanıtmaktadır:

“Sa'dî, o bizim Şark'ımızın rûh-i kemâli (olgun ruhudur)”⁸²

Sa'dî'nin şiirleri halkın anlayacağı bilinen ve yaygın olan kelimelerden oluşmaktadır. Şiirini Arapça terkipler üzerine binâ etmemiş ve akıcı bir üslup kullanmıştır. Onun eserlerinin en belirgin özelliği sade ifadeleriyle özlü anlatıma sahip olmasıdır.⁸³ Burada Sa'dî'nin sanat anlayışının toplum için olduğu görülmektedir. Kapalı, halka tesir etmeyecek sanat kaidelerinden uzak durması Akif'in de etkisi altında kaldığı noktalardandır.

⁸⁰ Ersoy, 2015, ss. 444,488.

⁸¹ Edip, 2011, s. 499.

⁸² Ersoy, 2015, s. 134.

⁸³ Çiçekler, Mustafa, “Sa'dî Şirazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 406.

Sa'dî'nin yanında Arap şairlerinden İbnü'l-Fâriz'i, Türklerden Fuzûlî'yi, Ziya Paşa'yı, Muallim Naci'yi ve Namık Kemal'i okumuş ve eserinde onlardan izler taşımıştır.⁸⁴ Ayrıca büyük bir İslam mütefekkeri olan Said Halim Paşa'ya muhabbet beslemiş, onun görüşlerine değer vermiştir.⁸⁵ Bunların yanında Fransız şairlerden Allah'a iman eden Lamartine'yi de okumuştur. Nazif, şiirin ilham kaynağı olarak din ve kini ele almaktadır. Din bölümünden ise –Aşk, ümit, huzur, sabır, tahammül, vatan topraklarında refah bir şekilde huzurlu yaşayabileceği inancı vardır, imana sahiptir, cemiyetleri ve şahısları tenkitten çekinmez ama sitem edip ağladığı omzun kendisinin olduğunu bilmez.- Fransızlardan Lamartine'nin ve Türklerden de Mehmet Akif'in doğacağını söylemektedir.⁸⁶

Akif'in gelenekselci İslamcılar tarafından eleştiri aldığı noktalardan en önemlisi ise Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un görüşlerine yakın olmasıydı. Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani ve Ferid Vecdi'nin toplumsal ve felsefî yazılarını tercüme etmeye başladı ve bu yazılara karşı ilgi uyandırdı. Bazı makalelerin altına "Sa'dî" mahlasıyla imza atıyordu.⁸⁷

Mehmet Akif'in, I. Safahat'ından sonra basılan eserlerinde, Abduh ve Cemaleddin Afgani'nin fikirleri görülmektedir. İslam ülkelerine birçok seyahatinde gördüğü çöküntünün sebebi; Müslümanların İslamiyet'i kaybetmesi ve din adına hurafeler uydurmasıdır.⁸⁸ Cemaleddin Afgani'nin öğrencisi, aynı zamanda Mısır müftüsü Muhammed Abduh da, çağdaş İslam düşüncesi kurabilmek için modern Batı medeniyetiyle ilişkilerin önemli olduğunu düşünmekte, ancak Batı'nın bilim ve teknolojisini alırken dine uymayan taraflarından uzak durulması gerektiğini savunmaktadır. İslam'ın ilk zamanlarındaki saf anlayışa dönülmesiyle birlikte bugüne hitap edecek yeni bir inşa faaliyetinin gerekliliğini kabul etmektedir. İslam toplumunu geleceğe taşıyacak, hem iyi bir din eğitimi almış hem de dönemin gerektirdiği bilgilerle donatılmış sağlam bir neslin yetiştirilmesiyle mümkün olacağına inanır.⁸⁹

⁸⁴ Edip, 2011, s. 499.

⁸⁵ Edip, 2011, s. 100.

⁸⁶ Nazif, 1971, s. 43.

⁸⁷ Edip, 2011, s. 66.

⁸⁸ Tansel, 1991, s. 53.

⁸⁹ Özervarlı, M. Sait, "Muhammed Abduh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2005, s. 485.

Kerim Sadi'ye göre "Akif'in silüetini çizebilmek için Efganlı Celaleddinle Mısırlı Abduh'un portrelerini biran bile gözden ayıramayız."⁹⁰ Başka bir pasajında da şöyle değerlendirmiştir: "Gerçekten Akif'in fikri formasyonunda Şeyh'in etkisi pek büyük olmuştur. ... Seyyid Cemaleddin'in bu –en âli refiki- Akif'in yalnız tefsir hocası değil aynı zamanda ilham perisi idi. Akif va'z ederken Abduh'un makalelerini okuyor sanırsınız. Safahat'ında öyle yerler var ki, şair susar; ve onun yerine merhum Mısır Müftüsü mevzun ve mukaffa konuşur."⁹¹

Rasim Özdenören de Akif'in fikir dünyasının Abduh, Afgani, Reşid Rıza, Musa Carullah gibi isimlerle şekillendiğini düşünmekte ve Akif'e bu noktada birçok eleştiri getirmektedir. Zikredilen isimlerin yaptıklarının İslam düşüncesiyle Batı düşüncesine uydurmak olduğunu söylemektedir. Çünkü Akif'te ona göre vatanın kendi iç dinamikleriyle kurtulacağı umudu kalmamıştır. Akif'te Batı'ya ram olmuşluk vardır. Hatta kafası karışıktır. Akif ve arkadaşları Batı'ya karşı özür dileyici bir tutum göstermişlerdir. Safahat'ında çizdiği tablolardan dolayı realist ve baytarlık okulunda aldığı fen tahsili nedeniyle pozitivist olduğunu düşünmektedir.⁹²

Özdenören'in bu görüşleri Akif'i anlamadığını göstermektedir. Çünkü pozitivist kategoride değerlendirilemeyeceği yukarıda da yer alan yakın arkadaşları Eşref Edip ve Süleyman Nazif'in de görüşlerine yer vererek açıklanmıştır. Pozitivizm "Dini toplumsal bir olgu sayar ve onun işlevini bilime aktarmak ister. Ama bilim ile dinin işlevleri birbiriyle tamamen farklı şeyler olduğu için bu indirgemecilikten bir sonuç alınamaz."⁹³ Akif'te ise dine indirgemeci bir tavır sergilediği görülmemektedir. Realizm eleştirisi de yine isabetsizdir. Çünkü Akif realiteye bakmış, ona kendi duygularını da ilave ederek Safahat'ını kaleme almıştır. Hatta toplumun duygusuz olduğundan yakınmaktadır:

"His" denen devletliden (değerden) olsaydı halkın behresi (nasibini):
Payitahtından (başkentinden) bugün taşmazdı sarhoş na'resi (naraları)!"⁹⁴

Duygusuz olmak kadar dünyâda lâkin derd yok;
Öyle salgınmış ki bu mel'un (lanet): Kurtulan bir ferd yok!
Kendi sağlam... Hissi ölmüş, rûhu ölmüş milletin!
İşte en korkuncu hüsrânın, helâkin (yok olmanın), haybetin (kaybetmenin)!"⁹⁵

⁹⁰ Sadi, 1964, s. 6.

⁹¹ Sadi, 1964, s. 12.

⁹² Özdenören, Rasim, "Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Akif'in Çelişkileri", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Nisan 2008, (133): ss. 72-76

⁹³ Aydın, Mustafa, *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, (2. baskı), Açılım Kitap, İstanbul 2013, s. 347.

⁹⁴ Ersoy, 2015, s. 584.

Karakoç'a göre ise Akif'in bu düşünürlerin etkisinde bulunması abartılmıştır. Çünkü bahsi geçen düşünürlerin yaşadığı ülkelerle Türkiye'de doğan yeni İslam düşüncesinin zemini farklıdır. Akif fikirlerini bu düşünürlerden çok yaşadığı çevre, ailesi, devleti ve kültüründen alıyordu. Diğerleri ise İslam'ı bir düşünce sistemi haline getirip sistemleştirmeye çalışmışlardır. Bu sayede Akif'te bulunan İslam fikri gelişmektedir. Abduh'un ve İkbâl'in tezlerinin izlerine Akif'te rastlanmamaktadır. İslam ruhunu canlandırmak isteyen tavrına karşılık, Mısırlı mütefekkirlerde İslam'ın sistemine yeni bir yorum getirildiği görülür.⁹⁵

Akif sanatsal açıdan etkilenmiş olduğu edebiyatçılar olsa da, açıklandığı gibi kendi fikir dünyasını kendi yaşantılarından, ailesinden ve toplumun realitesinden şekillendirmiştir. Aldığı eğitimler, gördüğü yaşam şekilleri sayesinde topluma reçete sunabilecek fikir dünyasını zenginleştirmiştir. Eserini İslami habitusunun ona verdiği donelerle, milleti ve çöküşe giden imparatorluğu kurtarmak için kaleme almıştır. Bu yolda salt bir beyine sahip denilemez. Çünkü hocaları, okuduğu yazarlar ve tanıştığı kişiler onda etkili olmuştur. Ama Akif'in zihin yapısını belli bir ekol içerisine hapsedilmemesi gerekir.

6. Seyahatleri ve Mısır Hayatı

Akif'in toplumla hemhal olan aydın kişiliği yoğun seyahat dönemiyle anlaşılmaktadır. O, İslam coğrafyası ve dışında kalan birçok ülkeye seyahat etmiştir. Cephelerde, vaaz kürsülerinde her zaman Hakk'ı söylemiş, milleti uyandırma çabasından vazgeçmemiştir. Müslüman olmayan ülkelerin durumundan kendi vatan topraklarını korumak ve niteliğini arttırmak için çözüm yolları aramıştır.

6.1. Japonya Seyahati

Akif'in en çok ilgisini çeken ülke Japonya olmuştur. Çünkü Akif'e göre Japonya her ne kadar budist bir topluluk olsa da İslam dininin genel ahlak ilkelerine sahiptir. İslam dininin ruhu yayılmıştır fakat şeklen Buda önünde ibadet bulunmaktadır. Doğruluk, cömertlik, aza kanaat etmek, toplum için kişisel çıkarlardan vazgeçmek, ırz ve namusa yan bakmamak gibi ahlaki kaideler Japonların düsturu olmuştur.

Sorunuz, şimdi Japonlar da nasıl millettir?

⁹⁵ Ersoy, 2015, s. 426.

⁹⁶ Karakoç, 2015, ss. 22-24.

Onu tasvîre zafer-yâb olamam (anlatmayı başaramam), hayrettir!
Şu kadar söyleyeyim: Dîn-i mübînin (İslam dininin) orada,
Rûh-i feyyâzı (feyizli ruhu) yayılmış, yalnız şekli Buda.⁹⁷

Bunların yanında Batı’ya bakış açıları da bizden çok farklıdır. Eğer onlardan gelen eşyaların bir değeri varsa alınır. Moda olarak gelen, kendi ruhlarıyla uyuşmayan eşyalar ülke sınırlarına giremez.⁹⁸

6.2. Berlin Seyahati

Almanya’da savaş sırasında İtilaf Devletleri ordularından birçok Müslüman esir düşmüştür. Almanlar ise Müslüman esirleri Avrupalı esirlerden ayrı tutmuş ve onlara ayrı kamplar yapmıştır. Aynı zamanda onlar bu kamplarda alışmış oldukları hayatı yaşamaktadırlar. Müttefikleri Türkiye için camiiler ve mektepler açmışlar, imamlar, muallimler, hafızlar ve vaizler getirtmişlerdir.

Müslümanlar için bu siyaseti yürüten Alman Hükümeti İslam Alemi tarafından bizzat görülmesi için Müslüman muharrirleri davet etmektedir. Akif de bu Müslüman esirlerin durumunu görmek ve onlarla görüşmek için Berlin’e gitmiştir.⁹⁹

Akif, “Berlin Hatıraları” şiirinde evladını savaşta kaybetmiş bir annenin vicdanından yola çıkarak doğu ve Batı’yı birleştirmek istemiştir. Doğuda da Batı’da da anneler evlatlarını savaşta kaybetmektedir. Bu siyasi çıkarların hüküm sürdüğü savaşa ise Akif anne yüreğinin ince duygusunu katmaktadır. Avrupalı kadına, başka bir millete mensup olduğu için doğunun annelerine karşı umursamaz tavır takınmaması gerektiğini, hüznlerini beraber yaşadıkça azalacağını söyler.¹⁰⁰

Almanlar zaferle çıktığı savaştan sonra el ele vermişler, gece gündüz gelişmek için çabalamışlardır. Nüfusları, ilim ve fenleri artmıştır, aydınlar yazmış, halk ise yazılanları okumuştur. Akif’in tabiriyle “Beyinle kalbi hem-âheng edip de işleteli” milli birliklerini sağlamışlardır. Onlarda Türkiye’de ki amaçların farklılığı sorunu yoktur. Toplumun ortak noktasını ise din olarak belirlemişlerdir. Din ne onların kalkınmasına engel olmuştur ne de kalkınma dini gerekleri göz ardı etmiştir.¹⁰¹

⁹⁷ Ersoy, 2015, s. 338.

⁹⁸ Ersoy, 2015, s. 341.

⁹⁹ Edip, 2011, ss. 86-87.

¹⁰⁰ Ersoy, 2015, s. 637.

¹⁰¹ Ersoy, 2015, s. 641.

6.3. Mısır Hayatı

Akif ilk olarak 1914 yılında Mısır'a seyahat etmiştir. Abbas Halim Paşa'nın masrafları üstlendiği seyahatte İstanbul, Kahire, Lüksor, Kahire, Medine, Şam ve İstanbul güzergahını takip etmiştir. İkinci Mısır seyahati ise 1915 yılında resmi görev şeklinde olmuştur.

Burdur vekili olarak Birinci Meclis'e katılmış, Anadolu'yu dolaşarak Milli Mücadele için çalışmalar yürütmüştür. 1923 yılında Birinci Meclis'in dağılmasının ardından ailesiyle birlikte İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Batılılaşmayı hedefleyen yeni liderler, milli dini şahsiyetin en önde gelen isimlerinden biri olduğu için Akif'e maaş bağlamamışlar hatta polisle takibiyle rahatsız etmişlerdir. 1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine de Mısır'a seyahat etmiştir.¹⁰²

Şeyh Said ayaklanması gerekçe gösterilerek Terakkiperver Fırkası kapatılmıştır. Pek çok gazete ve dergisinde yayın hayatına son verilmiştir. Akif'in de sürekli fikirlerini dile getirdiği, ümmet fikrinin diri tutulduğu, çizgisi net olan Sebilü'r-Reşad da kapatılmıştır. Bu haberleri alır almaz İstanbul'a geri döner ama İstanbul bıraktığı gibi değildir. Vatanla ilgili ciddi kaygılar içine girmiştir. Fakat artık yapacak bir şeyi olmadığından tekrar Mısır'a geri dönmüştür.¹⁰³

Akif'in Mısır'a gitmesi farklı anlamlara çekilerek tenkit edilmiştir. Şapka inkılabına karşı olduğundan şapka takmamak için ülkeyi terk ettiği söylenmektedir. Fakat Neyzen Tevfik ile sohbetinde nifaka yol açmamak için "Şapka için artık icma-i ümmet var. Tabii hep giyeceğiz." demesi şapkayla ilgili düşüncesini göstermektedir.¹⁰⁴

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Mustafa Ekmekçi ve İlhan Selçuk Akif'in Mısır'a gitme nedenini şapka inkılabına dayandırmışlardır:

Mehmet Akif bir gün Hakkı Tarık Us'a, Mısır'a gitmek istediğini söyler. Bu konuda Mustafa Kemal'den izin almasını rica eder. Hakkı Tarık, "Peki" der. Konuyu Mustafa Kemal'e açar. Mustafa Kemal:

-Hmmm... der. Bunun altında şapka meselesi var! Gitsin, ama dikkat etsin...¹⁰⁵

¹⁰² Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meali, (ed. A. Ali Ural), (5. baskı), Şule Yayınları, İstanbul 2015, ss. 3-5.

¹⁰³ Utku, Gönül, "Nil'e Düşen İz", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Nisan 2008, (133): ss. 72-76.

¹⁰⁴ Düzdağ, 2015, s. 9.

¹⁰⁵ Düzdağ, 2014, s. 198.

Oysa Akif, yeni kurulan devletle fikren uyuşmayacağını anlayarak Türkiye’den ayrılmıştır. Türkiye’de kalarak devleti ve yapılan inkılapları tasvip eder görünse müreffeh bir hayat yaşayacaktır. Oysa Kahire’de vatanından uzakta, maddi sıkıntılar içinde, hasta ve ailesiyle sıkıntılı günler geçirmiştir.¹⁰⁶ Ali Ulvi Kurucu’nun hocalarından Akif’le zaman geçirmiş olan İhsan Efendi Akif’in çektiği acıları şöyle açıklamaktadır:

“Memleketin başına gelenler, Akif Bey’e çok tesir etmişti. Bizler bile perişan olmuşken, Akif gibi, bütün ömrünü dinine, vatanına hizmete vakfetmiş bir fikir adamı, hassas bir şair ne kadar ızdırap çeker, bir hesap edelim? Memleket yangın içinde. Hergün bir inkılap, hergün bir inkılap! Değişmeyen bir şey kalmamış. Memleket kimlerin elinde? Kimler hain olmuş, kimler vatansever? Bunların Akif Bey’e nasıl tesir ettiğini bir düşünmeli...”¹⁰⁷

Abdülvehhab Azzam’ın vesilesiyle Mısır’da Kahire Üniversitesi’nde Türkçe dersi vermesi istenmiştir. Eşref Edip’e yazdığı mektuplardan anlaşıldığı üzere maddi anlamda çok sıkıntı çekmektedir. Bu iş de onun için hem maddi anlamda hem de Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh’la tanışması bakımından manevi anlamda yeni bir serüven olmuştur.¹⁰⁸

7. Eserleri

Mehmet Akif’in kaleme almış olduğu en büyük eseri *Safahat*’tır. Yaşadığı dönem ve kendi düşünceleri bu şekilde intikal etmiştir. Safahat yedi kitaptan oluşmaktadır. Birinci Kitap “*Safahat*”, İkinci Kitap “*Süleymaniye Kürsüsü’nde*”, Üçüncü Kitap “*Hakk’ın Sesleri*”, Dördüncü Kitap “*Fatih Kürsüsü’nde*”, Beşinci Kitap “*Hatıralar*”, Altıncı Kitap “*Âsım*” ve Yedinci Kitap “*Gölgeler*”dir.

Akif, Sebilü’r-reşad ve Sırat-ı Müstakim dergilerinde başmuharrirlik yapmıştır.¹⁰⁹ Bu dergilerde yayımlanan birçok makalesi ve düzyazısı bulunmaktadır. Şeyh Şiblî, Ferid Vecdî, Muhammed Abduh’tan tercüme ettiği bu makaleler, Abdülkerim Abdulkadiroğlu ve Nuran Kadiroğlu tarafından “*Mehmet Akif Ersoy’un Makaleleri*” adlı eserde bir araya getirilmiştir. Ferid Vecdî’den çevirdiği “*Müslüman Kadını*”

¹⁰⁶ Düzdağ, M. Ertuğrul, Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar 2, (ed. Şeref Yılmaz), (13. baskı), Kaynak Yayınları, İzmir 2013, ss. 153-154.

¹⁰⁷ Düzdağ, M. Ertuğrul, Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar 1, (ed. Şeref Yılmaz), (16. baskı), Kaynak Yayınları, İzmir 2013, ss. 377.

¹⁰⁸ Utku, 2008, s. 247.

¹⁰⁹ Edip, 2011, s. 594.

tercümesi hariç diğerleri müstakil kitap haline getirilmemiştir.¹¹⁰ Tercüme ettiği diğer eserler ise; Muhammed Abduh'tan “*Hanotaux'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un Müdafası*”, “*Asr Sûresi Tefsiri*”, Abdülaziz Çaviş'ten “*İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler*” ve “*Anglikan Klisesine Cevap*”, Said Halim Paşa'dan “*İslamlaşmak*”.¹¹¹

Akif'in Sırât- Müstakim'de neşredilen makaleleri şunlardır: *Müslümanlıkta Esaslar*, *Sa'y-ü Amelin Nazar-i İslâm'daki Mevkii*; *Din ve İlim*; *İnsan*; *Din Nedir*; *Müslümanlıkta Esaslar*, *Eski Müslümanlar'ın İlme Hürmeti*; *Bugünkü Müslümanlar – yahut- Müslümanlık'a Müslümanlar'la İhticac*; *Müslümanlar'ın Atâleti ve Esbabı*; *Atâletin İntâç Ettiği Fenâlıklar*; *Atâlet ve Mekâtib-i Resmiye Talebesi*; *Atâlet Geçici Bir Hastalıktır*; *Araplar'ın Fünûnu ve Keşfiyâtı*; *Kazâ ve Kader*; *Din Nekadar Müsâit İmiş*; *Garb, Medeniyeti Nasıl Bulmuş*; *Müslümanlık'ın Esbâb-i İnhitâtı ve Meskeneti*; *Milletler Üzerinde Cârî Olan Kavânîn-i İlâhîye*; *Fezâil ve Rezâil*; *Emel ve Taleb-i Mecd*; *Şeref*; *Zikr-i Cemil*, *Mülkü Muhâfaza Esbâbı*; *Milletin Mâzisi*, *Hastalıklarının Çâresi*; *Hristiyanlık ve Müslümanlık*; *Vahdet-i İslâmiye*; *Vahdet ve Hâkimiyet*; *Cinsiyet ve Diyânet-i İslâmiye*; *Taassup*; *Laf Nekadar Çok, İş Nekadar Az*. Bunlardan bazılarını Sa'dî mahlasıyla bastırmıştır.¹¹²

Akif'in, Sırât-ı Müstakim ve Sebilürreşad'da olduğu halde Safahat'a neden almadığı bilinmeyen şiirleri vardır. Bunlardan bazıları; *Hersekli Ârif Hikmet*, *Hasbîhâl*, *Cenk Şarkısı*, Tevfik Fikret hakkında yazdığı yüz kadar mısra, mecmua nâmına imzasız yazdığı kıt'alar, Şerif Muhyiddin ve Abbas Halim Paşa'ya yazdığı manzum mektuplardır. Sebilürreşad'da bazı ayetlere tefsirler yazmıştır. Bu tefsirler, İsmail Hakkı Şengüler tarafından neşredilmiştir. Ayrıca, Şehzadebaşı Klübü'nde, Beyazıt Camii'nde, Fatih Camii'nde, Süleymaniye Camii'nde, Zağnos Paşa Camii'nde ve Kastamonu kazalarının Camii'nde verdiği vaazları bulunmaktadır.¹¹³

Mısır'da kaldığı sürede, devlet tarafından Kur'ân-ı Kerim'e Türkçe meal yazma görevi verilmiştir. Ama tamamlayamadan vefat etmiş ve meal basılamamıştır.¹¹⁴ Son olarak Akif'in Türkiye'ye hediye etmiş olduğu “*İstiklal Marşı*” o dönemde yapılmış olan yarışmada bağımsızlığımızı anlatan en güzel manzum eser olarak seçilmiştir.

¹¹⁰ Tansel, 1991, ss. 48-52.

¹¹¹ Edip, 2011, s. 610.

¹¹² Tansel, 1991, ss. 53.

¹¹³ Edip, 2011, ss. 594-608.

¹¹⁴ Bu meal ile ilgili daha detaylı bilgiyi bir sonraki başlığımızda ele aldık.

7.1. Kur'an Meali

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe müzakereleri döneminde alınan bir kararla Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsiri ve "Tecrid-i Sarih" hadis kitabının tercümesini yaptırmak istiyordu. Tefsiri Elmalılı Hamdi Bey, hadis tercümesi Ahmed Naim Bey ve Kur'an tercümesi için de Akif'in ismi düşünülmekteydi.¹¹⁵

Eşref Edip, Kur'an'ı tercüme etmesini Sırat-ı Müstakim dergisinin ilk çıktığı yıllardan itibaren rica ettiklerini belirtmektedir. Meclisin verdiği bu kararla birlikte gelen teklifi de reddetmiştir. O dönemin Diyanet İşleri Başkanlığı danışma komisyonunda bulunan Aksekili Ahmed Hamdi Efendi, Akif'i ikna etmek için Eşref Edip'e, Naim Bey'e ve son olarak Elmalılı Hamdi Efendi'ye başvurmuştur. Hamdi Efendi'yle aralarında geçen konuşma onu yumuşatmıştır:

-Hakkıyla tercümenin mümkün olmadığı tabiidir. Ancak *meal* olacaktır. Mademki bu işi her halde bizim yapmamız arzu ediliyor ve bu hususta ısrar olunuyor, artık bunu kabul zaruridir. Tabii, meal olmasına onlar da muvafakat ederler. Siz kabul etmezseniz ben de kabul etmem.¹¹⁶

Hamdi Efendi'nin bu şekilde tercüme yerine meal demesi, Akif'i bu konu üzerinde düşünmeye sevk etmiştir.

Akif tercüme işini Kur'an'a olan saygı ve hürmetinden kabul etmemiştir. Her kelime için üzerinde uzun uzadıya düşünse de muvaffak olamadığını hissetmektedir. Hasan Basri Çantay kendisine tercüme işini ne yaptığını sorduğunda "Yapamadım, Beni tatmin etmeyen bir eser, başkalarını nasıl tatmin edebilir?" diyerek kendisinin bile kafasına yatmadığını belirtmiştir.¹¹⁷

Eşref Edip Mısır'da Akif'e misafir olduğu zaman tercümeyi baştan sona okumuştur. Ayetin başı ve sonu arasında uyumsuzluk görememiştir. Müfessirlerin ayetler arasındaki irtibatı ortaya koymak için sayfalar dolusu açıklamalar yapmalarına karşın, Akif 'in mealinde bir ayetin bitip diğer ayetin başladığı hissedilmemektedir. Yine en yakın arkadaşlarından Süleyman Nazif de "Eğer Allah, Kur'an'ı Türkçe inzal

¹¹⁵ Aydüz, Davut, "Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği", *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy*, (ed. Altan Çap), (1. baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 62.

¹¹⁶ Edip, 2011, ss. 157-158.

¹¹⁷ Düzdağ, 2015, s. 164.

etseydi Akif'in lisanıyla inzal buyururdu.” diyerek meal hakkında görüşünü belirtmiştir.¹¹⁸

Daha sonraları Türkiye’de ibadetlerde inkılap yapma maksadıyla namazlarda Kur’an’ın tercümesi okutulmaya başlamıştır. Akif bu haberi duyduğunda yazdığı mealin Kur’an’ın yerine geçeceği düşüncesiyle endişe duymuştur. Deneme yapılan tercümeyi Cemil Said, Fransızcadan çevirmiş olduğu için hatalarla doludur. Bu deneme başarılı olursa halktan itiraz gelmemesi için Akif’in tercümesini almayı planlamışlardır. Çünkü halk Akif’e itimad etmekteydi. Akif ise bu haberleri alınca kendi mealinin Kur’an yerine geçeceği korkusuyla yazmış olduğu mealin yakılmasına karar verdi. Mısır’da dostluk kurduğu İhsan Efendi’ye hasta yatağındayken; eserinin bu şekilde neşrolunmasını istemediğini, iyileştikten sonra tekrar gözden geçirip son halini vereceğini şayet iyileşemezse de bu mealin yakılmasını istediğini vasiyet etmiştir. İhsan Efendi de vasiyeti gereğince yakıldığını söylemiştir.¹¹⁹

II. AKİF’İN DÖNEMİN DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNE BAKIŞI

1. Irkçılık (Kavmiyetçilik)

İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed Veda Hutbesi’nde “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem’in çocuklarısınız. Adem ise topraktır. Arap’ın Arap olmayana Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah üzerine siyahında kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allah’tan korkmaktır. Allah yanında en kıymetli olanınız Ondan en çok korkanınızdır. Azası kesik siyahî bir köle başınıza amir olarak tayin edilse, sizi Allah’ın kitabı ile idare ederse onu dinleyiniz ve itaat ediniz.” buyurmuştur. İslam’ın bu şekilde kavmiyetçiliğe karşı keskin bir duruşu vardır.

Osmanlı topraklarının küçülmesiyle etnik kökenleri farklı birçok topluluk bir araya gelmektedir. Önceleri kendi topraklarında sıkıntı çıkarmadan yaşayan toplum, çöküş sürecinde olan imparatorlukta birleşince çareyi kendi kavimlerinin üstünlüğünü göstermekte bulurlar. Oysa ki bu durum, kaos ortamını daha da derinleştirmektedir.

Milleti uyandırmaya çalışan Akif’e göre, özgürlüğün, bağımsızlığın ve egemenliğin değeri bilinmemektedir. Çünkü son siyaset olarak kavmiyetçilik ortaya

¹¹⁸ Edip, 2011, ss. 163.

¹¹⁹ Edip, 2011, ss. 170-178. Mealın yakılmasıyla ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Edip, 2011, ss. 178-181

atılmıştır. Oysa İslam, farklı halkları bir arada tutmaktadır. İslam'ı temelinden yıkacak olan bu kavmiyetçilik düşüncesidir. Batılıların izlemiş olduğu devleti içten çökertme siyaseti bu sayede kolaylaşmıştır. Çünkü millet bir olmayıp aralarında dünyevî düşüncelerin bu şekilde ortaya çıkması düşmanların işlerini kolaylaştırmaktadır.

Fikr-i kavmiyyeti (ırkçılık fikrini) şeytan mı sokan zihnimize?
Birbirinden müteferrik (farklı) bu kadar akvâmı (ırk),
Aynı milliyetin altında tutan İslam'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir (ırkçılıktır).¹²⁰

Ayrıca Akif, bu şiirinde kavmiyyet fikrini İslam adı altında yaşayan Müslümanlarla birleştirmiştir. İnsanlar kendi ırklarının üstün olduğunu savunurken Akif, farklı ırkları bir arada tutmanın yolunun İslam birliği olduğunu savunmaktadır. “Kahraman Ordumuza” yazmış olduğu İstiklal Marşı’nda geçen bu dizelerde bunu kanıtlar niteliktedir:

Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül... Ne bu şiddet bu celâl?

Akif’in hilal olarak bahsettiği İslam’dır ve milletin kurtulması milletin İslam’la beraber olmasına gerekmektedir. Burada bir ırkçılık vurgusundan ziyade İslam diniyle bir arada tutulması gereken toplumdan bahsetmektedir.

Akif, ırkçılık düşüncesini küfr olarak görmektedir. İslam’da olmayan, Hz. Peygamber’in lanetlediği düşünce İslam toplumunda sonradan peyda olmuştur. İnsanların milliyetine sarılması gerekmektedir. Milliyet ise İslam’dır. Babasının vatani olan Arnavutluk’ta da beliren ırkçılık düşüncesini ibret olması için Arnavut’un o zamanki perişan halini gözler önüne sermiş ve bu siyasetin terk edilmemesi halinde kendi vatanının onlara bir örnek olduğunu göstermiştir.

Hani, milliyetin İslam idi... Kavmiyyet (ırkçılık) ne!
Sarılıp sınımsı dursaydın a milliyetine.
“Arnavutluk” ne demek? Var mı Şer’at’te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini (ırkını) sürmek ileri.¹²¹

¹²⁰ Ersoy, 2015, s. 357.

¹²¹ Ersoy, 2015, s. 403.

2. İslamcılık

Osmanlı Devleti sıkıntı çektiği dönemde devletin bekası için birçok proje ortaya atılmaktaydı. Yusuf Akçura'nın "Üç tarz-ı siyaset" olarak sunduğu kurtuluş yollarından birisi de İslamcılık'tı. İslamcılık düşüncesini benimseyen aydın kesim Mısır, Balkanlar, Hindistan ve Arabistan gibi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelere kadar ulaşan Akif'in de muharrirliğini yaptığı "Sırat-ı Müstakim" adlı dergide fikirlerini belirtiyorlardı.¹²²

Akif, Safahat'ın "Süleymaniye Kürsüsünde" bölümünde İslam'ın olması gerektiği şekli ve İslam'ı yanlış anlayan toplumu, yol gösterici imamları ele almaktadır. Kendisini kürsüde vaaz verirken bile alimler sınıfında görmeyip yapacağı sohbetin İslam aleminin durumu olduğunu söylemiştir. İslam topraklarını gezen Akif'e göre, Osmanlı artık hem askeri hem de ilmî yönden zayıflamıştır. Şeyhülislamlik dairesinde, kazaskerlik mertebesinde diplomasız alimler bulunmaktadır. Türkistan, Buhara, Semerkand ve İbn Sina'nın yetiştiği topraklar gibi alim yetiştirme yönünden zengin topraklar artık verimsizleşmiştir. Aynı zamanda batıl inançların, ahlaksızlığın bid'atlerin kol gezdiği bölgelerdir. Medreselerde verilen eğitimler değersizdir. Sonuç olarak din atalardan kalan bir gelenek olarak zihinlerde yer bulmuştur. Kur'an-ı Kerim ise manasından çok lafzına önem verilerek yapılan bir amel şeklidir.¹²³

Ya açar Nazm-ı Celîl'in (Kur'an-ı Kerim'in), bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!¹²⁴

Alimler artık İslam'ın temsilcilişi konumunda değildirler. Din, cahilliğin büründüğü bir din haline gelmiştir. Hurafeler ortaya çıkmış, Peygamber adına sevabı umularak yalan hadislerle fetva verilmeye başlanmıştır. Oysa alimlerin dinin temel kaynağı olan Kitap, Sünnet ve İcma'yı doğru anlamaları, fetva verirken de çağa ve İslam'a uygun olarak ihtiyacı göze almaları gerekmektedir.¹²⁵

İslam'ın bu şekilde yozlaştığı bir ortamda sağlıklı bir İslamcılık ideolojisinden bahsetmekte güçtür. İlk olarak da denildiği gibi Akif ve onun gibi İslam'ın doğru

¹²² Yıldırım, Ramazan, "Mehmet Akif'in İslam Tasavvuru", *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy*, (ed. Altan Çap), (1. baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 41.

¹²³ Ersoy, 2015, ss. 305-334.

¹²⁴ Ersoy, 2015, s. 338.

¹²⁵ Ersoy, 2015, ss. 445,513,521.

yaşanış şeklini bütün İslam coğrafyasına anlatmak isteyen bir aydın kesim vardır. İslamcılık düşüncesi de bu çerçevede gelişmektedir.

3. Kadercilik

Kader, İslam'ın ilk yıllarından bugüne Müslümanların temel kırılma noktalarından biridir. İslam düşünce tarihi ve Müslümanları homojen yapıdan uzaklaştıran mezheplerin oluşumuna büyük tesir etmiştir. Hz. Ali döneminde ortaya çıkan savaşlar sonucunda, İslam bilginleri kaderle ilgili görüşler ortaya atmıştır. Cebriyye ekolüne göre insanların gerçekleştirdiği bütün fiillerde kendi iradesi ve gücü bulunmamakta, Allah tarafından yaratılmaktadır. İnsan sadece bu fiilleri gerçekleştirmektedir.¹²⁶ Ama Mu'tezile ekolüne göre ise insanın yaptıklarından sorumlu tutulması için fiillerinde özgür olması gerekmektedir. Dolayısıyla insan fiillerinin yaratıcısıdır ve özgürdür.¹²⁷ Oysa kader anlayışını orta çizgide tutmak, İslam'ın bize bıraktığı 'tevekkül' anlayışıyla mümkün olabilmektedir.

Akif, döneminde yaşanan İslam'ı ve hocaların görüşlerini hep eleştirmiştir. Batı'yı seyreden, çalışmaktan uzaklaşmış, İslamî kavramların muhtevasını kendilerince yorumlayan insanlar ortaya çıkmıştır. Başlarına gelen hadiselerin nedenini kadere yükleyip kendilerini bu durumda etkisiz eleman pozisyonunda göstermişlerdir. Oysa Akif, İslam'ın esas kader anlayışı çerçevesini bizlere vermektedir:

Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!
"Kader" senin dediğin yolda Şer'a bühtandır (şeriata iftiradır);
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrândır.
Kader ferâiz-i îmâna dâhil (imanın farzlarındanır)... Âmenna...
Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma'nâ.
Kader:Şerâiti mevcûd olup da meydanda (gerekli şartlar oluştuktan sonra),
Zuhûra gelmesidir (gerçekleşmesidir) mümkünâtın (mümkün olanın) a'yânda
(ortaya).¹²⁸

Kaderin tanımının ardından insanların anlam kaymasına uğrattığı tevekkül kelimesinin anlamını ele almıştır. Tevekkülün başlangıç noktası azimli olma ve gayreti elden bırakmamaktır. İslam'ın kısa bir sürede devrim yapıp, yeni yaşam biçimini ve

¹²⁶ Aydın, Ömer, Kelam Tarihi, (ed. Ramazan Yıldırım), (1. baskı), İşaret Yayınları, İstanbul 2017, ss. 74-75.

¹²⁷ Aydın, 2017, s. 159.

¹²⁸ Ersoy, 2015, s. 500.

İslam'ı geniş bir coğrafyaya yayabilmesinin nedeni tevekküldür. Tevekkülün ayrılmaz parçası da azimdir.

Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik (azimle arkadaş),
Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik (arzularına pervane olur Allah'ın yardımı)?

...

Verip karârı da azm eyledin mi... Durmayarak
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.
Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdide (en başta);
Yanında bir de tevekkül o azmi te'yîde (güçlenir).¹²⁹

Sonuç olarak kader anlayışı da İslamcılık anlayışının yanlışlığının gölgesinde kalmıştır. Bozuk bir İslam anlayışı bozuk bir kader anlayışını getirmektedir. Akif'e göre sorunun çıkış noktası olan İslam düzeltilmelidir.

4. Batıcılık

II. Abdülhamit dönemiyle birlikte Batı medeniyeti düşünülebilecek medeniyetlerin en mükemmelidir. Uygarlık tarihinde kendine münhasır yaşayış, düşünüş ve sanata sahip olan Batı uygarlığı tarihte kendini ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Batı'yı örnek alarak kurtulmayı hedefleyen devletler onun künhüne vâkıf olmadıkları sürece onun kendine özgün yanlarını ayırt edemeyip kendi şartlarındaki kötü durumları düzeltmeyeceklerdir.¹³⁰

Çareler arayan bu aydın kesimlerle aynı zamanda halkın bulunduğu ortak bir zemin yoktur. Aydın kesim uygarlıkta ilerlemeyi, Batı'yı her alanda takip etmeye bağlı kılmışlardır. Din ise Batı'yı kurtuluş yolu görenler için bir çıkmaz, terakkinin önünde en büyük engeldir. Halk, arasında bir bağ kuramadığı aydın kesimin söylediği her şeyi kötü bilmektedir. Yeniliğe, Batı'nın fikir ve eserlerine karşı çıkıp geleneğe boyun eğmeyi uygun görmüşlerdir. Bu iki ucun ortasını ise Akif'in;

Alınız ilmini Garb'ın alınız san'atini
Veriniz hem de mesâinize (çalışmanıza) son sür'atini.
Çünkü kabil değil (mümkün değil) artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin;yalnız,
İyi hatırda tutun ettiği ihtârı (uyarısı) demin:
Bütün edvâr-ı terakkiyi (ilerleme aşamalarını) yarıp geçmek için,

¹²⁹ Ersoy, 2015, ss. 506-508.

¹³⁰ Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, (ed. Ahmet Kuyaş), (22. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 415.

Kendi “mâhiyyet-i rûhiyye”niz (ruhunuzdaki özellikler) olsun kılavuz.
Çünkü beyhudedir (boşunadır) ümmîd-i selâmet (kurtulmayı ummak) onsuz.¹³¹

satırlarında görmek mümkündür.

Batı’dan aldıkları eğitimle toplumun sorunlarını çözümlemeye çalışan aydın tabakasına karşın Akif, mahiyetlerinde Türk-İslam ruhu bulunan insanlara, o ruha dönüş çağrısı yapmaktadır. Safahat’ın birçok yerinde aydınların bu yönünü eleştirmektedir. Aydın ve toplumun bir arada olması gerektiğini, bir vücut gibi ayrılmaz parça olduğunu belirtir. Dönemin aydınları Akif’e göre toplumdan uzak, İslam’a karşı ve toplumla aynı dili konuşmamaktadır. Ayrıca aydınlar belli ideolojilerin altında fikirlerini üretmektedir. Buna karşın Akif, toplumun içinde yetişmiş, onun içinde vücut bulmuş ve toplumun sorunlarına kendi sahip olduğu değerlerle çözümler sunmaya çalışmış bir entelektüeldir. Döneminde Batı taklitçiliği yapan, İslam’ın terakkiye engel olduğunu düşünen aydınlardan farklı düşünce yapısına sahiptir. “Süleymaniye Kürsüsü”nde aydınlarla ilgili düşüncelerini şu şekilde ele almıştır:

Mütefekkir (aydın) geçinenler ne diyor size bakın:
“Medeniyette teâlîsi (ilerlemesi) umûmen Şark’ın (bütün Doğunun),
Yalnız bir yolu ta’kîb ederek kabildir (mümkündür);
Başka yollarda selamet gözeten(çıkış arayanlar) gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.
Garb’ın efkârını (Batının fikirlerini) mâl etmeli (özümsemeli) Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya’ni;
İçtimaî (sosyal), edebî, hâsılı her mes’elede,
Garb’ı taklîd edemezsek, ne desek beyhude (boşuna).¹³²

Kendilerini aydın olarak addeden kişiler, Avrupalıların takip edilmesini ve sorunların çözümü için Batı’ya danışılması gerektiğini söylemektedir. Bu da Akif’e göre tek kalıp millet olmaya sebep olacaktır. Bunun için Akif’in önerisi, Batı medeniyetinin ilmi ve sanatı örnek alınırken takip edilecek kılavuzun, milletin ruhunda bulunan özellikler olmasıdır.¹³³ Bu araştırmanın amacı ve konusu da bu eksendedir.

¹³¹ Ersoy, 2015, s. 376.

¹³² Ersoy, 2015, s. 364.

¹³³ Ersoy, 2015, s. 376.

III. BÖLÜM

I. MEHMET AKİF ERSOY'UN ENTELEKTÜEL KİŞİLİĞİ

Akif, çöküntü içinde olan imparatorluğun başkentinde yetişen birisidir. Devletin en buhranlı dönemlerinde nabzın attığı İstanbul'un, İslamcı kesimlerinin bulunduğu bir semtte yetişmiştir. Entelektüel kişiliğine katkıda bulunacak ilk nüveler çocukluk dönemini geçirdiği bu ortamlarda oluşmaya başlamıştır. İslami bir ailede ve çevrede bulunması onu hem teorik hem de pratik anlamda İslam'ın temel kaidelerine uyan biri haline getirmiştir.

Entelektüel karakterinin temelinde İslam'ın iyiliği emredip kötülükten sakındırma, her zaman ve her yerde Hakk'ı savunma, dini-ahlaki kaideleri koruma, Müslümanları tevhid inancına müteallik bir sancak altında tutma çabası yer almaktadır. Bundan dolayı onun yaşadığı dönemin problemleri karşısında, İslamcı kesimin yanında yetişmiş ve İslam'ın ruhunu anlayan birinin susması ve olanlara kayıtsız kalması düşünülemez. Çünkü hak ve batılın karşı karşıya olduğu Milli Mücadele Dönemi'nde aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu yerine yeni rejimin temelleri atılmaktaydı. Toplumda reformlarla hızlı değişimlere gidilmesi ve bu değişimlerin halkta bir yer bulamaması dönemin buhranının temel sebebiydi. Tüm bunların yanında dönemin entelektüel kesimi; halktan bağımsız, kendi ekseninde, çözümleri Batı'dan çekip çıkarmaya çalışan, bütün sıkıntıların temel sebebini İslamî düşüncelere bağlayan ve siyasi olarak kendine bir cephe belirleyen bir topluluktur. Halkla ilişkisi zayıf olan bu aydınların ürettiği fikirler de ilişkileri kadar zayıftı. Yeni bir düşünce üretmediklerinde yaptıklarını ise Ülgener; “Bilinen ve kullanılan dil karşısında mutlaka alışılmamış ikinci bir dil yaratma aydınımızın Osmanlı'dan bu yana değişmeden sürüp giden tutkusudur. Fikir yerine kelime ve onun da gide gide daha ağdalı ve alışılmamış olan icad illeti...”¹³⁴ şeklinde açıklamıştır. Mithat Cemal de Osmanlı'da, Batı dillerinden biriyle saraya ve dine karşı hakarete bulunmanın önemli olduğunu belirtmektedir. Akif'le ilk tanıştığı zamanlarda kendisi de Fransızca bir kelime olan “asticot”¹³⁵ kelimesini kullanarak din ve toplumla ilgili bir benzetme yapmış ve kendini hür fikirli hissettiğini belirtmiştir.¹³⁶

Akif de dönemindeki entelektüellerin hatasını şu şekilde kaleme almıştır:

Sizde erbâb-ı tefekkürle (düşünce adamlarıyla) avâmın (halkın) arası

¹³⁴ Ülgener, a.g.e., s. 94.

¹³⁵ Asticot kelimesi, Fransızcada balık avlamak için oltaya konulan böcek manasına gelir.

¹³⁶ Kuntay, 1990, s. 12.

Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir (aydın) kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemâat ki (toplum ki) dimâğında (beyninde) dönen hissiyyât (duygular),
Cismin a'sâbına (sinirlere erişmezzse) gelmez, durur âheng-i hayât (hayatın ritmi);
Felcin a'râzını (felç belirtileri) göstermeye başlar a'zâ (organ),
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ.¹³⁷

Akif, bu satırlarda toplumu insan vücudu, entelektüeli de bu vücudun beyni olarak örnekleyip aydın kişinin toplumdaki yeri ve önemini ortaya koymuştur. Beynin yapması gereken görevleri organlara iletmezse dengeler değişir ve insan felçli bir insanın belirtilerini göstermeye başlar. Çünkü organlar ve onu yönlendiren beyin arasındaki senkronize bağ kopmuştur. Akif'in çalışmayan, üretmeyen insanları “yaşayan ölü”ye benzetmesi bu sebeptendir. Entelektüel, toplumu düşünceleriyle harekete geçirme işlemini tamamlamazsa toplumdaki her birey, nefes alıp veren canlı konumundadır.

Akif'in entelektüel kişiliğinde de görüleceği üzere lider ve düşünce alanında otorite olma özelliğini barındıran aydın kesimin söylediklerinin bir yerlere ulaşabilmesi için kullandığı dilin, hitap ettiği toplumun seviyesinde olması gerekir. Entelektüel kesim de milletin mücadele verdiği bir zamanda onlara bir çıkar yol göstermek istiyorsa onlara dokunması gerekir. Akif dil kullanımı açısından kendisini Safahat'ta açıkça ifade etmiştir:

Bir yığın söz ki, samîmiyyeti (içtenliğidir) ancak hüneri;
Ne tasannu' (sanat) bilirim, çünkü, ne san'atkârım.¹³⁸

Akif'in şiir kitabı olarak görülen *Safahat*'ı onun edebi kişiliğinden çok toplum bilimci özelliğini yansıtmaktadır. Edebiyatta bazı yazarların yazılarına motto edindiği “Sanat, sanat içindir.” anlayışına Akif'in uzak olduğu da ayrıca yukarıdaki dizelerinden anlaşılmaktadır.

Akif, bir ideolojinin altında gölgelenmemiştir. İslamcı aydınlar arasında adı zikredilir ama kendi özgün duruşunu bozmamıştır. Bu karakteri belirgin olarak kendisine, Kur'an-ı Kerim'i tercüme etme görevi verildiğinde görülmektedir. Elmalılı Hamdi veya Ahmed Naim kadar bu görevi kolay kabul etmemesi, ayrıca Cumhuriyet Dönemi'nde neşet eden ideolojilerinde onun fikrî yapısına uygun olmaması sonucu Mısır'a yerleşmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Akif'in bu duruşunu

¹³⁷ Ersoy, 2015, s. 364.

¹³⁸ Ersoy, 2015, s. 24.

Topçu, “*Vekar dolu bir alın, hayâ dolu bir çehre; şiddet dolu bir bakış, iman dolu bir sine.*”¹³⁹ olarak betimlemiştir.

Akif’in entelektüel kişiliğinin göstergelerinden bir diğeri de sık yaptığı seyahatleri ve buralarda gözlemlediği olaylardır. Bunu da “*Bana siz âlem-i İslâm’ı sorun, söyleyeyim; Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim.*”¹⁴⁰ dizeleriyle belirtmiştir. Sadece İslam dünyası değil Almanya, Japonya gibi diğer devletlerde de bulunmuştur. Buralarda terakkinin nedenini araştırmış ve kendi vatan topraklarına çözümlerle dönmüştür. Hem bulunmuş olduğu yerlerdeki gözlemleriyle hem de kendi habitusunu oluşturan İslamî donelerle, çözümün en temel noktasını “azim, çalışma” kavramları ekseninde açıklamıştır.

Akif’in dönemindeki aydınları eleştirdiği en belirgin nokta, İslam’dan hâli olmalarıdır. Çünkü Akif, değinildiği üzere İslamî düsturlarla düşünce dünyasını oluşturmuştur. Ama İslam toplumunda, İslam ruhundan uzak bir görüş geliştiren aydınlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca Batı’ya ayak uydurmak için de dindarlığı bırakmak gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü kendilerinin sahip olduğu İslam ruhundan bîhaber ve kendilerini gerçekleştirememiş bu insanlar her zaman aşağılık kompleksi içinde mukallit bir tavır sergilemişlerdir.

Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
Rûh-i İslâm’ı (İslam’ın ruhuyla) telâkkileri (görüşleri) gayet yanlış.

...
Mütefekkirleriniz, anlaşılan pek korkak,
Yâhud ahmak... İkisinden bilemem hangisidir?
Sanıyorlar ki: “Bugün Avrupa tek mil (hepsi) kâfir.
Mütedeyyin (dindar) görünürsek, diyecekler barbar!
“Libri pansör” (özgür düşünceli) geçinirsek, değişir belki nazar (bakarlar).”¹⁴¹

Akif’in entelektüel kişiliği üç vasıfla ihtisar edilecek olursa şunlar söylenebilir: İlk olarak Akif, eserleriyle hayatını mezceden bir düşünce adamıdır. Zaruri hallere, dönemlere ve cemiyete göre kanaatini değiştirmemiştir. Zeka, duygu ve irade kuvvetleri aynı seviyede yüksek ve keskindir. Akif’i ve bu güçlü iradesini diğer sahalardan koruyan neden ise Allah’a imanı ve İslam terbiyesiyle yetişmesidir. İkinci vasfı ise; Akif’in inzivasının halk içinde olmasıdır. Toplum, onun eserini okuyarak inkılapları anlamadığı kanaatine varmış ve dindarlığını vefatından sonra tenkit etmiştir. İşte Akif’in, bu samimiyetsiz insanlar içinde Allah’a kavuşmayı “*Gel artık, mâsivâ yok,*

¹³⁹ Topçu, 2015, s. 22.

¹⁴⁰ Ersoy, 2015, s. 320.

¹⁴¹ Ersoy, 2015, ss. 372-374.

şimdi yurdum Tanrı yurumdur: Tüten hücremde îmânım, yatan, yer yer, sücûdumdur.”¹⁴² dizeleriyle terennüm ettiği görülmektedir. Son vasfı da siyasi mevkilerden uzak durması ve hiçbir siyasi gücün yanında yer almamasıdır.¹⁴³

Akif, yaşadığı dönemde genel anlamda yöneticilere isyan ederken özelde zulmetmeyen, tebaasını koruyup kollayan ve hürriyetçi bir rejime vurgu yaparak II. Abdülhamit’i eleştirmiştir. Onun sarayı övmemesi pasif tavrının, daha sonraları eleştirilerine başlaması ise aktif tavrının göstergesidir. Akif, ayrıca Abdülhamit’i dindarlık konusunda da samimi bulmamaktadır. Hatta Abdülhamit’in bir konuşmasında, dini, medeniyet ve reform hareketlerinde engelleyici bir formda sunduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴

Bütün bu bilgiler bağlamında toplumla beraber olan ve kendilerine çözüm bulan Akif, görülmektedir. Kendini toplumdan soyutlamamış, onlardan ayrı bir perspektiften yaklaşıp aynayı yanlış bir şekilde tutmamıştır. Topluma sahip olduğu değerleri hatırlatmaya ve bu değerler ışığında yeni fikirler üretirmeye çalışmıştır. Fikirlerindeki sağlam duruşu, onu çoğu zaman isyancı karaktere büründürmüştür. Yaşadığı dönem ve olaylar ise Akif’in bu karakterini oluşmasında en önemli etkidir.

II. MEHMET AKİF ERSOY’UN ŞİİRLERİNDE DİN-TOPLUM ANLAYIŞI

1. Milli Mücadele Dönemi

Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde arka arkaya patlak veren olaylar, 1911 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan Savaşları’yla Afrika ve Avrupa’daki topraklarını ve vatandaşlarını kaybetmiştir. Sultan Abdülhamit, Sezai Karakoç’un deyimiyle ‘ufukları bir anne gibi tutma’ çabası içerisinde yönetime ve topluma kısmen düzen sağlamaya çalışmıştır. Ama bütün çabalarına rağmen 31 Mart Vakası’yla ilişkisi olduğu öne sürülerek tahttan indirilmiş ve arkasından gelen olaylar neticesinde imparatorluğun son padişahı olarak kayıtlara geçmiştir.

1914’de Enver Paşa, dönemin diğer devlet adamlarının aksine Birinci Dünya Savaşı’na girilmesi gerektiğini düşünmektedir. Savaş konusunda tarafsız kalmayı düşünen devlet adamlarını, Osmanlı’nın son zamanlarda kaybettiği toprakları geri

¹⁴² Ersoy, 2015, s. 954.

¹⁴³ Topçu, 2015, ss. 19-21.

¹⁴⁴ Tekin, Mustafa, “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamit’e Bakışı”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2011/1, (1): ss. 52-56.

alabileceği ve boğazlara yapılacak olası saldırının bu şekilde engellenebileceği konusunda ikna etmiştir. Enver ve Celal Paşa savaşa girmek istemeyen iktidarı, savaşın zorunlu olduğuna inandırmıştır. Bunun yanında Almanya'nın kendi çıkarları için Osmanlı'yı savaşta taraf tutmasını istemesi de etkili olmuştur.¹⁴⁵ Hz. Peygamber bir hadisinde insanın ölümünü insan için küçük kıyamet olarak belirtmiş olmasından dolayı Yıldırım, Anadolu'nun işgalini milletin kıyametle imtihanı olarak tanımlamıştır. Asıl kıyamet, dünyanın yok olması değil Allah'ın dinini, yeryüzünde taşıyan kimsenin kalmamasıdır. Bu nedenle Milli Mücadele, Müslüman milletlerin kıyametle imtihanıdır.¹⁴⁶

Hükümet bütün halkı seferberliğe çağırmıştır. Harbe hazırlık demek olan seferberliğe halk, harbinde ötesinde bir anlam yüklemiştir. Halk, bu savaşın artık ölüm kalım ifade ettiğini anlamıştır.¹⁴⁷ İmparatorluğun yeniden canlılığına kavuşması için elinde kalan son toprakları olan Anadolu'ya; Hindistan'dan, Pakistan'dan, Fizan'dan, Kafkaslardan aydınlar ve mücahitler gelmiştir. Çünkü asıl yok edilmek istenen onların siyasi merkezleridir. Seferberlik çağrısının kabul edildiği mecliste, Mehmet Akif ve H. Basri Çantay; Ali Şükrü, Hüseyin Avni Ulaş gibi dostlarıyla birlikte bulunmaktadır. Bu çağrıda meclisin kuruluş felsefesi açıkça beyan edilmiştir.¹⁴⁸ Meclis ve Sivas Kongre'sinde alınan kararlar; halife ve padişahı kurtarmak, işgalin sona ermesini sağlamak ve vatanın parçalanmasını engellemektir.¹⁴⁹ Bu düşünceyle bütün halk, bu mücadelede vatanını korumak için elinden geleni yapmıştır.

Akif de bu mücadele günlerinde Müddessir suresinin “Ey örtülere bürünmüş olan, Kalk, uyar!”¹⁵⁰ ayetinin Hz. Peygamber'den başlayarak bütün mü'minleri uyardığını hissedip bütün umuduyla Anadolu'ya gider. Savaştan önceki yıllarda da selatin

¹⁴⁵ Biçici, Mehmet, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep University Journal of Social Science*, 2014/13, (3): s. 720; (<http://jss.gantep.edu.tr>)

¹⁴⁶ Ergün, 2014, s. 124.

¹⁴⁷ Karakoç, 2015, s. 25.

¹⁴⁸ Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerimizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olan biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeyi lüzum gördü. ...Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekillerimiz Cenab-ı Hak ve Resul-i Ekrem'i namına yemin ederiz ki, Padişah ve Halifeye isyan sözü, bir yalandan ibarettir ve bundan maksat, vatani müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını elhasıl vatanın düşman istilasına uğramış kısımlarını müdafaa eden din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerimiz arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları milletin meclisinin kararı üzerine cezalandırarak olanlara yardım edin. Ta ki diz son yurdunu kaybetmesin. Ta ki milletimiz köle olmasın. Bkz. akt. Ergün, 2014, ss. 130-131.

¹⁴⁹ Ergün, 2014, ss. 124-130-131.

¹⁵⁰ Müddessir 74/1-2)

camilerde, Fatih ve Süleymaniye kürsülerinde halkla iç içe olan Akif, Kastamonu’da Sebilü’r-reşad idarehanesinden başlayarak her köyde ve her camide hatta Ankara Millet Meclisi’nde bütün Anadolu halkına, kaybolan ruhu aşılama çabası kazandırma gayretinde bulunmuştur. Mukaddesatını hor gören İngiliz ve Yunan karşısında Allah’a bağlılıktan başka varlığı olmayan insanlara, inanç cephesi kurmaktaydı.

Devlet savaşın bitimiyle kendini yavaş yavaş toparlamaya başlarken, Akif de Tacettin Dergahı’nda İstiklal Savaşı ruhu için çalışmalara devam ediyordu. Yeni devletin alacağı biçim ve topluma verilecek yeni şekil söz konusu olduğunda devrimlere yeni karakteri Batıcılar verdi. Türkiye’nin yeni devrimler sonucu Batılılaşmasıyla Akif sukut-ı hayale uğramıştır. Cumhuriyet, Osmanlı’nın unutulması ve yeni sistemi konsolide etmek için İslam kültür ve ruhu yerine, Batı’ya endeksli devrimler yapmaktadır. Akif ki müesseselerin yenilenmesi gerektiğini savunduğu halde bu devrimlerin diyalektiğine karşı gelmiştir. Çünkü devrimi, bütün bir ömrü boyunca savunduğu İslam birliği idealine aykırı görmesi sebebiyle bir şey yapamayacağını anlayıp Mısır’a gitmiştir.¹⁵¹

Akif, dönemin sefaletini “Hasta” ve “Küfe” şiirlerinde konu aldığı iki gencin hikayeleriyle betimlemiştir. Hasta şiirindeki genç, Halkalı Ziraat Mektebi’nde okumaktadır. Anne ve babasını kaybetmiş genç, akciğer hastasıdır. Doktorlarda dahil kurtuluşunun ölüm olduğunu bilirler. Bu kimsesiz öğrenci için hiç kimsenin elinden bir şey gelmemektedir.

Şurda üç beş günü var... Gönderelim: Yolda ölür...

“Git” demek, hem, düşünürsek ne büyük bir züldür (aşağılayıcı durum)!

Hadi göndermeyelim... Var mı fakat imkanı?

Kime dert anlatırız? Bulsana dert anlayanı!¹⁵²

Kimsenin kimseye fayda veremeyeceği bir dönemdir. Vicdanın, imkanlar dahilinde kendini gösteremediği bir zamanda vicdanın önüne zorlu hayat şartları geçmiştir. Doktorların genci yanlarında bırakmaya imkanları yoktur, göndermeye ise vicdanları el vermemektedir. İnsanların bu dikotomik çıkmazlar arasında tercihi ise imkanın sınırları içerisinde olmuştur. Hasta çocuk da bir faytona bindirilerek en azından kefen bulup defnedilebileceği İstanbul’a gönderilmiştir.

¹⁵¹ Karakoç, 2015, ss. 19-20.

¹⁵² Ersoy, 2015, s. 38.

Küfe’de ise daha on üç yaşlarındayken döneminin çilesiyle tanışmış Hasan’ın hikayesi anlatılmaktadır. Babasını kaybeden Hasan, artık evin yükünü omuzlarındaki küfeyle taşımaktadır. Küfesini yerden yere vuran Hasan yine de onunla elde edeceği gelirle rızkını kazanmak zorundadır.

Cılız bacakların dizden altı çırpıplak...
Bir ince mintanın (gömleğin) altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü alınının üstünde sade bir çember.¹⁵³

Akif, küfeyi belki de o dönemde insanları sefalet haline getiren maddi manevi unsurların metaforu olarak kullanmıştır. Tekme atılan küfe ise Hasan ve onun gibi çocukları o duruma getiren çıkarıcı siyasi iktidarlar, ekonomik sıkıntılar, çözüme kavuşturmayan ideolojiler ve kaderi sembolize etmektedir. On üç yaşındaki Hasan’ın dilinden, millete sıkıntı veren her unsuru küfede birleştirip küçük çocuğun sırtına yüklemiştir. Hasan, gelecek nesillerin sembolüdür. Akif, o zaman yapılan bütün hataları, oluşturulmaya çalışılan muhtelif zihniyetleri gelecek kuşağa bırakılacak bir yük olarak tasvir etmiştir. Bundan dolayı Hasan’ın küfe altında aldığı nefesler, soluklar istikbale uzanan bir yardım feryadıdır.

Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryâd;
Nazar değil o bakışlar, dümû’-i istimdâd.¹⁵⁴

Akif ise bütün bu çaresizlik ve bitkinlik içinde olan millete bıraktığı eserinde sık sık tekrar ettiği azim, çalışma ve ümit ile kurtuluş göstermiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan fakirlik, geri kalmışlık hissi, durgunluk, İslam’ın yozlaşması vb. her türlü sıkıntı her bir ferdin yeniden ayağa kalkıp geleceğe umutla bakması ve yorulup vazgeçmemesiyle düzelecektir. Akif de, bu bağlamda millete bir kurtuluş reçetesi sunmaktadır.

2. Akif’in Şiirlerinde Toplum

Akif, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarını şiirlerinde ele almıştır. Zor bir dönem geçiren toplumun sorunlarını dini merkeze alarak çözümler üretmiştir. Azim kavramı çerçevesinde “çalışma”, “gayret etme”, “vazgeçmeme”, “ümitsizliğe düşmeme”, “sabır”, “tevekkül” anlayışını Müslüman insanların zihinlerine

¹⁵³ Ersoy, 2015, s. 56.

¹⁵⁴ Ersoy, 2015, s. 58.

ikame etmeye çalışmıştır. Çünkü Akif'e göre toplumun yozlaşmasında etkili en önemli unsur, ahlakî değerlerin yok olması ve bu bağlamda dinî inancın zayıflamasıdır. İslam devletlerinin tarihsel süreçte geri kalmasıyla birlikte milletin üzerine sinen atalet, kader ve tevekkül anlayışında bozulmalara sebep olmuştur. Kendini kadere teslim eden toplum ise kendi potansiyelinin farkına varamamaktadır. Toplumun içinde, cami kürsülerinde ve savaş cepheleri gibi birçok farklı noktada milletle beraber olan Akif, millete farkındalık oluşturma isteğiyle her zaman onlara bir kurtuluş yolu gösterme çabası içerisindeydi. Bu kurtuluş yolunun en temelinde ise iradeye yön veren azim gücü yer almaktadır.

Ekonomik sıkıntılardan bahsettiği “Geçinme Belası”¹⁵⁵ şiirinde geçim kaygısının, insanı özgür düşünmeden uzaklaştırdığını dile getirmektedir. Akif'e göre özgür düşüncesiyle tanınan Sa'dî bile geçim kaygısıyla uğraşıyorsa kimse özgür düşünce ortamından bahsetmemelidir. Yiyecek, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçların temin etme çabasında olan insan, ruhunu doyurmaya zaman ayıramamaktadır. Bundan dolayı ruhunu yüceltememiş, maddi sıkıntılara boğulmuş ve hayatı materyalist zihniyette yaşamış bir toplum, hayatın gerçek gayesini de anlayamamakta ve anlamaya zaman bulamamaktadır.

Her dönemde, meydana gelen sıkıntılar üzerinden aydınlar, gelecek nesillere bir çıkar yol göstermeye çalışırlar. Akif'in döneminde “hak ve batıl” mücadelesi, savaştan çıkan bir toplumun sefaleti ve yıkılan bir imparatorluğun üzerinde yeni devlet inşa çalışmaları gibi problemlerle halkta yozlaşmalar başlamıştır. Akif böyle bir zeminde neslin yeniden inşasını oluşturmayı amaçlamaktadır. Akif'in yeni neslin inşası için oluşturduğu hareket felsefesinden, ondan sonra Cumhuriyet dönemi aydınlarından olan Nurettin Topçu da etkilenmiştir. Kendi hareket felsefesini bu bağlamda inşa etmiştir.

Akif'in ataletten kurtaracak ve harekete geçirecek olan azim düşüncesinin ilk nüveleri Topçu'nun “*İsyân Ahlakı*” adlı eserinde görülmektedir. Topçu'nun değindiği noktalar Akif'in düşüncesiyle paralellik göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Çünkü Topçu da gelecek nesillerin kaygısını güden bir mütefekkindir. Gelecek nesiller için yön verecek olan ayağa kalkma, kurtuluş ve diriliş stratejileriyle ilgili düşüncelerini bu eserde dile getirmiştir.

¹⁵⁵ Bkz. Ersoy, 2015.

Topçu, Batı’da gelişen materyalist-pozitivist felsefe akımına karşın spiritüalist bir felsefe olan hareket felsefesine bağlanmıştır. Bu felsefeyle, yıkılmış bir medeniyetin arkasından üzölmek ve tabiri caizse elini çenesinin altına koyup hiçbir şey yapmadan beklemek yerine dışarıya, insanına, topluma ve bütün aleme açılan bir “iman hareketi” ve “hamlesi” ile yeni bir dünya kurmayı ideal edinmiştir. Yeni kurulacak dünyanın ise temelinde ahlak davası bulunacaktır. Bütün sosyal davaların temelinde bulunan insan, tabiat ve iktisat hakikatlerinden dolayı onun davası saf bir maneviyat ve ahlak davası değil, bütün bir insanlık davasıdır. İşte bu sebeple Topçu’nun ahlak davasının adı “isyan ahlakı” olmuştur. *“İsyan, iradenin kendi içinde bulunduğu şartlara boyun eğmeyip, bir baş kaldırması olmak bakımından harekettir.”*¹⁵⁶ Topçu, ahlakın 11 temelinde sorumluluk kavramını yerleştirerek isyan ahlakını bu sorumluluk kavramıyla açıklamıştır. Sorumluluk duygusu bir hareket sebebidir ve kaynağı şuurdur. Pasifliğe sürükleyen vicdan azabının ise Topçu’nun belirttiğı sorumluluk anlayışıyla bir benzerliği yoktur. Çünkü vicdan azabı yapıcı bir unsur barındırmaz. Bu yüzden Topçu’nun bahsettiğı şuur hareketi evrensel nizama iten, insanî endişedir. Ruhî hayatımızı teşkil eden sorumluluk, inanç hayatı içerisinde ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁷

Bu açıklamalar neticesinde Topçu isyan ahlakını inanç, sorumluluk ve hareket bilinciyle ortaya koymuştur. Anlaşıldığı kadarıyla isyan ahlakı doğrusal bir düşünceyle ifade edilirse; inancın verdiği sorumluluk bilinciyle harekete geçmek olarak söylenebilir. Bu sebeple Akif’in çalışmaya, gayrete ve azme verdiği önem göz önüne alındığında Akif’in ileri dönemlerde ki düşünce adamlarına motivasyon kaynağı olduğu görölmektedir.

3. Akif’in Şiirlerinde Din

Osmanlı Devleti, halifeliğin merkezi olarak İslam’ın koruyucusu konumundadır. Milli Mücadele yıllarında devletteki çatırdamalar dolayısıyla insanlar ve önder kişiler zorlu günleri atlatmak istemektedir. Bir kısım çözüm bulurken, bir kısım ise çözüm arayışında bile değildir. Akif’in şiirlerinde belirttiğı sefalet içerisindeki halk, dini anlamda da zayıflamaya başlamıştır. Dinin emirlerini yanlış anlamakta veya uygulamamaktadır.

¹⁵⁶ Topçu, Nurettin, İsyân Ahlâkı, (çev. Mustafa Kök - Musa Doğan), (14. baskı), Dergah Yayınları, İstanbul 2015, ss. 18-19.

¹⁵⁷ Topçu, 2015, s. 35.

Şeriat kanunlarını, her dönem gibi bu dönemde de insanlar kendi heva ve heveslerine göre yorumlamaktadır. “Köse İmam” şiirinde aile içerisinde eşlerin birbirine karşı haklarıyla ilgili bir hikaye anlatılır. Karısına fiziksel şiddet uygulayan, aile fertlerinin nafakasını temin etmeyen, dört eşin kendine helal olduğunu düşünen adam imama bunların şeriatte yerinin olduğunu, yanlış bir şey yapmadığını iddia etmektedir. Ama daha kendi evinin eksiklerini karşılayamayan kişi ikinci, üçüncü eşi de bakamayacaktır. Yani, dört eşi alma şartlarını sağlamamaktadır. Köse İmam da hayatında hiç camiye girmeyen adama, İslam’ın emir ve yasaklarına bu denli bağlı olmadığını hatırlatarak İslam’ın evlilikte kadına ve erkeğe yüklediği sorumlulukları, İslam’a göre kadının; çamaşır, yemek, temizlik, çocuk bakma, emzirme gibi işleri yapma zorunluluğunun yok olduğunu anlatır.

İşte meydanda Kitap! Hem alırız, hem boşarız!
- Dara geldin mi, şeriat! Sus ulan iz’ansız (anlayışsız)!
...
Sen dua et ki “Şeriat” demiyor evde karın!¹⁵⁸

Şiirde anlatıldığı gibi Köse İmam’a bunun gibi birçok hadise gelmektedir. Çünkü insanlar, dinin arkasına sığınarak usulsüz işler yapmakta çıkarları için dinin kaidelerini yanlış kullanmaktadırlar. Şeriat kurallarıyla oynanmasını doğru bulmayan ve bu durumun daha çok problemlere sebep olacağını düşünen Akif, halkı uyandırmak gerektiğini belirtmektedir.

Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz.
Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa felâh (kurtuluş);
Hele bîçâre (zavallı) şerîatle nasıl oynanıyor!

Akif’e göre din ve saltanat adına birçok yanlışlık yapılmaktadır. Devletin önemli kademelerine, hayasız ve liyakat sahibi olmayan kişiler getirilmiş, Şeyhülislamlık dairesinde ise nitelikli olmayan alimler bulunmaktadır. Akif, Rusya seyahatinden önce halkın düşüncesini yoklamak istemiş fakat kimsenin bu durumdan rahatsız olmadığını anlamıştır. Hakkında iyi düşüncelere sahip olduğu hocalarla da görüşmüş ve uyarmak istemiştir. Dinin uzaktan değil bizzat yaşanılarak uygulanacağını söylemiştir. Ama hocalar; “Bu din garip gelmiştir, garip gidecektir.”¹⁵⁹ hadisindeki gibi dinin kendisinden başka kimsesi olmadığını düşünmektedir. Akif ise tam tersine halkın harekete geçmesini, hocaların önder olması gerektiğini dile getirmektedir.

¹⁵⁸ Ersoy, 2015, s. 254.

¹⁵⁹ Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, es-Sünen, (haz. Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık, s.734.

İslam topraklarını gezen Akif, oralardaki dinin halini de şiirlerinde anlatmıştır. Semerkand, Buhara ve Taşkent'te yaşana İslam'ın içler acısı olduğunu söyler. İbn-i Sina gibi alimlerin yetişmiş olduğu topraklarda artık ilim adamı yetişmemesi bir yana ilim kalmamış, hurafeler ortaya çıkmıştır.

O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak;
Zilletin (horlanmanın) koynuna girmiş uyuyor müstağrak (kendinden geçmiş)
İbn-i Sinâ'ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna (kucağına) ilmin, ne akîm (kısır)!
Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!¹⁶⁰

İslam'ın üç temel kaynağı Kur'ân, sünnet ve icmanın içerisinde yeni inanışlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanları ibadete teşvik maksadıyla hadis uydurmak caiz görülmüştür. İnsanların cahilliği nedeniyle dinde bozulmalar ortaya çıkmıştır.

Kitâb'ı, Sünnet'i, İcmâ'ı kaldırıp attık;
Havâssı (âlimleri) maskara yaptık, avâmı (halkı) aldattık.
Yıkıp Şerîat'i, bambaşka bir binâ kurduk;
Nebî'ye atf ile binlerce herze uydurduk!¹⁶¹

Akif, ortaya çıkan bu hurafelerin, toplumun ataleti ve tembelliğinin sonucu olduğunu belirtmektedir.

Hurâfeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar;
Mezar mezar dolaşır hasta baktıran sağlar...
Atâletin o mülevves teressübâtı (pis tortuları) bütün!¹⁶²

İslam topraklarında dinin kaybolduğunu gösteren en belirgin işaret ahlakın bozulmasıdır. Camiler dahi insanların yapmış olduğu kötülüklerin meskeni olmuş durumda. Şair olarak ortaya çıkanların çoğu konularını dünyalık aşk üzerine kurmaktadır. Eleştiri üzerine yazılan yazıların konusu ise tasavvufur. Akif, bu kişilerin nefislerinin nefs-i emmare seviyesinde kaldığını belirtmektedir.

Koca millet! Edebiyyâtı ya oğlan, ya karı...
Nefs-i emmâre hizâsında henüz duyguları!¹⁶³

Ayrıca din, gelenek ve görenekten gelen bilgilerle ilerledikçe bu bilgisiz toplum daha da bilgisiz hale gelecektir. Yapılan ibadetler şekilden öteye geçemeyecek, içi dolu olmayan ve anlamsız ritüeller haline gelecektir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Ersoy, 2015, ss. 332-334.

¹⁶¹ Ersoy, 2015, s. 512.

¹⁶² Ersoy, 2015, s. 490.

¹⁶³ Ersoy, 2015, s. 334.

“Böyle gördük dedemizden!” diye izmihlâli (çöken)!
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu ayetlerde?
Lâfzı muhkem (önemseniyor) yalınız, anlaşılan, Kur’ân’ın:
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz ma’nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl’in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur’ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!¹⁶⁵

Akif, şiirlerinde toplumun ve dinin halini örnekleyerek anlatıp, çözümün de konumuz olan azim, çalışma, gayret ve doğru tevekkül anlayışıyla olacağını belirtir. Ona göre toplum İslam’ı manasıyla içselleştirmeli ve azimle bunu yeryüzüne yaymalıdır. Milli Mücadele içinde olan halkın çözümü ve dinin yeniden ayağa kalkması bir sonraki başlıkta da değinileceği gibi azimdir.

4. Akif’in Şiirlerinde Din-Toplum İlişkisi

Çalışmamızın birinci bölümü “Sosyolojik Açıdan Din” başlığı altında değindiğimiz gibi kuralların ve değerlerin benimsendiği toplumda din, birleştirici ve bütünleştirici güce sahiptir. Dolayısıyla toplumdaki ahlaki yapının oluşması dini değerlerin uygulanmasına bağlıdır. Din, toplumu kaideleriyle, ritüelleriyle bir araya getiren bir olgudur. Mehmet Akif de toplumdaki sorunların sebeplerini ele alırken bu duruma da sıkça yer vermiştir. Şiirlerinde dinin topluma etkisini ve bu etkiyle ortaya çıkan meseleleri manzum bir biçimde anlatmıştır. Önceden de söylediğimiz gibi toplumsal sorunlara dini çözümler üreterek toplumun ıslahının sağlanması gerektiğini savunmuştur. Safahat’ta anlattığı toplumsal sorunların çoğunun sebebini dine dayandırmaktadır.

Japonya seyahatini anlattığı şiirinde, Buda’ya tapan toplumun, İslamî değerleri içselleştirdiğine değinir. Japonya’da doğruluk, şefkat, anlaşmaya uymak, sözünde durmak, zayıfın hakkını üstte tutmak, az olanla yetinmek, el dardayken dağıtmak, namusu korumak, herkesi kardeş olarak bilmek, yeri geldiğinde yiğitçe direnmek veya canını feda etmek, kişisel çıkarları toplumun çıkarlarına değişmek gibi erdemlere şahit olmuştur. Batıdaki gelişmeleri uygulamadan önce kendi görüşlerinin süzgecinden geçirmişlerdir. Kendilerine uymayan, moda olarak gelen mallar sınır kapılarında

¹⁶⁴ Ersoy, 2015, ss. 336-338.

¹⁶⁵ Ersoy, 2015, s. 338.

kalmıştır. İslam topraklarında ise ibadetleri sıradanlaştıran, atalarından öğrendiklerini tekrarlayan, ibadetin ruhuna inmeyen bir durum hakimdir. Kur'an, manasına vakıf olunmadan sadece okumak için okunmaktadır.

Lâfzı muhkem (önemseniyor) yalnız, anlaşılan Kur'ân'ın:
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz ma'nânın:

...

Sorunuz şimdi Japonlar da nasıl millettir?

Onu tasvire zafer-yâb olamam (anlatmayı başaramam), hayrettir!

Şu kadar söylüyeyim: Dîn-i mübînin orada,

Rûh-i feyyâzı (feyizli ruhu) yayılmış, yalnız şekli Buda.¹⁶⁶

Toplumsal sorunların temelinde aile içindeki sorunlar da yer almaktadır. Aile, insanlığın ilk zamanlarından itibaren var olan bir kurumdur ve toplumun temelinde yer alır. Safahat'ta da aileyle ilgili Akif'in değinmiş olduğu konular, din-toplum ilişkisinin aile üzerindeki etkilerini göstermektedir. Bireylerin, dini kisve altında kendi çıkarlarına göre hareket etmeleri evlilikte sorunlara yol açmaktadır. Bu noktada, "Köse İmam" şiirinde kocasından şiddet gören üç çocuklu kadının hikayesini örnek verebiliriz.¹⁶⁷ Şiirde karakterize edilen Köse İmam, bilgisi ve yaşayışıyla örnek bir kanaat önderi konumundadır. Toplum içerisindeki aile kurumundaki bireylerin, sorunlarını çözmek için başvurdukları mercidir. Dolayısıyla din adamlarının bu şekilde rol üstlenmesi, İslam'ı gerektiği gibi anlayıp yaşamaları toplumun ahlakının yükselmesinde önemli bir etkidir.

Safahat'ta, sosyal sorunların temelindeki nedenin dinin noksan anlaşılması ve yaşanmasından kaynaklı olduğu anlaşılır. Din adamlarının liyakatsizliği, toplumun ümitsizliği ve tembelliği, uygarlığın gelişmesiyle ortaya çıkan yeniliklerin sorgulanmadan alınması toplumda sorunlar çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Akif şiirlerinde, toplumsal sorunların ortaya çıkmasının altında yatan nedeni, dinin yozlaşması olarak ele alır.

5. Safahat'ta Kurtuluş: "Azim"

Mehmet Akif, şiirlerinin çoğunda tevekkül, kader, çalışma kavramlarının üzerinde durur. Milletin kurtuluşunun bunlara bağlı olduğunu ve bu kavramların içeriklerinin tam anlamıyla bilinip uygulanması gerektiğini savunur. Düşüncelerini İslamî kaynaklarla da

¹⁶⁶ Ersoy, 2015, s. 338.

¹⁶⁷ Bu çalışmanın 43. Sayfasında bu şiire değinilmiştir.

temellendirerek, milletin unuttuğunu düşündüğü bu değerleri hatırlatır. Özünde azim kavramıyla ilişkilendirebileceğimiz bu değerler, milletin Milli Mücadele dönemindeki eksikliğidir. Bunun için halka hitap ettiği şiirlerde bu konuya sürekli olarak değinmiştir.

Birçok yönden Sa'dî'den etkilenen Akif'in azimle ilgili düşüncelerinin temelinde de Sa'dî'yi görmekteyiz. İlk olarak Birinci Kitapta ki “*Durmayaalım*” şiirinde Sa'dî'den alıntılacağı bir çöl hikayesini anlatmaktadır. Yolculuk sırasında ıssız bir çöle denk gelen kervan, tehlikelerden korunmak için dinlenme haklarından vazgeçerek hiç durmadan yol almıştır. Yolcuyla günün şartlarını benzeştiren Akif, gayret ve azimle her zorluğun aşılabileceğini ve karşılığının alınacağını belirtir. Ulaşılmak istenen hedef ne kadar uzak olsa da azimli ve gayretli bir insan için yolda kalmak diye bir şey yoktur.

Vehleten(ansızın) âvâre bir seyyâhı (başboş bir yolcuyu) yollar korkutur;
Korku, lâkin, azmi te'yîd eylemek (güçlendirmesi) îcâb eder:
Kurtulursun şedd-i rahl etmiş (yükünü bağlamış) de gitmişsen eğer.

...

“Leyse li'l-insanî illâ mâ seâ” derken Huda;
Anlamam hiç meskenetten (miskinlikten) sen ne beklersin daha;

...

Şöyle gözden geçse bir hilkat temâşâ-hânesi (yaratıklar alemi):
Çıkıyor bir zerre fa'âliyyetin bigânesi (çalışmaktan uzak).
Âsümânî (gökteki), hâkdânî (yerdeki) cümle mevcûdât (varlıklar) için
Kurtuluş yok sa'y-i dâimden (sürekli çalışmaktan), terakkiden (ilerlemekten)
bugün.

Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı? Dur!
Mâsivâ (yaratılmışlar) bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile (çeşit çeşit binlerce olay).¹⁶⁸

Akif'in bireyden beklediği azim vurgusu aslında onun varlığını fiilen göstermesidir. Fiilen var olan, sürekli ayakta olan ve hareket halinde olan bir bireyin varlığını savunmaktadır. Bunu “*Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan! Leş misin, davranmıyorsun? Bâri Allah'tan utan.*”¹⁶⁹ dizelerinde de görmekteyiz. Burada “*Leş misin?*” cümlesiyle kastettiği yürüyen ölümler olmaktadır. Bir başka şiirinde de bu karaktere sahip insanlara “*Ey dipdiri Meyyit!*”¹⁷⁰ hitabıyla seslenmiştir. Akif'e göre bu insanların dünya üzerinde fiilî bir durumda ölü olan insanlardan bir farkı yoktur.

¹⁶⁸ Ersoy, 2015, ss. 60-64.

¹⁶⁹ Ersoy, 2015, s. 64.

¹⁷⁰ Ersoy, 2015, s. 404.

Akif, bu düşüncelerini dile getirdiği şiirinde kervan ve yolculuk serüvenini metafor olarak kullanmıştır. Toplumun durumuyla benzeşim kurduğu kervanın dinlenme için ayırabileceği zaman yoktur. Çünkü her tarafı tehlikelerle sarılı kervan ya canlarından ve taşıdıkları mallarından olacaktırlar ya da hedeflerine varana kadar dinlenme haklarından feragat edeceklerdir. İnsanın hedefine ulaşabilmesi için geçmişindeki sıkıntılarından çok gelecek günlerde ulaşabileceği noktaları düşünerek ümitvâr olması gerekir. Miskin insanların ne kendisine ne de çevresine bir faydası dokunabilir. Akif’in de şiirinde belirttiği gibi “Şüphesiz insana kendi emeğinden başkası yoktur.”¹⁷¹ ayetiyle insanın her şeyi emeğiyle elde ettiği Kur’an-ı Kerim’de açıkça ifade edilmiştir. Bunların yanında bütün evrenin düzenini elinde bulunduran Yaratıcı bile sürekli yaratma halindedir. Her geçen saniyede alınan ve verilen her nefeste veya her saniye vuku’ bulan yaratma gücüyle kainatı değiştirmektedir. Hâlik’in insanlar ve tabiat üzerindeki yaratma gücünün durması bütün insanların yolda kalması ve ömürlerinin bitmesi demek olduğu gibi; toplumdaki insanların gelecekleri için gayret gücünü kaybetmeleri ve çalışmayı elden bırakmaları topluma biçilen ömrün bitmesidir.

Akif’in, Sa’dî’nin etkisiyle yazdığı bir diğer şiiri de, yine Birinci Kitapta bulunan “Azim” şiiridir. Burada Sa’dî’nin gösterdiği yolu Akif, irfan olarak tanımlamaktadır. İrfan; dini literatürde “Allah ve O’nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi”¹⁷² anlamında kullanılmaktadır. Burada yine görülmektedir ki, azmetme gücü imanla beraber izhar olmaktadır. Bu şiirde de çocuğunu kaybetmiş bir babanın, gayreti elinden bırakmayarak bulmasını anlatmıştır. Çocuğunun kaybolmasıyla perişan halde olan baba, ümitsizliği bırakıp zorluklara göğüs gererek Allah’ın lütfu ve yardımının ona geleceğini umarak iman etmiş ve çocuğuna kavuşmuştur. Akif, babanın evlat sevgisi üzerinden yola çıkarak, azimle çalışan insanın hedefine kısa veya uzun vadede ulaşabileceğini belirtmektedir. Önemli olan insanın telkinlerinde ümitsizlik barındırmaması gerektiğidir. Çünkü Akif için ümitsizlik sonu olmayan bir girdap gibidir, bu girdaba düşüldüğünde çıkılması mümkün değildir. Akif’in bu benzetmesi birçok dizesinde görülmektedir. Örneğin;

Sa’dî bize göstermede bir meslek-i irfan (irfan yolunu):
Bir gâye-i maksûda şitâb eyleyen âdem (amaç için hedefine koşan adam),
Tutmuşsa bidâyette (başta) eğer azmini muhkem (sağlam),
Er geç bulacak sa’y ile (gayretle) dil-hâhını (arzusuna) elbet.

¹⁷¹ Necm 53/39. ayet

¹⁷² Uludağ, Süleyman, “Marifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 54.

Zîrâ bu şu'un-zâr-ı tecellide (tecelli dünyasında), hakikat,
Tevfik (başarı), taharriye (araştırmaya), taharri ona âşık;
Azmin de emel lâzımıdır, gayr-ı müfârik (ayrılmaz).
Olsun da emel azm ü taharriye mukârin (azim ve araştırmayla bir araya gelsin);
Tevfik zuhûr eylesin (yardım etmesin) sonra... Ne mümkün!
Ba'zen iki üç haybet (üzgünlük) olur rehzen-i ümmîd (ümitsizliği getirir)...
İnsan o zaman etmelidir azmini teşdîd (güçlendirmelidir).
Ye'sin (ümitsizliğin) sonu yoktur, ona bir kere düşersen
Hüsârâna düşersen, çıkamazsın ebediyyen!
Mahkûm olarak ye'se (ümitsizliğe) şu bîçâre peder (zavallı baba) da,
Evlâdını şâyed o karanlık gecelerde,
Vaz geçmiş olaydı aramaktan, ne bulurdu?
Elbet biri candan, biri cânandan olurdu!¹⁷³

Akif, “*Karanlık gecelerde vaz geçmiş olsaydı aramaktan?*” dizesinde karanlık geceye vurgu yapmıştır. Çünkü İslam dinine göre gece, inananların dinlenmesi için bir örtü vaziyetinde, tehlikeli durumlar gündüze göre daha fazla ve imkanlar kısıtlıdır. Bu durum milletin içinde bulunduğu zemine örneklik teşkil etmektedir. Toplumun hak-batıl mücadelesini verdiği dönem onlar için karanlık gecenin zorlu şartları gibidir. Ayrıca dinlenmek için ayrılacak bir vakit yoktur. Bundan dolayı millet zorlu şartlar ne olursa olsun üstesinden gelmeli ve istirahate kullanacakları vakitleri de asgari düzeye indirmelidir. Bu sayede Akif’in hikayesindeki baba ve evlâdın birbirine kavuşması gibi millet de birlik, beraberlik ve refah toplum düzeni ile bir araya gelecektir.

İnsanın bir fiili işlemek için aldığı kesin kararlar azmetmesinin temelinde irade ve şuur olduğu söylenmişti. Azim, doğru bir şuurla iradesine hakim olabilen insanların göstereceği bir eylemdir. Bunun yanında amaç ve araştırma sevgisi de azmi perçinleyen diğer kuvvetlerdir. Başarıya ulaşmak isteyen bir insanın araştırmacı kişiliğe sahip olması gerekmektedir. Çünkü başarı, araştırmayla matuf bir olaydır. Azim, amaç ve araştırmacı kişiliğin bir araya gelmesi insanın yapabileceği bütün fiillerin üstündeki örtüyü kaldırmaktadır.

“*Mahalle Kahvesi*” şiirine gelindiğinde ise dönemin genç neslinin idrakinin nasıl çürütüldüğünü ele aldığı görülmektedir. Akif’e göre kahvehane ve batakhane birbirinin mukabilidir. Çünkü millet, kahvehanelerde gayretini, ruhunu, idrakini ve çalışmaya azmini kaybettiren mekanlardır. Toplumun gençlerini atalete sürüklemekte ve dolayısıyla geleceğinin yok olmasına sebep olmaktadır. Toplumu ve toplum sorunlarını şiirlerinde işleyen Akif, bu durumun yanlışlığını isyancı bir dille aktarmıştır. Milli şair

¹⁷³ Ersoy, 2015, s. 136.

olarak bilinmesine rağmen içerisinde büyük bir isyan saklamaktadır. Bu isyanı zaman zaman şiirlerinde de göstermektedir. En bariz şekilde gösteren dizeleri ise şunlardır:

Bu gündüzün bile yol vermeyen, harâmîler,
Adımda bir, dikilir, azminin, gelir, önüne...
Zavallı yolcunun artık kıyar bütün gününe!

...

Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i katilidir (eski batakhanelerin benzeridir);
Tamam o eski batakhaneler mukabilidir .
Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;
Söner bu hufrede (çukurda) idrâki, sonra kendi ölür...

...

Kış uykusunda mı geçmişti ömrü ecdâdın?
Hayır, o nesl-i necibin (soylu kuşağın), o şanlı evlâdın,
Damarlarında şehâmet (hareket) yüzerdi kan yerine;
Yüreklerinde ölüm şevki vardı can yerine.¹⁷⁴

Kahvehaneler insanların hayal dünyasını küçültmektedir. Her gün aynı kişileri gören, yaşadığı hayattan bihaber olan, düşünme yetisini unutan insanlar buralarda iradelerini kullanamamaktadırlar. Akif'e göre iradesini kullanamayan insanların ise bir şeyi elde etme ve hedefe ulaşabilme kudreti yoktur. Zaten idrakleri kapatılmış bu insanlar kendileri, aileleri ve milleti için bir hedef koyabilecek düşünce kabiliyetine sahip değildirler. Akif, toplumun bu realitesini görerek ona muvafık bir çözüm yolu geliştirmiştir. Eğer diğer aydın diye addedilen düşünce insanlarının sunduğu çıkış yolları gibi toplumun hangi noktasında eksik olduğunu görmeseydi, Akif de, "*Aydın geçinenler ne diyor size bakın; ... Bakarak hangi zeminde yürümüş Avrupalı, Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.*"¹⁷⁵ görüşünü eleştirmez aksine aynı şekilde onların çözümünü sunardı. Ama Akif, toplumun ilk olarak harekete geçme noktasının zayıf olduğu, bulundukları vaziyetten bihaber oldukları ve idraklerinin örtülmeye çalışıldığı gerçeğinden yola çıkmıştır. Bundan dolayı da çoğu şiirinde bu noktaya temas etme gereksinimi duymuştur.

Akif'in azme değindiği "*Sohbet*" adlı şiiri de, bir şairin dizelerinden alıntılarla başlamıştır. Bu dizelerle geçmişin bittiğini, geleceğin bilinmeyeceğini ama insanın ânın sahibi olduğunu anlatmaktadır. Şiirde de insanın geçmişe takılıp kalmasının bir fayda vermediğini, sorumluluğundaki işleri de zamanında yapması gerektiğini, hayatını irfan öğrenmekle geçirmesini aktarmıştır. İnsan ömrü irfan öğrenmeye yetmese dahi hiç değilse insanlığın anlamını öğrenmelidir.

¹⁷⁴ Ersoy, 2015, ss. 228-230.

¹⁷⁵ Ersoy, 2015, ss. 364.

İnsan, fitraten tembellikten uzak yaratılmıştır. Varlık aleminde her şey belli bir nizam içinde sürekli değişip yenilenmektedir. Canlı-cansız bütün yaratılmışların belli görevleri vardır. Bu nizamın içinde insan da sürekli çalışıp her gün kendisi için yeni bir bilinmeyen soruya cevap aramalıdır. İrfana ulaşabilmek için yaratılışından gelen hükümlere isyan etmeyip yeni şeyler öğrenme arzusu kazanması gerekmektedir.

Müsevvipler (işini yarına bırakanlar) için dünyâda mahvolmak tabî’idir.

Bu bir kânûn-i fitrattır (yaratılış yasasıdır)ki yok te’vîli (yorumu): Kat’îdir (kesindir).

Sakın ey nûr-i dîdem (göz nuru), geçmesin beyhûde eyyâmın (boş günün);

Çalış hâlin müsâidken... Bilinmez çünkü encâmın (sonun).

...

Evet, her türlü ma’nâsıyla irfan durdurur azmî...

Fakat insanlığın ma’nâsı olsun öğrenilmez mi?

Cibillîdir (yaratılıştadır) taharrî-i hakikat(hakikati araştırma) hırsı âdemde,

Onun mahsûlüdür meşhûd (görülen) olan âsâr (eserler) âlemde.

Atâlet (tembellik) fitratın ahkâmına (hükümlerine) mâdem ki isyandır;

Çalışsın, durmasın her kim ki da’vâsında insandır.¹⁷⁶

Buraya kadar yer yer atıflarda bulunulan dizeler Akif’in Birinci Kitap’ı olan “*Safahat*” bölümünden alınmıştır. Bu kitap 1908-1910 yılları arasında “*Sırat-ı Müstakim*” dergisinde yayımlanmış şiirlerinden oluşmaktadır. Yaşadığı çevreden gözlemleriyle hareket ederek yazdığı bu kitapta sosyal olayları gerçekçi bir biçimde hikaye ederek anlatmıştır.¹⁷⁷

Akif İslam topraklarını, Müslümanlarla hemhâl olmak için birçok kez ziyaret etmiştir. Ama gördüğü her yerde yeni bir sıkıntının ortaya çıkması, onu ümitsizliğe sürüklemek yerine inancının verdiği gayret daha çok azmettirmiştir. Akif’e göre Osmanlı Devleti askeri ve eğitim açısından iyice gerilemiş vaziyettedir. Din ise cahillerin elinde bulunmaktadır. Irkçılık fikirlerinin yayıldığı, dinin terakkiye mani’ olarak görüldüğü, Avrupa taklitçiliğinin arttığı bu zor günlerde Akif, halkı uyandırma çabası içerisindeydi. Atalarının kanlarıyla alınmış bu topraklar şimdi onların ümitsizliği sebebiyle düşmanların eline geçecektir. Çünkü milleti millet yapan birlik gücü, ırkçılık düşüncesiyle yok olmaya doğru gitmekte ve devlet askeri gücünün sonuna gelmektedir. İsyan ruhunu bir kez daha ortaya koyan Akif, şu dizelerle seslenmektedir:

Ey cemâat, yeter Allah için olsun, uyanın...

Sesi pek müdhiş öter sonra kulaklarda çanın!

¹⁷⁶ Ersoy, 2015, ss. 288-290.

¹⁷⁷ Ersoy, 2015, s. 17.

Arzı oynattı yerinden yıkılırken İran...

...

Ey cemâat, uyanın! Yoksa, hemen gün batacak.

Uyanın! Korkuyorum: Leyl-i nedâmet (pişmanlık gecesi) çatacak.

...

Şimdilik sulha sebep ordunuzun kuvvetidir;

Bir de vaz'iyet-i mülkiyenizin (devletinizin siyasi ve coğrafi) kıymetidir.

Bu tezebzüble (düzensizlikte) o kuvvet de fakat sarsılacak...

Çünkü isyanları bastırmaya me'mûr ancak!¹⁷⁸

Osmanlı Devleti artık elinde kalan bütün güçlerini kullanmaktadır. Ordunun son çırpınışları, siyasi ve coğrafi önem bir lahzalık sulh ortamı oluştursa da milletin bu düzensizliğinde o da tükenecektir. Çünkü ordunun esas unsuru olan millet, karmaşanın ve vurdumduymazlığın içerisinde. Akif'in birçok şiirinde belirttiği gibi bu millet, ruhen ölmüş ama fiziken yaşayan ve İsrail'in sûra üflemesiyle dirilecek olan insanlardan oluşmuştur.

İleri görüşlülüğünü ortaya çıkaran Akif, eğer millet İsrail'in sûra üflemeden yerinden kalkıp devletin üzerinde oynanan oyunlara dur demezse olabilecekleri şu şekilde tasvir etmiştir:

Yarılıp sanki zemin uğrayıvermiş, yer yer,
Bin sefil ordu ki efrâdı (fertleri): Bütün âileler.
Hepsi aç, bir paraları yok, kadın erkek çıplak;
Sokağın ortası ev, kaldırımın sırtı yatak!
Geziliyor çiğneyerek bunları yüzlerce köpek,
Satılık cevher-i nâmûs (namus cevheri) arıyor: Kâr edecek!
Sen işin yoksa namaz kılmak için mescid ara...
Kimi câmi'lerin artık kocaman bir opera;
Kiminin göğsünde haç, boyununa takmışlar çan,
Kimi olmuş balo vermek için a'lâ (en uygun) meydan!
Vuruyor bando şu karşımda duran minberde;
O, sizin secdeye baş koyduğunuz mermerde,
Dişi, erkek, bir alay murdar ayak dans ediyor;
İşveler, kahkahalar kubbeyi gümbürdetiyor!
Avlu baştan başa binlerce dilenciyle dolu...
Eski sahipleri mülkünü kapamışlar da yolu,
El açıp yalvarıyorlar yeni sahiplerine!¹⁷⁹

Milli mücadele hak ile batılın mücadelesidir. İslam'ın merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişinden yararlanan devletlerin amacı Anadolu topraklarından çok Müslümanların zihniyetlerini yok etmek olmuştur. Savaşın kaybedilmesi ve halkın bu duruma sessiz kalmasının sonucu olarak gösterdiği vaziyette, topraklarımızda ilk

¹⁷⁸ Ersoy, 2015, ss. 358-360.

¹⁷⁹ Ersoy, 2015, s. 362.

meydana gelecek olan değişim İslamî sembollerinin kaldırılması olacaktır. Akif’e göre Müslümanlar bu şekilde yaşadığı topraklarda mescit arar duruma geleceklerdir. Burada camii yerine mescit vurgusu dikkat çekmektedir. Çünkü mescitler camilere göre daha küçük yapıdadırlar ve camilerde bulunan kubbe ve minare gibi yapılar İslami değerleri taşımaktadır. İşte burada değil cami, mescit bulmanın bile kolay olmayacağını söylemektedir.

Entelektüel, birinci bölümde değinildiği gibi toplumun sorunlarını gören ve bu sorunların çözümleri hakkında düşünen kişidir. Halkla arasında bir bağ bulunması gerekmektedir. Onlarla beraber aynı sorunu yaşamalı ve bulacağı çözümlerin etki derecesini öngörebilmelidir. Akif’in döneminde yaşayan kendini “aydın” olarak telakki eden kişiler ise Avrupa’yı taklit edip dini ortadan kaldırarak bu duruma çözüm bulmuşlardır. Ama bu düşünce adamlarıyla halkın ortak noktası bulunmamaktadır. Onlar, dini bertaraf ederek çözüm sunmaktayken, Akif ise, bu çözümün imanla beraber geleceğini düşünmektedir. Sadece dini ortadan kaldırmanın bir çözüm olduğuna inanmamaktadır. İmanla beraber bulunan azmetme duygusunu aşağıdaki dizeleriyle bunu bariz bir şekilde göstermektedir:

Bırakın mâtemi, yâhu! Bırakın feryâdı;
Ağlamak fâide (fayda) verseydi, babam kalkardı!
Göz yaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?
Bâri müstakbeli (geleceği) kurtarmaya bir azm ediniz.
Ye’s (ümitsizliğe) hiç düşmeyecek zerrece îmânı olan;
Sâde siz derdi bulun, sonra kolaydır derman.¹⁸⁰

“Süleymaniye Kürsüsü” Akif’in gözlemlerinin sonucunda Müslüman alemini tasvir ettiği şiiridir. Akif, bu olumsuz ahvalin bir an önce düzelmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü sonuçlarını öngörmüş ve bu durumların çözümünü de söyleyerek şiirini bitirmiştir.

Üçüncü Kitap “*Hakkın Sesleri*”ne gelindiğinde ise Akif’in öngördüğü felaketlerin bir bir gerçekleştiği görülmektedir. Akif’e göre vatan toprakları işgal altında kalmakta, ezanlar yerini çan seslerine bırakmakta, hilalin doğu ufuklarını parlattığı günler yok olmaktadır. Akif ise vatansızlıktan, kimsesizlikten ve evsizlikten isyan etmekte, yanında gördüğü manzaralar karşısında oluşan ümitsizliğini giderecek yoldaş aramaktadır.

¹⁸⁰ Ersoy, 2015, s. 364.

“Bütün yokluk mu her yer? Bâri bir “Yok!” der sadâ yok mu?”¹⁸¹ diyerek isyanını dile getirir. Babasının memleketi Arnavutluk’a gittiğinde ise ırkçılık düşüncesinin yayıldığını görür. Yine de bu ümitsizlik içerisinde boğulmuş, değişime uğramış ve inançlarından sıyrılmış olan halkı uyandırmayı kendine vazife edinmiştir. Akif’e göre bir insanın ölümü, toprak altına girmesiyle değil istikbali umutsuz görerek azmi bırakmasıyla gerçekleşmektedir. Yaşarken ölü konumuna geçecek olan insanın ise kurtulması için yüreğindeki ümidin sürekli olması gerekmektedir. Bunlar aşağıdaki meşhur şiiriyle görülmektedir:

Âtiyi (geleceği) karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani, görsem de gözümle:
İmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
Ey dipdiri meyyit (ölü)! “İki el bir baş içindir”
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin
Kurtulmaya azmin, niye bilmem ki, süreksiz?
Kendin mi senin, yoksa ümîdin mi yüreksiz?
Âtiyi karanlık görüvermekle apıştın?
Esbâbı elinden atarak ye’s’e yapıştın! (Kurtulma çarelerini bıraktın, ümitsizliğe yapıştın!)
...
Herkes gibi dünyâda henüz hakk-ı hayâtın,
Varken, hani herkes gibi azminde sebâtın?
Ye’s öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümîdiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me’yûs (ümitsiz) olanın rûhunu, vicdânını bağlar,
Lâ’netleme bir ukde-i hatır ki (gönle atılmış lanetli bir düğüm ki): Çözülmez...
En korkulu cânî gibi ye’sin yüzü gülmez!
Mâdâm ki alçaklığı bir, ye’s ile şirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel’un (lanetli), daha çirkin
Bir seyyie (kötülük) yoktur sana; ey unsur-i îman (iman eden),
Nevmîd olarak (ümidini keserek) rahmet-i mev’ûd-i Hudâ’dan (Allah’ın vaat ettiği rahmetten),
Hüsrâna rızâ verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile evladını yakma!
...
Feryâd ile kurtulması me’mûl (ümidi) ise haykır!
Yok yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
“İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!” deme; yılma.
Ey millet-i merhume (zavallı millet), sakın ye’s’e kapılma.¹⁸²

¹⁸¹ Ersoy, 2015, s. 392.

¹⁸² Ersoy, 2015, ss. 404-406.

Bu şiirde aynı zamanda Akif'in entelektüel kişiliğine duygusal karakterinin yansıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü Akif her zaman duygularını ön plana çıkarmış ve milletten de duygularını ortaya çıkarıp hareket etmelerini istemiştir. Duyguya ve harekete sahip olmayan insanlar Akif'in ifadesiyle "leş"tir. Bu leşlik sıfatından ise insan yine kendi elleriyle kurtulacaktır. Önemli olan insanın her şeyin sonuna geldiğini düşünüp direnme zincirlerini kırmasıdır. Millet ve onu oluşturan imanlı her birey sorumluluk bilinciyle vatanına sahip çıkmalıdır. En azından evlatlarına geçmişlerine gururla bakacakları bir tarih ve güzel bir gelecek için ayağa kalması gerekmektedir.

Dördüncü Kitap "*Fatih Kürsüsünde*" şiirine gelindiğinde ise alemin nizamı, yaratılışı, her mahlukun bir görevinin olması ve bunların gece gündüz hiç durmadan çalıştıklarını belirtmiştir. Her geçen saniye yeni bir zamanı doğurmakta ve her geçen gün sonunda bir önceki gün eski sıfatını alarak geçmişte kalmaktadır. Değişim ve hareket doğanın değişmez kanunlarından. Ama bilimle uğraşan insanlar bile bu bilgilerin sadece bir kısmına ulaşabilirler. Yaratılışın amacına ulaşmak ve ilahi gaye olan ebedî hayatı elde etmek için Kur'an'da çalışma vurgusu yapılmaktadır. Akif de bu vurguya; yaratılan her canlının çalıştığı, değişim ve dönüşüm halinde olduğuna değinerek ele almıştır. Akif'in bu şiiri bir nevi insanın kendisi dışında yaratılmış canlıların onun hizmetinde olduğunun farkına varması için yazmış olduğu şu satırlarıyla düşünülebilir:

Şu madde yok mu ki almakta birçok eşkâli (şekli),
Onun da varmadadır sa'ye (çalışmaya) asl-ı seyyâli (değişip duran aslı).
Neden mi? Çünkü bütün kudretin tekâsüfüdür (yoğunlaşmış durumudur).
Zaman da sa'ye varır: Çünkü hep onunla yürür.
Mekân da sa'ye varır: Sa'yi sıfra indiriniz,
Mekân tasavvur edilmez, muhâl olur hayyiz (Ne mekan ne de onun kapladığı yer düşünülebilir).

...

Kamer çalışmadadır, gökle yer çalışmadadır;
Güneş çalışmada, seyyâreler (gezegenler) çalışmadadır.
Didinmeden geri durmaz nücûm-i gîsû-dâr (kuyruklu yıldızlar);
Bütün alın teridir durmayıp yağan envâr (ışıklar)!

...

"Bekayı (ebedî hayatı isteyen) hak tanıyan sa'yi bir vazîfe bilir;
Çalış çalış ki beka sa'y olursa hakkedilir."

...

"Tevakkufun (durmanın) yeri yoktur hayât-ı millette (hayatında milletin)."
Sükûn (durgunluk) belirdi mi bir milletin hayâtında;

Kalır senin gibi zillet (horlanma), esâret altında.¹⁸³

Bu şiirinde insanların farkında olmadığı gerçekleri göstererek bir yandan da iman tazelemeye çalışmıştır. Bunların akabinde imanlı bir insanın sahip olması gereken sahil tevekkül ve kader inancını ikame etmeyi hedeflemektedir. Sahih anlayışın temeline de yine azmi koymuştur. Çünkü daha öncede değinildiği gibi tevekkül ve kader inancının batıl bir şekilde zihinlerde yer bulması Akif'in çözümüne bizi götürmez. Toplumun bu inanış noktasında milletin yanlışlıklarını gören Akif yer yer bu konuya da değinmiştir. Yine burada Akif'in entelektüel kişiliğinde, dönemin diğer entelektüellerinden farklı olan yönünü görmekteyiz. Akif, toplumun inancına da hakim olmasından dolayı onların eksik yanını da görmekte ve bu eksende düşüncelerini şekillendirip geliştirmektedir. Bunu şu dizeleri göstermektedir:

Verip karârı da azm eyledin mi... Durmayarak,
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.
Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdide (en başta);
Yanında bir de tevekkül o azmi te'yîde (güçlenir).¹⁸⁴

Batı pozitif bilimlerde ve teknoloji alanında birçok yeni buluşlar kapı açmıştır. Doğu ise içine düştüğü savaşın karanlık günlerinden kendini aydınlığa çıkarmak için çaba sarf etmemektedir. İlim, fen, hayret bırakan eserler Batı'nın çalışmasının, gayretinin sonuçlarıdır.

Bakın mücâhid olan Garb'a şimdi bir kerre:
Havâyâ hükmediyor kan' olmuyor (yetinmiyor) da yere.
Dönün de âtıl olan Şark'ı seyredin: Ne geri!
Yakında kalmıyacak yeryüzünde belki yeri!
Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu san'atler?
Nedir bu ilme tecellî eden hakikatler?
Sefîneler (gemiler) ki yarar kıt'a kıt'a deryâyı;
Şimendüfer (trenler) ki tara buk'a buk'a (bölük bölük) dünyâyı;
Şu'ûn ki berke binip seslenir durur ovada;
Balon ki rûh-i kesifiyle (younlaştırılmış gazla) yükselir havada...
Hülâsa (kısacası), hepsi bu âsâr-ı dehşet-âkînin (insanı hayran bırakan eserlerin),
Bütün tekâsüfüdür (neticesidir) toplanan mesâinin (çalışmaların).¹⁸⁵

Akif'in, Berlin, el-Uksur, Necid ve Medine ziyaretlerini anlattığı Beşinci Kitab'ı "*Hatıralar*"da yine gözlemleri sonucu İslam dünyasının çektiği sıkıntıları ve yaptıkları yanlışları dile getirmiştir. Bu şiirlerinde de vazgeçmeden tekrarladığı çözüm yolu

¹⁸³ Ersoy, 2015, ss. 470-492.

¹⁸⁴ Ersoy, 2015, ss. 506-508.

¹⁸⁵ Ersoy, 2015, s. 488.

durmadan çalışmak, azmetmek ve ümitsizliğe düşmemektir. Bu kitapta ilk olarak “Uyan” şiiriyle millete isyan etmiştir. Şiirin yazıldığı tarih 5 şubat 1330/18 şubat 1915 Çanakkale Savaşı’nın vuku’ bulduğu dönemdir.

Bunca zamandır uyudun, kanmadın;
Çekmediğin kalmadı, uslanmadın,
Çiğnediler yurdunu baştan başa,
Sen yine bir kerre kımıldanmadın!

...

Doğru mudur ye’s ile olmak tebâh (yok olmak)?
Yok mu gelip gayrete bir intibâh (uyanmak)?
Beklediği subh-i kıyâmet (kıyamet sabahı) midir?
Gün batıyor, sen arıyorsun sabâh!

...

Ey koca Şark, ey ebedî meskenet (miskinlik)!
Sen de kımıldanmaya bir niyyet et.¹⁸⁶

Başka bir şiirine “Müslümanlık nerde?” diyerek başlar. Ona göre ecdadın Müslümanlığına benzer Müslümanlık kalmamıştır. Şimdiki Müslümanlar bir kitabın dağınık sayfaları gibi birlikten yoksundurlar. Kardeş kardeşi, açlıktan boğazlar hale gelmiştir. Evlatlarının ırzları ve canları tek tek giderken duygudan nasibini almamış halk, rahatça gülebilmekte ve devletin başkentini sarhoş halde attıkları naralarla inletmektedirler. Şiirin sonunda yine Akif’ten uyarı gelir:

Bekleşirken gökte yüz binlerce ervah (ruh) intikam;
Yerde kalmış, na’şa (ceset) benzer kavm için durmak haram!
Kahraman ecdadınızdan sizde bir kan yok mudur?
Yoksa: İstikbâlinizden korkulur, pek korkulur!¹⁸⁷

...

Demek: insan değilsin eylemezsen durmayıp ikdâm (durmadan çalışmazsan).
Neden geçsin sefâletlerle, haybetlerle ezmânın (zamanın)?
Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah’a îmânın?
Çalış dünyâda insân ol, elindeyken henüz dünya.¹⁸⁸

Akif, başlık koymadığı şiirlerinin çoğuna bir ayet-i kerimeyle başlangıç yapar. Âl-i İmran suresinin “Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine ‘İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun!’ dediklerinde, bu söz onların imanını arttırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ dediler.”¹⁸⁹ ayetiyle Müslümanlığı ve İslam’ın ruhunu ele alır. Kendisinin de sürekli olarak değindiği gayret ve çalışmaya teşvikin İslam’ın ruhundan geldiğini söyler:

¹⁸⁶ Ersoy, 2015, ss. 576,578.

¹⁸⁷ Ersoy, 2015, s. 586.

¹⁸⁸ Ersoy, 2015, s. 590.

¹⁸⁹ Âl-i İmran 3/173. ayet

Şehâmet (cesaret) dîni, gayret dîni ancak Müslümanlık'tır;
Hakîkî Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.
Cebânet (korkaklık), meskenet (miskinlik), dünyâda, sığmaz rûh-i İslâm'a...¹⁹⁰

Dinin ümmeti birleştirici güç olduğu savunan Akif, Medine ziyaretinde bunun bir kez daha farkına varır. Farklı milletler, farklı diller, farklı sesler Hz. Peygamber'in kabrinin huzurunda Allah'a ibadet etmektedirler. Onların dualarına Akif de "Amin" diyerek beraber yöneldikleri Allah'a ellerini açarak, İslam dünyasının yüzünün gülmesini diler ve kendilerini kurtarmak için gereken azim duygusunu vermesini ister:

O azmi sen vereceksin ki eylesin sereyan (yeniden),
Soluk benizlere kan, inleyen göğüslere can.
O rûhu ver ki, İlâhî, kıyâm edip (ayağa kalkıp) dînin,
Zemîne feyzini yaysın hayât-ı mâzînin (geçmişteki günlerin)...¹⁹¹

Akif'in adından sıkça söz ettiren Altıncı Kitab'ı "*Asım*" ise gelecek ve geleceği kurtaracak "Asım'ın Nesli"nin özelliklerini anlatmaktadır. Bu şiirin tamamı Hocaade, Hocaade'nin oğlu Emin, Köse İmam ve Köse İmam'ın oğlu Asım arasında geçen diyalogtan ibarettir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığını belirten Akif, şiirde Hocaade kimliğinde Köse İmam'la beraber memleketin kötü gidişatının sebeplerini, nasıl kurtulacağını ve kimlerin kurtaracağını konuşmaktadırlar. Asım'ın Nesli ise geleceğe yön verecek gençlerdir. Bu gençleri "Çanakkale Şehitleri" olarak anılan kısımda övmüştür. Savaşta gösterdikleri kahramanlıkları duygu dolu satırlarla dile getirmiştir.

Akif, bu şiirinde de azmi ele almıştır. İlk olarak memleketin pesimist düşüncelerle yok olmasının sebebini Hocaade'nin çocukluk yıllarındaki hayat şartlarıyla ve onlara doğru yolu gösterecek ilmî birikime sahip olmayan hocalarıyla açıklamış ve azmin menşenin İslam dini olduğunu belirtmiştir.

-Zerk etmediler (aşılamadılar)kalbime bir damla ümîd.
Hoca, dünyâda yaşanmaz, yaşamaktan nevmîd (ümit keserek).
Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırıldı hayat;
Oysa hiç korku nedir bilmeyecektik, heyhat!
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeyeni;
"Yürü oğlum!" diye teşcî' edecek (yüreklendirecek) yerde beni,
...
Ye'si ezbere bilirim, azmi yüzünden tanımam;
Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi İmam?
...

¹⁹⁰ Ersoy, 2015, s. 596.

¹⁹¹ Ersoy, 2015, s. 672.

Hissi yok, fikri bozuk, azmini dersin: Meflûc (felç olmuş)...
Hani ruhunda o haksızlığa karşı isyan, o hurûc (karşı koyuş)?

...

Ye'si tekfîr eden î mânîma olsun ki yemin,
Bize telkîn-i ümîd etmediler (ümitli olmayı öğretmediler), yoksa bu din,
Yine dünyâlara yaymıştı yeşil gölgesini.

...

Ah o din nerde, o azmin, o sebâtın (kararlılığın) dîni;
O yerin gökten inen dîni, hayâtın dîni?¹⁹²

Burada tekrardan hissin, fikrin ve azmin olmadığı toplumu felçli bir insana benzetmiştir. Önceden değinildiği gibi Akif için bu insanlar yaşayan ölü konumundadır. Hiçbir işlev göremeyen, hayatta sadece nefes almak için var olan ve fikirleriyle hayatlarına yön veremeyen insanlardır. Bundan dolayıdır ki; ümitsizlik barındıran nefisler Akif için kafirlik derecesindedir.

Şiirin devamında ise Asım'a verdiği tavsiyelerle gelecek nesillere göndermeler yapmaktadır. Milletlerin ilerlemesi için iki büyük gücün olması gerektiğini savunan Akif, bunların ilim ve erdem olduğu kanaatindedir. Bu ikisinin beraber olması lazımdır. Toplumun eğitim gücü olmazsa; tembellik boy gösterir, eğitim olur erdem olmazsa; insanlığın ruhu zedelenir. Doğu'da ise erdem de eğitim de yoktur. Ama Asım'dan bu durumda karamsarlık göstermesi yerine Doğu'nun köklerinde olan erdemi çıkarmasını ister. Akif'e göre bu erdem, İslam dini sayesinde hiçbir zaman kaybolmamış, sadece insanlar onu alıp kullanamamıştır. Halkın, ilmi ise Batı'dan almasını tavsiye etmektedir. Asım'dan –aslında bütün gençlere seslenerek- okulunu bitirince Avrupa ülkelerine gidip ilim tahsil etmesini daha sonra da ülkesine gelip kalkındırmasını istemektedir. Toplumu ikaz ettiği en önemli nokta ise tembelliktir. “*Bir mizâc istemiyorsak o da: Lenfâîlik; çünkü milletler için, doğrusu, gâyet mühlik.*”¹⁹³ cümlesiyle bu uyarısının üzerinde durmuştur. Artık Asım'la gelecek olan neslin tembellik yapma gibi bir lüksü yoktur. Cephede vatani için çarpışmış, şehit olmuş, Peygamber'in kucagını açarak beklediği neslin evlatları durmadan çalışmak durumundadır.

Akif'in, Asım'ın nesline olan inancı tamdır. Şiirdeki diyaloglarda konuşturulan Asım, Akif'in Batı'ya gidip ilim alın tavsiyesine “*Yarın akşam gideriz.*”¹⁹⁴ şeklinde cevap vermiştir. Buradan anlaşılan Akif'in idealize ettiği Asım, hemen harekete geçen, işini ertelemeyen birisidir. Gelecek nesillere rol model olacak ideal tip Asım'dır.

¹⁹² Ersoy, 2015, ss. 788-790-792.

¹⁹³ Ersoy, 2015, s., 856.

¹⁹⁴ Ersoy, 2015, s. 868.

Buraya kadar Safahat'a atıflarda bulunarak değinilen Akif'in azim kavramıyla oluşturduğu bilinç, halkla arasında kurduğu organik bağı ve topluma sunduğu çözümlerin temel noktasına işaret etmektedir ki bu bilinç, Akif'in entelektüel kişiliğıyle ulaşmak istediğı nihai noktadır.

DEĞERLENDİRME

Akif, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da ve İstanbul'un da merkezi Fatih'te yaşamıştır. Ailesi ve çevresinin mütebedeyin olmasının yanı sıra kendisi de medrese eğitimi almış ve aynı zamanda hafızdır. Dolayısıyla aile ve çevresi İslamcı kesimden oluşmaktadır.. "Hasta adam" tabiriyle sindirilmeye çalışılan bir imparatorluğun çöküş yıllarına ve yeni bir rejimin oluşturulmaya başladığı yıllara şahitlik etmektedir. Bütün dünyaya karşı savaş veren ve yıkılmadan ayakta duran bir devlet ve toplum vardır. Devlet ve aydınlar zümresi politikalar üretmeye çalışsa da toplum, bu zor şartlar altında sefalet, atalet ve ümitsizlik içinde Batı'ya karşı yenilmişlik ruhu taşımaktadır. Batıcılık, İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi fikir akımlarının ortaya çıktığı dönemde Akif, genel anlamda İslamcı olarak nitelenebilir fakat Akif'i sadece bir ideolojiye hapsetmek, yanlış olacaktır. Akif'i ve düşünce sistemini anlamak için Safahat'a bakmamız yeterlidir. O, milletin içinde bulunduğu durumu, eksik yönlerini ve kurtuluş reçetesini Safahat'ın her satırında ele almıştır. Akif'in sunduğu reçetede İslam'ın tevhid inancı temele alınarak ırkçılığa karşı çıkılmış ve yine İslam'ın temel ahlakî kaidesi, kader ve tevekkül anlayışı çerçevesinde azim vurgusu yapılmıştır. Akif'in bütün düşüncelerinin kaynağında milli ve İslamî doneler bulunmaktadır. Türk ordusuna ve halkına armağan ettiği İstiklal Marşı, onun millî bir şair olduğunun delilidir. Evrensel ve tüm zamanlara hitap eden İslam dini ve prensipleri çerçevesinde oluşturduğu bu diriliş ruhunun hala geçerliliğini korumaktadır.

Akif'in dönemindeki mücadele de hak ve batılın mücadelesidir ve hala hak ve batıl kıyasıyla mücadele içindedir. Akif, aslında hak ile batıl savaşının nezdinde İslam toplumlarına bir çözüm yolu sunmuştur. O, İslam'ın merkezinde, toplumun ve halkın yanı başında, cephede düşmana göğsünü siper etmiş gençlerle, devlet ricalinin yanı başında ve gerektiğinde karşısında yer almıştır. Akif'in savunmuş olduğu fikrî ideolojisinin düşünsel zeminde tezahürü olan cümleleri hiçbir zaman söylemde kalmamış, bilakis ictimâî düzlemde toplumsal pragmatizm ilkesini dikkate alarak düşüncelerini harekete geçirmesini bilen bir aksiyon adamı olma özelliğini korumuştur. Akif'in en belirgin özelliği de aynı zamanda budur. Safahat'ında yazdığı her satır onun duygularının sonucudur. Duygu, his Safahat'ın her noktasında göreceğimiz, Akif'in aydın karakterinin temel çıkış noktasıdır. O, diğer aydınlar gibi soğukkanlılıkla kestirme bir yol olarak Batı'nın ideolojilerine hapsolmamıştır. Yıkılan imparatorluğun, yeni kurulan devletin ve içinde inkılaplara şahitlik eden milletin bütün sorunlarını

içselleştirmiştir. Safahat, toplumdan Akif'in iç dünyasına giden bir yolculukta ortaya çıkan aydınının eseridir.

Akif, bugünün ve kendi döneminin aydınları içinde ayrı bir statüdedir. O, toplumun içinde, toplumun kürsüsünde ve mahallesindedir. Yazdığı yazılarda, verdiği vaazlarda, şiirlerinde, hiçbir zaman halkın sorunundan ve dilinden uzaklaşmamıştır. Edebiyatçıdır ama ağdalı cümlelere uzaktır. Siyasetçidir ama isyanı elden bırakmaz. İslamcıdır ama hocaların va'z ettiği İslam'dan uzaktır. Nihayetinde büyük bir münevverdir ve toplumda ayak basılan bir yerde durmaktadır.

Onun temel mantığının başında çalışma, ümitsizliğe düşmeme, ayağa kalkma, yorulmama kelimelerinin hepsini ihtiva eden **azim** kavramı yer almaktadır. Ümitsizliğe düşen, çalışmaktan yorulan, taklitçiliği maharet sanan bir milleti yeniden ayağa kaldırma görevini üstlenmiştir. Burası anlaşılmadan Akif'in Asım'ın Nesli projesi, Çanakkale şiiri, İstiklal Marşı bir zemine oturmayacaktır. Safahat açılıp bakıldığında görülen çözümün temel başlama noktası burasıdır.

Ayrıca Akif'in Safahat'ta realist bir dil kullanması bazıları tarafından onun realizm ve pozivitizm gibi ideolojilere hapsolmasına sebep olmuştur. Ama Akif'in hikayeleri şiirleştirdiği tablolar realiteyi göstermektedir. Bu realist tabloların Akif'in realizmin etkisi altında kaldığı yanılgısına düşürmemesi gerekir. Çünkü Akif, topluma ve gelecek nesillere hisli yüreğini açmıştır. Duygunun önemini anlatmıştır. Oysa realizmde duyguya yer yoktur ve her şey salt gerçeklerdir.

Görüldüğü üzere bir milletin hissî ve fikrî dinamiklerinin temel yapı taşı olan ve bunu imanî bir düsturun reaksiyonu olarak karşımıza çıkaran Akif, aksiyon adamı olma ve bunu hayatına tatbik etmeyi dert edinmiş bir şahsiyettir. Fikirlerinin temelinde İslam ruhu bulunmakla birlikte bu ruhun, Batılı devrimlerin gerçekleştiği süreçte kaybedilişi Akif'in hüsrana uğramasına sebebiyet vermiştir. Bu duruma daha fazla tahammül edemeyip Mısır'a sürgün sadedinde revan olmuştur. -Bazı görüşlere göre ise, şapka inkılabına karşı geldiği için Mısır'a gitmiş olduğu belirtilmektedir.- "*Cânı, cânanı, bütün varımı alsın da Hüdâ, Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ.*" diyerek sevgisini belirttiği vatanından, uzak kalmayı yeğlemiştir. Hastalığının ilerlemesiyle de vatanına geri dönmeyi isteyerek İstanbul'da ebediyete irtihal etmiştir.

KAYNAKÇA

Aydın, M., (2013), Güncel Kültürde Temel Kavramlar, (2. baskı) Açılım Kitap, İstanbul.

Aydın, Ö, (2012), Kelam Tarihi, ed. Ramazan Yıldırım, (1. baskı), İşaret Yayınları, İstanbul.

Aydüz, D., (2013), Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif, ed. Altan Çap, (1. baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Baltacı, A., “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2019, (2), 368-388.

Bauman, Z., (2003), Yasa Koyucular ile Yorumcular, (2. baskı), Metis Yayınları, İstanbul.

Berkes, N., (2016), Türkiye’de Çağdaşlaşma, ed. Ahmet Kuyaş, (22. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Biçici, M., “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep University Journal of Social Science*, 13/2014, (3), 693-722.

Bottomore, T., (1997), Seçkinler ve Toplum, çev. Erol Mutlu, (2. baskı), Gündoğan Yayıncılık, Ankara.

Çağrıci, M., (1997), “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Çiçekler, M., (2008), “Sa’dî Şirazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Dârimî, A., (ts.), es-Sünen, haz. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık.

Durkheim, E., (1995), The Elementary Forms Of Religious Life, çev. Karen E. Fields, The Free Press, New York.

Durkheim, E., (2013), Toplumbilimin Yöntem Kuralları ve Aile Toplumbiliminde Uygulanması, çev. Özer Ozankaya, (1. baskı), Cem Yayınevi, İstanbul.

Düzdağ, M. Ertuğrul, (2014), Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar, (5. baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Düzdağ, M. Ertuğrul, (2015), Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meali, ed. A. Ali Ural, (5. baskı), Şule Yayınları, İstanbul.

Düzdağ, M. Ertuğrul, (2013), Üstad Ali Ulvi Kurucu 1: Hatıralar, ed. Şeref Yılmaz, (16. baskı), Kaynak Yayınları, İzmir.

Düzdağ, M. Ertuğrul, (2013), Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar 2, ed. Şeref Yılmaz, (13. baskı), Kaynak Yayınları, İzmir.

Edip, E., (2011), Mehmed Âkif: Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, ed. Fahrettin Gün, (2. baskı), Beyan Yayınları, İstanbul.

Ersoy, M. Akif, (2011), Safahat, ed. M. Ertuğrul Düzdağ, (1. baskı), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı, İstanbul.

Ersoy, M. Akif, (2015), Safahat: Orijinali ve Günümüz Türkçesi, ed. A. Vahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul.

Foucault, M., (2011), Entelektüelin Siyasi İşlevi, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, (3. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Giddens, A., (2013), Sosyoloji, ed. Cemal Güzel, (1. baskı), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Günay, Ü., (2017), Din Sosyolojisi, (14. baskı), İnsan Yayınları, İstanbul.

Karakoç, S., (2015), Mehmed Âkif, (18. baskı), Diriliş Yayınları, İstanbul.

Karasar, N., (2018), Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler, (33. baskı), Nobel Yayın, Ankara.

Karşahin, H., “Nitel Araştırmalarda Geçerlik ve Güvenilirlik”, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri II*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ders Kitabı, Erzurum.

Karl, M., (2002), İdeoloji ve Ütopya, çev. Mehmet Okyayuz, (1. baskı), Epos Yayınları, Ankara.

Kaya, H., (2009), *Mehmet Akif Ersoy'un Dini ve Siyasi Fikirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Kılıçoğlu, O., (2011), *Mehmet Akif Ersoy'un Dini-Sosyal Islahatçılığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Kır, İ., (1988), *Mehmet Akif Ersoy'un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Kuntay, M. Cemal, (1990), Mehmet Akif, (2. baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Mardin, Ş., (1992), İdeoloji, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Marshall, G., (2014), Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Marx, K., (2009), Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, çev. Kenan Somer, (2. baskı), Sol Yayınları, Ankara.

Meriç, C., (1981), Bir Facianın Hikayesi, Ümran Yayınları.

Meriç, C., (2013), Kültürden İrfana, (1. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Meriç, C., (2015), Mağaradakiler, ed. Mahmut Ali Meriç, (26. baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Nazif, S., (1971), Mehmed Âkif, (1. baskı), Milli Hareket Yayınları, İstanbul.

Olguner, F., (1992), “Bâtıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Özdenören, R., “Müslüman Bir Düşünür Olarak Mehmet Akif'in Çelişkileri”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 2008, (133), 70-78.

Özervarlı, M. Sait, (2005), “Muhammed Abduh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. XXX, İstanbul.

Peker, H., (2017), Din Psikolojisi, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

Sadi, K., (1964), Bir İslâm Reformatörü: Mehmet Âkif, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Said, E., (2013), Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı. çev. Tuncay Birkan, (5. baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Shils, E., (1968), “Intellectuals”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, C. VII, ed. Sills David L. C., The Macmillian Company ve The Free Press.

Sinanoğlu, A. Faruk, “Toplumsal Yapının Oluşumu: Bilim, Din ve Toplum Arasındaki İlişkiler”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2015, (2), 214-217.

Swingewood, A., (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Tansel, F. Abdullah, (1991), Mehmet Akif Ersoy, (3. baskı), Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara.

Tekin, M., “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamit'e Bakışı”, *Birey ve Toplum Dergisi* I/2011, (1), 41-60.

Tekin, M., (2004), Kutsal, Kadın ve Kamu, (1. baskı), Açılım Kitap, İstanbul.

Tolan, B., (1975), Toplum Bilimlerine Giriş, Kalite Matbaası, Ankara.

Topçu, N., (2015), İsyân Ahlâkı, çev. Mustafa Kök - Musa DoĒan, (14. baskı), Dergah Yayınları, İstanbul.

Topçu, N., (2015), Mehmet Âkif, (8. baskı), Dergah Yayınları, İstanbul.

Tüylü, A., (1986), *Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyal Meseleler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara (Türkiye).

UludaĒ, S., (2003), "Marifet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri BaőkanlıĒı Yayınları, C. XXVIII, İstanbul.

Utku, G., "Nil'e Düşen İz", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, 2008, (133), 245-249.

 lgener, S., (ts.), Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Derin Yayınları, İstanbul.

Wallace, R., A. Wolf, (2012),  aĒdaő Sosyoloji Kuramları Klasik GeleneĒin İyileştirilmesi, çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, (3. baskı), DoĒu Batı Yayınları, Ankara.

Yadigar Ēlu, H., (2012), *Sabri F.  lgener Düşüncesi'nde Aydın Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Erzurum (Türkiye).

Yavuz, K., "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1982, (5), 87-109.

Yıldırım, E., (2014), Akif'in Leyl sı: Bir Millet Nasıl Kurtulur?, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, R., (2013), Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif, ed. Altan  ap, (1. baskı), Diyanet İşleri BaőkanlıĒı Yayınları, Ankara.